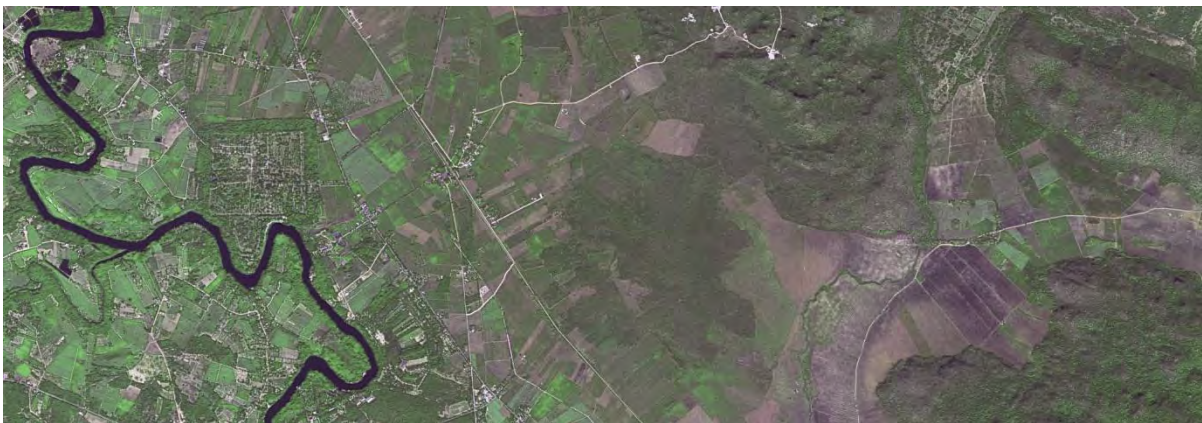

รายงานวิจัย

การสำรวจวัฒนธรรมโบราณบนลุ่มน้ำแม่กลอง-ท่าจีน

ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 16-18

ด้วยเทคโนโลยีระยะไกล (Remote Sensing)

สนับสนุนทุนวิจัยโดย

สำนักงานพัฒนาเทคโนโลยีอวกาศและภูมิสารสนเทศ (องค์การมหาชน) (GISTDA)

ผู้วิจัย

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. พจนก กาญจนจันทร์ คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

สุภมาศ ดวงสกุล

สำนักศิลปากรที่ 2 สุพรรณบุรี กรมศิลปากร

ร่ำพี้ง สิมกั้ง และ บุษบา อ่วมเกษม

สำนักงานพัฒนาเทคโนโลยีอวกาศและภูมิสารสนเทศ
(องค์การมหาชน) (GISTDA)

คำนำ

งานวิจัย ‘การสำรวจวัฒนธรรมโบราณบนลุ่มน้ำแม่กลอง-ท่าจีนในช่วงพุทธศตวรรษที่ 16-18 ด้วยเทคโนโลยีระยะไกล (Remote Sensing)’ เป็นความร่วมมือทางวิชาการระหว่าง 3 หน่วยงาน ได้แก่ สำนักงานพัฒนาเทคโนโลยีอวกาศและภูมิสารสนเทศ (องค์การมหาชน) สำนักโบราณคดีที่ 2 สุพรรณบุรี และ คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เป็นการประยุกต์ใช้เทคโนโลยีอวกาศซึ่งเป็นประโยชน์อย่างยิ่งในการศึกษาโบราณคดีในระดับภูมิภาค ที่วิจัยหวังเป็นอย่างยิ่งว่างานวิจัยชิ้นนี้จะเป็นประโยชน์ในทางวิชาการบ้างไม่มากก็น้อย

สารบัญ

หน้า

กิตติกรรมประกาศ.....	i
สารบัญภาพ.....	iii
บทที่ 1 บทนำ.....	1
1.1 ที่มาและความสำคัญของการศึกษา.....	1
1.2 วัตถุประสงค์ของการศึกษา.....	10
1.3 ขอบเขตของการศึกษา.....	10
1.4 วิธีวิทยา.....	11
1.5 ผลวิจัยที่คาดว่าจะได้รับ.....	12
บทที่ 2 พลวัตวัฒนธรรมบนลุ่มแม่น้ำแม่กลอง-ท่าจีน.....	13
2.1 อารมณ์รุ่งของวัฒนธรรมทวารวดี.....	13
2.2 พลวัตหลังสมัยทวารวดี.....	16
2.3 ชุมชน ‘ชายขอบ’ บนลุ่มน้ำแม่กลอง-ท่าจีน.....	20
บทที่ 3 สำนวนวัฒนธรรมโบราณจากห้วงอวกาศ.....	27
3.1 เทคโนโลยีการสำรวจจากระยะไกล (Remote Sensing)	29
3.2 สำนวนร่องรอยวัฒนธรรมโบราณจากห้วงอวกาศ.....	30
3.2.1 ร่องรอยวัฒนธรรมบนลุ่มแม่น้ำท่าจีน.....	31
บ้านหนองแวง ต.ไร่รถ อ.ดอนเจดีย์ จ.สุพรรณบุรี.....	31
เนินทางพระ ต.บ้านสระ อ.สามชุก จ.สุพรรณบุรี.....	40
บ้านดอนคา ต.หนองสาหร่าย อ.ดอนเจดีย์ จ.สุพรรณบุรี.....	51

บ้านดอนกอก ต.บ้านช้าง อ. อุทุมพร จ.สุพรรณบุรี.....	53
บ้านดงเชือก ต.แจงงาม อ.หนองหญ้าไซ จ.สุพรรณบุรี.....	61
บ้านท่าโป่ง และบ้านหนองหลวง ต.หนองหญ้าไซ อ. หนองหญ้าไซ จ.สุพรรณบุรี..	65
3.2.2 ร่องรอยวัฒนธรรมบนลุ่มแม่น้ำแม่กลอง.....	70
เมืองสิงห์ ต.สิงห์ อ. ไทรโยค จ.กาญจนบุรี.....	70
เมืองครุฑ ต.สิงห์ อ. ไทรโยค จ.กาญจนบุรี.....	75
บ้านกลอนโค ต. กลอนโค อ.ด่านมะขามเตี้ย จ.กาญจนบุรี.....	77
เมืองโกสินารายณ์ ต.ท่าผา อ.บ้านโป่ง จ.ราชบุรี.....	79
เมืองราชบุรี ต.หน้าเมือง อ.เมือง จ.ราชบุรี.....	88
เมืองเพชรบุรี จ.เพชรบุรี ต.ท่าราบ อ.เมือง จ.เพชรบุรี.....	99
วัดสระกระเทียม ต.สระกระเทียม อ.เมือง จ.นครปฐม.....	108
บทที่ 4 ภูมิทัศน์และวัฒนธรรม.....	111
4.1 วัฒนธรรมทวารวดีในช่วงการเปลี่ยนผ่าน.....	111
4.2 ภูมิทัศน์และวัฒนธรรมในช่วงพุทธศตวรรษที่ 16-18.....	116
4.3 ‘ชายขอบ’ ของประวัติศาสตร์ที่ไม่อาจมองข้าม.....	124
บทที่ 5 ร่องรอยที่รอการพิสูจน์.....	130
5.1 ประวัติศาสตร์ที่ไม่ขาดหาย.....	131
5.2 แนวทางการศึกษาต่อไป.....	132
บรรณานุกรม.....	133
ภาคผนวก.....	142

กิตติกรรมประกาศ

งานวิจัย “การสำรวจร่องรอยวัฒนธรรมโบราณบนลุ่มน้ำแม่กลอง-ท่าจีนด้วยเทคโนโลยีระยะไกล” นี้เป็นการร่วมมือกันของหน่วยงาน 3 แห่ง อันได้แก่ สำนักงานพัฒนาเทคโนโลยีอวกาศและสารสนเทศ (องค์การมหาชน) มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และกรมศิลปากร ซึ่งงานศึกษานี้จะไม่สามารถสำเร็จ ลุล่วงไปได้หากขาดความร่วมมือร่วมใจกันของทีมวิจัย และที่สำคัญและขาดไม่ได้ก็คือการสนับสนุนและความอนุเคราะห์จากหน่วยงานต่างๆ อีกทั้งความเอื้อเฟื้อจากบุคคล ผู้เชี่ยวชาญและเพื่อนนักวิชาการหลายๆท่าน ทีมวิจัยขอแสดงความขอบพระคุณเป็นอย่างสูงมา ณ ที่นี้

ทีมวิจัยขอขอบพระคุณสำนักงานพัฒนาเทคโนโลยีอวกาศและสารสนเทศ (องค์การมหาชน) ในการมอบทุนสนับสนุนงานวิจัยครั้งนี้ และขอบพระคุณมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และกรมศิลปากรที่ส่งเสริมและสนับสนุนให้ผู้วิจัยได้มีโอกาสปฏิบัติงานด้านวิชาการอย่างเต็มที่ และขอบพระคุณ รองศาสตราจารย์ พรชัย ตระกูลวรานนท์ รองอธิการบดีฝ่ายบริหารศูนย์ลำปาง มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ผู้เป็นที่ปรึกษาของทีมวิจัย อีกทั้งเป็นผู้จุดประกายและสร้างแรงบันดาลใจให้กับงานศึกษาในครั้งนี้

ขอขอบพระคุณผู้อำนวยการสำนักศิลปากรที่ 1 ราชบุรี และผู้อำนวยการสำนักศิลปากรที่ 2 สุพรรณบุรี ผู้อำนวยการพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร พิมาย พระนครศรีอยุธยา ราชบุรี อุทธรณ์ สุพรรณบุรี นครปฐม ชัยนาทมณี ปราจีนบุรี ขอนแก่น มหาวิวงศ์ หัวหน้าอุทยานประวัติศาสตร์ปราสาทเมืองสิงห์ ตลอดจนเจ้าหน้าที่ฝ่ายวิชาการของสำนักงานและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติทุกแห่ง ครูใหญ่และคณาจารย์โรงเรียนวัดหนองแวง ในการเอื้อเฟื้อข้อมูลทางวิชาการและกรุณาอนุญาตให้ทำการบันทึกภาพโบราณวัตถุที่เป็นประโยชน์อย่างยิ่งสำหรับงานวิจัย

งานการสำรวจในภาคสนามจะไม่ได้ข้อมูลที่ลึกซึ้งหากไม่ได้รับความร่วมมือและความเข้าใจจากพระสงฆ์ เจ้าของที่ดิน ช่างการและชาวบ้านในพื้นที่ อย่างเช่น ผู้อำนวยการโรงเรียนวัดหนองทราย อาจารย์ศุภชัย สีทองสูง ที่กรุณาสละเวลาในการพาทีมวิจัยไปยังแหล่งโบราณคดีใหม่ๆ ทั้งยังตอบข้อซักถามและแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกับพวกเราโดยไม่รู้จักเหน็ดเหนื่อย ทีมวิจัยขอบคุณในน้ำใจไมตรีของทุกท่านในความเอื้อเฟื้อและการอำนวยความสะดวกให้เราได้ปฏิบัติการกิจที่เราเชื่อว่าเป็นสิ่งสำคัญและมีประโยชน์ต่อสังคมในด้านการศึกษาและการทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรม

ทีมวิจัยขอขอบพระคุณผู้เชี่ยวชาญด้านประวัติศาสตร์ คุณอรุณศักดิ์ กิ่งมณี หัวหน้ากลุ่มโบราณคดี สำนักศิลปากรที่ 2 สุพรรณบุรี และอาจารย์ ดร.รุ่งโรจน์ ภิรมย์อนุกุล ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง ที่กรุณาให้คำปรึกษาและสละเวลาอันมีค่าในการร่วมสำรวจภาคสนาม

ตลอดจนแลกเปลี่ยนทัศนะกับทีมวิจัยด้วยความอดทนและเมตตาต่อคำถาม ข้อสงสัย และความไม่รู้ของทีมวิจัยโดยไม่รู้จักเป็นอภัย และขอขอบพระคุณผู้เชี่ยวชาญด้านเครื่องถ้วย ดร.ปวิวรรต ธรรมาปรีชากร ผู้อำนวยการพิพิธภัณฑ์สถานเครื่องถ้วยเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มหาวิทยาลัยกรุงเทพ ที่กรุณาวิเคราะห์ชิ้นส่วนภาชนะดินเผาจากการสำรวจสนาม ตลอดจนให้ความรู้และคำแนะนำที่มีประโยชน์อย่างยิ่งสำหรับการวิเคราะห์หลักฐานต่างๆ

ในหน้ากิตติกรรมประกาศนี้คงไม่อาจกล่าวรายนามทั้งหมดของผู้มีส่วนให้ความอนุเคราะห์แก่ทีมวิจัยตลอดระยะเวลาในการทำงานได้ อย่างไรก็ตามทีมวิจัยขอใช้พื้นที่นี้ในการแสดงความขอบคุณทุกๆท่านอย่างจริงใจ ความมั่งคั่งทางวิชาการอันใดที่เกิดจากงานวิจัยชิ้นนี้ ทีมวิจัยขอให้เป็นคุณความดีของผู้ให้การสนับสนุนทุกๆท่าน แต่หากงานชิ้นนี้มีข้อบกพร่องประการใดผู้วิจัยขอน้อมรับความผิดพลานั้นไว้แต่เพียงผู้เดียว

สารบัญภาพ

ภาพ	หน้า
บทที่ 1	
1.1 โคปุระด้านทิศตะวันตกของปราสาทเมืองสิงห์ จ.กาญจนบุรี.....	9
1.2 ปราสาทหินที่อยู่ภายในวัดกำแพงแลง จ.เพชรบุรี.....	9
บทที่ 2	
2.1 จารึกแผ่นทองแดงพบที่ อ.อุ้มทอง จัดแสดงที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติอุ้มทอง จ.สุพรรณบุรี.....	22
2.2 เทวรูปพระวิษณุจตุรภุชพบที่วัดท้อ จ.ราชบุรี จัดแสดงที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร.....	22
บทที่ 3	
3.1 แผนที่แสดงที่ตั้งแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีและสมัยลพบุรีในภาคตะวันตก.....	31
3.2 โบราณวัตถุพบที่แหล่งโบราณคดีบ้านหนองแจง.....	34
3.3 ชิ้นส่วนประดับโบราณสถานพบที่แหล่งโบราณคดีบ้านหนองแจง.....	34
3.4 ประติมากรรมหล่อสำริดพบที่แหล่งโบราณคดีบ้านหนองแจง.....	35
3.5 ซากโบราณสถานและโบราณวัตถุที่ถูกเคลื่อนย้ายมาไว้ที่วัดสระพระยา.....	35
3.6a ภาพถ่ายทางอากาศแหล่งโบราณคดีบ้านหนองแจง (31/7/1975).....	37
b ภาพถ่ายทางอากาศแหล่งโบราณคดีบ้านหนองแจง (11/2/1953).....	38
c ภาพลายเส้นร่องรอยทางโบราณคดีบ้านหนองแจง.....	38
d ภาพถ่ายดาวเทียมแหล่งโบราณคดีบ้านหนองแจง.....	39
3.7 ภาพถ่ายทางอากาศปี 1975 และภาพถ่ายดาวเทียม SPOT แสดงพื้นที่ที่เคยพบหลักฐานรูปเคารพ.....	39

3.8 a. ภาพถ่ายดาวเทียมแหล่งโบราณคดีเนินทางพระ (Google Earth 30/5/2012).....	42
b. ภาพถ่ายทางอากาศ (11/2/1953).....	42
c. ภาพถ่ายทางอากาศ (1/8/1975).....	43
d. ภาพลายเส้นร่องรอยทางโบราณคดีที่พบบนภาพถ่ายทางอากาศ ค.ศ. 1953.....	43
3.9 สภาพปัจจุบันของแหล่งโบราณคดีเนินทางพระ.....	44
3.10a ประติมากรรมศิลปะสลักและปูนปั้นพบที่แหล่งโบราณคดีเนินทางพระ.....	44
3.10b-c ประติมากรรมปูนปั้นประดับโบราณสถานพบที่เนินทางพระ.....	45
3.10d ประติมากรรมปูนปั้นรูปพรรณพฤกษาและรูปสัตว์.....	46
3.11 ประติมากรรมรูปเคารพพบจากแหล่งโบราณคดีเนินทางพระ.....	46
3.12 ภาพถ่ายทางอากาศบริเวณที่พบร่องรอยคันดินที่อยู่ระหว่างลำน้ำใกล้เคียงกับแหล่งเนินทางพระ.....	47
3.13a ภาพถ่ายทางอากาศแสดงตำแหน่งของแหล่งโบราณคดีเนินทางพระแหล่งดอนคาและร่องรอยทางโบราณคดีทางทิศตะวันตก.....	48
b ภาพลายเส้นแสดงร่องรอยทางโบราณคดีที่พบบนภาพถ่ายทางอากาศทางทิศตะวันตกของแหล่งโบราณคดีเนินทางพระ.....	49
3.14a ภาพถ่ายดาวเทียมแหล่งโบราณคดีบ้านดอนคา; b ภาพถ่ายทางอากาศปี; c ภาพลายเส้น	52
3.15 ภาพถ่ายประติมากรรมหล่อสำริดที่พบที่แหล่งโบราณคดีบ้านดอนนอก.....	53
3.16a ภาพถ่ายทางอากาศแหล่งโบราณคดีดอนนอก (11/2/1953); b ภาพถ่ายทางอากาศ (7/1/1974).54	
c ภาพ SPOT Pansharp.....	55
d. ภาพลายเส้น.....	55
3.17 สภาพของบริเวณที่สันนิษฐานว่าเป็นโบราณสถาน.....	56
3.18 สภาพของคันดินของผังรูปสี่เหลี่ยมที่ยังมีร่องรอยการปรับแต่งให้เป็นขอบที่ชัดเจน.....	56
3.19 บริเวณคันดินที่มีขนาดสูงที่สุด.....	56

3.20a ภาพถ่ายทางอากาศแสดงตำแหน่งแหล่งน้ำหนองหินปัก.....	57
b ภาพถ่ายดาวเทียม SPOT ของพื้นที่รอบๆแหล่งโบราณคดีบ้านดอนกอก.....	58
3.21 ภาพถ่ายทางอากาศปราสาทพนัสนิคม ประเทศกัมพูชา (Google Earth 30/5/2012).....	58
3.22 สภาพแหล่งโบราณคดีบ้านดงเชือกในปัจจุบัน.....	62
3.23 ร่องรอยทางโบราณคดีบนถนนดิน (ภาพขวา) คล้ายกับแนวอิฐ (ภาพซ้าย) ที่บ้านดงเชือก.....	62
3.24 พระพิมพ์ศิลปะสมัยลพบุรีที่อยู่ในตลาดการค้าพระเครื่องโบราณ.....	62
3.25a ภาพถ่ายทางอากาศแหล่งโบราณคดีบ้านดงเชือก (24/2/1953).....	63
b ภาพถ่ายดาวเทียมแหล่งโบราณคดีบ้านดงเชือก (16/10/2012).....	63
3.26a ภาพถ่ายดาวเทียมแสดงบริเวณที่พบหลักฐานโบราณคดีที่บ้านดงเชือก.....	64
b ภาพถ่ายดาวเทียม SPOT Pansharp.....	64
3.27 สภาพปัจจุบันของแหล่งโบราณสถานบ้านท่าโป่ง.....	66
3.28 ศาสนสถานที่นำอิฐดินเผาจากซากโบราณสถานมาก่อเป็นผนังอาคาร และนำชิ้นส่วนคล้ายกับบราลีมา ตั้งบนแท่นเรียงกันสามชิ้น.....	66
3.29 ฐานบัวที่ถูกนำมาวางเป็นแท่นสำหรับรองรับชิ้นส่วนที่คล้ายกับบราลี.....	67
3.30 ซากอิฐและโบราณวัตถุพบบริเวณซากโบราณสถานบ้านท่าโป่ง.....	67
3.31 ซากชิ้นส่วนปูนปั้นประดับพบบริเวณซากโบราณสถานบ้านท่าโป่ง.....	67
3.32a ภาพถ่ายทางอากาศ (24/2/1953) แสดงตำแหน่งโบราณสถานที่บ้านท่าโป่งและที่บ้านหนองหลวง...68	
b ภาพถ่ายดาวเทียม แสดงตำแหน่งโบราณสถานที่บ้านท่าโป่งและที่บ้านหนองหลวง.....	68
c ภาพถ่ายดาวเทียม SPOT Pansharp BW.....	69
d ภาพถ่ายดาวเทียม SPOT Pansharp RGB.....	69
3.33 ปรารภประฐานของปราสาทเมืองสิงห์ และรูปสลักนูนต่ำพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรสีกร.....	72
3.34 รูปเคารพและโบราณวัตถุที่พบที่ปราสาทเมืองสิงห์.....	72

3.35 ภาพถ่ายทางอากาศปราสาทเมืองสิงห์ (6/12/1975).....	73
3.36 ภาพถ่ายดาวเทียมแสดงที่ตั้งของเมืองสิงห์และเมืองครุฑ Point Asia.....	73
3.37 ชิ้นส่วนศิลาสลักรูปครุฑ พบที่ซากโบราณสถานเมืองครุฑ.....	76
3.38 ภาพถ่ายทางอากาศเมืองครุฑ (6/13/1973).....	76
3.39 ภาพถ่ายดาวเทียมเมืองกลอนโด (13/8/2011).....	78
3.40 ภาพถ่ายทางอากาศเมืองกลอนโด (10/2/1974).....	78
3.41 สภาพของโบราณสถานภายในเมืองโบราณโกสินารายณ์.....	81
3.42 ชิ้นส่วนโบราณสถานที่พบบริเวณโบราณสถานโกสินารายณ์.....	81
3.43 สภาพปัจจุบันของสระน้ำโบราณที่อยู่ทางด้านทิศตะวันออกของจอมปราสาท.....	82
3.44 โบราณวัตถุที่พบในโบราณสถานภายในเมืองโกสินารายณ์.....	82
3.45 สระน้ำโกสินารายณ์ที่มีการปรับภูมิทัศน์โดยรอบให้เป็นสถานที่พักผ่อนหย่อนใจของประชาชน.....	83
3.46a ภาพถ่ายทางอากาศเมืองโบราณโกสินารายณ์จาก Williams-Hunts Collection.....	83
b ภาพถ่ายดาวเทียมเมืองโกสินารายณ์ (23/2/2012).....	84
c ภาพลายเส้นเมืองโกสินารายณ์.....	84
3.47 ภาพถ่ายทางอากาศ (27/12/1952) แสดงที่ตั้งเมืองโกสินารายณ์และโบราณสถานพงตึก.....	87
3.48 ภาพถ่ายทางอากาศและลายเส้นแสดงร่องรอยผังคันดินรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า.....	87
3.49 โบราณสถานที่วัดมหาธาตุวรวิหาร จ.ราชบุรีที่มีการก่อสร้างซ้อนทับกันหลายสมัย.....	89
3.50 หักรวบบันไดศิลาทรายสลักพบภายในวัดมหาธาตุวรวิหาร จ.ราชบุรี.....	89
3.51 โบราณวัตถุที่พบภายในวัดมหาธาตุวรวิหาร จ.ราชบุรี.....	90
3.52 ชิ้นส่วนทับหลังจำหลักพระพุทธรูปปางสมาธิประทับในซุ้มเรือนแก้วตั้งอยู่บนของกำแพงแก้ว.....	90
3.53a ภาพถ่ายทางอากาศเมืองราชบุรี (30/12/1952).....	91

b ภาพถ่ายดาวเทียมเมืองราชบุรี (9/12/2005).....	92
c ภาพลายเส้นเมืองราชบุรี.....	93
3.54a-b สภาพของสระน้ำที่อยู่ตรงกลางของฝั่งคันดินรูปสี่เหลี่ยม.....	97
3.55 ชิ้นส่วนภาพขณะดินเผาประเภทเครื่องเคลือบที่พบบริเวณฝั่งคันดินรูปสี่เหลี่ยม.....	98
3.56 ศิลปกรรมที่ขุดได้จากข้างโบสถ์วัดท่าโขลง และพระพุทธรูปจากซากเจดีย์วัดเพลง.....	98
3.57a ภาพถ่ายทางอากาศเมืองเพชรบุรี (5/5/1944).....	102
b ภาพถ่ายดาวเทียมเมืองเพชรบุรี.....	103
c ภาพลายเส้นเมืองโบราณเพชรบุรี.....	103
3.58 ภาพถ่ายทางอากาศแสดงร่องรอยคูคลองรอบเมืองเพชรบุรี.....	104
3.59 โบราณสถานภายในวัดกำแพงแลง.....	104
3.60 ภาพถ่ายสระน้ำบริเวณมุมทางด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือของโบราณสถานกำแพงแลง.....	105
3.61 ชิ้นส่วนรูปเคารพที่พบที่โบราณสถานกำแพงแลง.....	105
3.62 พระพุทธรูปปางนาคปรกเก็บรักษาอยู่ที่วัดท่าอ. เมือง จ.เพชรบุรี.....	106
3.63 รูปเคารพเทวฤทธิ์หล่อสำริด พบที่วัดสระกระเทียม.....	107
3.64 สระน้ำโบราณภายในวัดสระกระเทียม.....	107
3.65a ภาพถ่ายทางอากาศบริเวณวัดสระกระเทียม (30/12/1952).....	108
b ภาพถ่ายดาวเทียมบริเวณวัดสระกระเทียม (10/3/2013).....	108
c ภาพลายเส้นร่องรอยทางโบราณคดีบริเวณวัดสระกระเทียม.....	109

บทที่ 4

4.1 ภาพถ่ายดาวเทียมเมืองโบราณที่ Phumi Srah Chhuk ประเทศกัมพูชา.....	119
--	-----

4.2 พระพุทธรูปปางนาคปรกที่พบในจังหวัดสุพรรณบุรี.....	122
4.3 ภาพถ่ายทางอากาศเมืองหนองหานหลวง จ.สกลนคร.....	127
4.4 ภาพถ่ายดาวเทียมเมืองหนองหานน้อย จ.อุดรธานี.....	127
4.5 พระธาตุพนมเมื่อครั้งที่พังถล่มลงมาใน พ.ศ. 2518.....	128

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ที่มาและความสำคัญของการศึกษา

ปัจจุบันวิทยาการและเทคโนโลยีต่างๆได้ก้าวรุดหน้าไปมาก ประกอบกับนักวิทยาศาสตร์เริ่มหันมาสนใจและให้ความสำคัญกับการศึกษาทางด้านสังคม-วัฒนธรรมมากขึ้น จึงได้เกิดมีโครงการวิจัยเชิงบูรณาการที่มีการนำเทคนิคทางวิทยาศาสตร์มาประยุกต์ใช้กับงานทางด้านสังคมศาสตร์ ที่ช่วยให้การวิเคราะห์ข้อมูลกระทำได้อย่างลึกซึ้งยิ่งขึ้น งานทางด้านโบราณคดีก็เป็นศาสตร์อีกสาขาหนึ่งที่ได้รับคุณูปการอย่างมากมาจากความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี จนอาจกล่าวได้ว่าหากไม่มีเทคนิคทางวิทยาศาสตร์เข้ามาช่วยไขปริศนาทางโบราณคดีแล้ว การสร้างองค์ความรู้หลายๆอย่างอาจไม่สามารถก้าวหน้าไปได้ เพราะการค้นคว้าของนักโบราณคดีเพื่อที่จะตอบโจทย์ในเรื่องของสังคมโบราณ แต่บางครั้งการค้นพบนั้นก็ทำให้เกิดข้อสงสัยตามมามากมาย ซึ่งบ่อยครั้งที่ไม่สามารถหาคำตอบจากการวิเคราะห์ทางกายภาพด้วยตาเปล่าเพียงอย่างเดียวได้ แต่เทคนิคทางวิทยาศาสตร์สามารถวิเคราะห์ในสิ่งที่ตาเปล่าไม่สามารถกระทำได้ หากจะกล่าวไปแล้ววิทยาศาสตร์นั้นเป็นเครื่องมือที่สำคัญในการศึกษาวิจัยทางโบราณคดีในหลายๆขั้นตอน มิใช่เฉพาะในขั้นตอนการวิเคราะห์หลักฐาน อย่างเช่น การหาอายุของแหล่งโบราณคดี หรือการวิเคราะห์หาองค์ประกอบทางเคมีของโบราณวัตถุเท่านั้น แต่ปัจจุบันนี้มีการนำเทคนิคทางวิทยาศาสตร์มาช่วยในการสำรวจพื้นที่ที่ต้องการศึกษา เพื่อช่วยค้นหาแหล่งโบราณคดี หรือค้นหาร่องรอยและหลักฐานต่างๆก่อนที่นักโบราณคดีจะทำการสำรวจภาคพื้นดิน เทคนิคที่ใช้กันมากในปัจจุบัน เช่น เทคนิคการแปลภาพถ่ายทางอากาศ (Aerial Photograph Interpretation) การสำรวจด้วยธรณีฟิสิกส์ (Geophysical Survey) การใช้ระบบสารสนเทศภูมิศาสตร์ (Geographical Information System, GIS) และเทคโนโลยีการสำรวจจากระยะไกล (Remote Sensing) ซึ่งก็คือการใช้ประโยชน์จากข้อมูลภาพถ่ายดาวเทียมนั่นเอง

งานศึกษาทางโบราณคดีหลายๆแห่งทั่วโลกได้มีการนำเทคโนโลยีสื่อสารระยะไกล หรือ Remote Sensing มาใช้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งงานศึกษาวิจัยที่ครอบคลุมพื้นที่โดยกว้าง หรือพื้นที่ที่ยากต่อการสำรวจภาคพื้นดิน ด้วยเทคโนโลยีอวกาศที่ก้าวหน้าขึ้นเป็นลำดับนี้เอง ที่ช่วยให้มีนักวิทยาศาสตร์และนักโบราณคดีมองเห็นร่องรอยต่างๆที่อยู่ใต้พื้นผิวโลกอย่างที่ไม่เคยเห็นมาก่อน การศึกษาด้วยเทคนิคดังกล่าวนี้ทำให้มีการค้นพบหลักฐานทางโบราณคดีที่สำคัญๆมากมาย อาทิเช่น การค้นพบเมืองโบราณ Uber บนคาบสมุทรอาระเบียที่สาบสูญไป อีกทั้งการค้นพบว่าทะเลทรายซาฮาราในอดีตเคยนั้นเป็นพื้นที่ที่อุดมสมบูรณ์ (Wilford

1992) และภาพถ่ายดาวเทียมของเมืองนครวัด ที่แสดงขอบเขตอันกว้างใหญ่ไพศาลอันประกอบด้วย สิ่งก่อสร้างต่างๆมากมาย ที่แม้ว่าจะอยู่ ณ สถานที่จริงก็ไม่สามารถสังเกตเห็นได้ เพราะพื้นที่โดยรอบนั้นถูกปกคลุมไปด้วยป่ารกทึบ (Evans *et al.* 2007) นอกจากนี้ยังมีการนำเทคโนโลยีอวกาศนี้ไปประยุกต์ใช้ในการศึกษาโบราณคดีใต้น้ำเพื่อค้นหาแหล่งเรือจมหรือแหล่งอารยธรรมที่อยู่ใต้ท้องทะเล (ดู Boyce *et al.* 2009; Franco 1996) และยังนำไปใช้ในการค้นหาฟอสซิลดึกดำบรรพ์ในพื้นทะเลทรายอีกด้วย (ดู Morrison 2007)

ภาพถ่ายดาวเทียมเป็นภาพถ่ายเรดาร์ที่ปัจจุบันเทคโนโลยีได้ก้าวหน้าไปมาก จนสามารถแสดงภาพที่ให้ความละเอียดสูงมาก สื่อระยะไกลหรือ Remote Sensing มีการทำงานโดยการถ่ายภาพจากดาวเทียมด้วยคลื่นเรดาร์ที่สามารถทะลุผ่านชั้นเมฆ ชั้นป่าไม้ที่ปกคลุมพื้นดิน ข้อมูลที่ได้จากคลื่นเรดาร์จะถูกส่งเป็นคลื่นกลับไปยังเครื่องรับบนดาวเทียม ซึ่งคลื่นนั้นสามารถนำไปประมวลผลด้วยโปรแกรมคอมพิวเตอร์เพื่อสร้างเป็นภาพออกมา ผลที่ได้จะแสดงเป็นภาพพื้นผิวโลกที่มีสีที่แตกต่างกันตามที่ได้ตั้งค่าไว้ ความแตกต่างของสีของเปลือกโลกที่เห็นในภาพนั้นเกิดจากการที่พื้นผิวของโลกมีการคายความร้อนในอัตราที่ต่างกัน ขึ้นอยู่กับว่าพื้นดินนั้นมีอะไรปกคลุม มีความชื้น ความหนาแน่นหรือความพรุนของชั้นดินมากน้อยเพียงใด วัสดุบนผิวโลกนั้นประกอบไปด้วยหินดินและทรายซึ่งมีความหนาแน่นที่ต่างกัน (Parcak 2009) และหากในชั้นใต้ดินมีวัตถุหรือซากใดๆก็ตามที่เกิดจากการกระทำของมนุษย์ เช่น แนวกำแพง ซากอาคาร หรือหลุมฝังศพ กิจกรรมมนุษย์เหล่านั้นก็อาจจะปรากฏเป็นร่องรอยให้เห็นบนภาพถ่ายดาวเทียมด้วย และภาพถ่ายก็จะแสดงให้เห็นพื้นที่เป็นบริเวณกว้าง นอกจากนี้แล้วภาพถ่ายที่แสดงความแตกต่างของอุณหภูมิของผิวดินนั้นอาจหมายถึงสภาพภูมิประเทศที่แตกต่างไปจากในปัจจุบัน ซึ่งอาจจะเกิดขึ้นโดยธรรมชาติ เช่น การเปลี่ยนแปลงเส้นทางน้ำ หรืออาจจะเกิดจากการกระทำของมนุษย์เอง เช่น การใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างรวดเร็วและเข้มข้น จนธรรมชาติไม่สามารถสร้างขึ้นมาทดแทนใหม่ได้ทัน ดังตัวอย่างการศึกษาภาพถ่ายดาวเทียมของพื้นที่แหล่งอารยธรรมมายายุคคลาสสิก (Classic Maya) ที่นักโบราณคดีพบว่าเคยเป็นพื้นที่ป่าไม้ที่มีความอุดมสมบูรณ์มาก่อน แต่ได้กลายเป็นพื้นที่ที่แห้งแล้งในปัจจุบัน และนั่นก็เป็นที่มาของข้อสันนิษฐานที่น่าสนใจ ที่ว่าสาเหตุของการล่มสลายของมายายุคคลาสสิกว่าเกิดจากการล้างผลาญทรัพยากรธรรมชาติอย่างรวดเร็ว ซึ่งอาจจะเกิดจากจำนวนประชากรที่เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วก็เป็นได้ (Scott 2004) อย่างไรก็ตามคำตอบสำหรับข้อสันนิษฐานนี้ก็เป็นที่นักโบราณคดีสามารถค้นคว้าได้ด้วยเทคนิคพื้นฐานทางโบราณคดีนั่นก็คือการสำรวจและขุดค้น ซึ่งการใช้เทคโนโลยีอวกาศเข้ามาช่วยก็จะทำให้นักโบราณคดีสามารถกำหนดพื้นที่ในการสำรวจและขุดค้นได้เฉพาะเจาะจงมากยิ่งขึ้น ซึ่งหมายถึงการช่วยย่นระยะเวลาและค่าใช้จ่ายในการทำงานภาคสนามไปได้มากทีเดียว นอกจากนี้แล้วเทคโนโลยีอวกาศยังสามารถเปิดเผยข้อมูลเพื่อการสำรวจหรือขุดค้นเพียงอย่างเดียวไม่อาจค้นพบได้ อย่างเช่นกรณีการศึกษาอารยธรรมมายายุคคลาสสิกที่กล่าวถึงในข้างต้น

งานศึกษาด้านโบราณคดีที่มีการนำเทคนิค Remote sensing มาประยุกต์ใช้ในแถบเมืองร้อนชื้น อย่างในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้นั้นยังมีไม่มากนักเมื่อเทียบกับภูมิภาคอื่นๆที่เป็นเขตอบอุ่นและในแถบพื้นที่ที่เป็นทะเลทราย อย่างไรก็ตามก็มีความพยายามที่จะนำเทคโนโลยีนี้มาใช้ เช่น การหาแหล่งถลุงแร่ทองแดงสมัยโบราณที่ จ.ลพบุรี ที่คาดหวังว่าจะพบร่องรอยทางโบราณคดีบนภาพถ่ายดาวเทียมที่อาจมองเห็นได้จากความแตกต่างขององค์ประกอบทางเคมีในวัตถุที่อยู่บนผิวดิน เช่น ตะกรันแร่ที่เกิดจากการถลุง แม้ว่าผลการศึกษาจะไม่ค่อยประสบความสำเร็จในการสืบค้นกิจกรรมโบราณด้วยเทคโนโลยีดังกล่าว แต่ก็เป็นการเริ่มต้นที่อาจสามารถมีการพัฒนาต่อยอดในเชิงเทคนิคได้ในอนาคต (Pryce and Abrams 2010) งานวิจัยที่น่าสนใจคือการศึกษาในพื้นที่เมืองพระนคร ประเทศกัมพูชา เช่น งานศึกษาแหล่งโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ที่มีกายภาพเป็นเนินรูปร่างกลม ซึ่งเป็นการศึกษาการกระจายตัวของแหล่งชุมชนโบราณที่สัมพันธ์กับการจัดการน้ำบริเวณรอบๆของเมืองพระนคร (Moore and Freeman 1997) นอกจากนี้ยังมีงานวิจัยอีกชิ้นที่ศึกษาเมืองพระนครเช่นกัน แต่ศึกษาในเรื่องขอบเขตและการใช้พื้นที่ที่สัมพันธ์กับระบบเศรษฐกิจของสังคมเมืองในสมัยที่เมืองพระนครเป็นราชธานี และงานวิจัยดังกล่าวยังเชื่อมโยงผลการศึกษากับการสร้างผังเมืองเพื่อประโยชน์สำหรับการจัดการมรดกวัฒนธรรมของนครวัดอย่างยั่งยืนอีกด้วย (Mackay and Sullivan 2008)

งานวิจัยที่น่าสนใจอีกชิ้นหนึ่งในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่ใช้สื่อดีระยะไกลและภูมิศาสตร์สารสนเทศมาใช้ คืองานวิจัย Living Angkor Road Project (LARP) ซึ่งเป็นโครงการวิจัยแบบสหวิทยาการที่เป็นการร่วมมือกันของนักวิทยาศาสตร์และนักโบราณคดีทั้งจากประเทศไทยและกัมพูชา ที่ร่วมกันค้นหาถนนสายโบราณที่รู้จักในนามของ ‘ถนนหลวงของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7’ หรือ ‘ราชมรรคา’ ที่กล่าวถึงในจารึกปราสาทพระขรรค์ (พุทธศตวรรษที่ 18) ที่ระบุว่ามีส่วนสำคัญ 5 สายที่สร้างจากเมืองพระนคร คือ พระนคร-พิมาย พระนคร-วัดภู พระนคร-สวายจิก พระนคร-ปราสาทพระขรรค์ และพระนคร-กำปงธม (สุเจน กรรพฤทธิ์ 2551:56) นักวิชาการบางท่านเชื่อว่าเป็น ‘ราชมรรคา’ คือถนนหลวงที่มีเส้นทางยาวไกลที่ใช้เป็นเส้นทางเดินทัพและใช้สำหรับการเดินทางขนส่งสินค้าในสมัยโบราณที่เกิดขึ้นในลักษณะเดียวกับเส้นทางสายไหม (Silk Road) และถนนโรมัน สำหรับโครงการวิจัย LARP ได้เลือกเน้นศึกษาเส้นทางพระนคร-พิมาย ซึ่งเชื่อว่าเป็นถนนที่เกือบเป็นเส้นตรง ที่พาดตามแนวตะวันตกเฉียงเหนือมาตะวันออกเฉียงใต้ ระหว่างเมืองนครหลวง ยโคตรปุระกับเมืองพิมาย หรือ วิมาย คิดเป็นระยะทางกว่า 200 กิโลเมตร การศึกษาค้นคว้าในเรื่องถนนพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 นั้นมีมาก่อนหน้านี้อย่างหลายทศวรรษที่แล้ว โดยมีนักโบราณคดีชาวฝรั่งเศสหลายคนสนใจเรื่องนี้ เช่น ยอร์ช เซเดย์ (George Coedès) ลูเน็ต เดอ ลาจองกิแยร์ (Lunet de Lajonquiere) และ หลุยส์ ฟิโนต์ (Louis Finot) เพราะจากข้อสังเกตที่ว่าปราสาทหินพิมายมีความแตกต่างจากปราสาทหินโดยทั่วไปที่มักพบว่าหันหน้า

ไปทางทิศตะวันออก แต่ปราสาทหินพิมายนั้นกลับหันหน้าไปทางทิศใต้เฉียงไปทางตะวันออกเล็กน้อย จึงทำให้มีการสันนิษฐานว่าเป็นการหันหน้าไปในทิศนั้นเพื่อรับถนนที่ตัดตรงมาจากเมืองยโสธรปุระก็เป็นได้ แต่ก็ยังพบหลักฐานไม่เพียงพอที่จะยอมรับในวงวิชาการโดยคุณวราวุธ ‘ถนนราชมรรคา’ ที่เชื่อมระหว่างพิมายกับพระนครนั้นมิใช่จริง

การศึกษาของทีมวิจัย LARP ได้มีการใช้เทคนิค Remote Sensing และ GIS ในการสำรวจระยะไกล เพื่อเก็บรวบรวมข้อมูล ประมวลผลและสร้างแผนที่ และที่สำคัญก็คือมีการสำรวจภาคพื้นดินและขุดค้นทางโบราณคดีด้วย เพื่อทำการค้นหาโบราณสถานและแหล่งชุมชนโบราณที่อยู่อาศัยตามเส้นทางราชมรรคา และเพื่อการศึกษาสังคม-วัฒนธรรมตลอดจนกำหนดอายุสมัยของชุมชนเหล่านั้นด้วย พื้นที่ในการศึกษาครอบคลุมจ.นครราชสีมาและจ.บุรีรัมย์ของประเทศไทย และในเขตของประเทศไทยได้แก่ จ.อุดรธานี และ จ.เลย (ดูสิริ ทุมมากรณ์ 2551; วิชัญดา ทองแดง และศรีณีย์ ทองปาน 2551; อนุชิต สิงห์สุวรรณ 2551)

จารึกปราสาทพระขรรค์ที่พบในประเทศไทย ถือว่าเป็นกุญแจดอกสำคัญในการทำความเข้าใจเหตุการณ์บ้านเมืองสมัยประวัติศาสตร์ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ปราสาทแห่งนี้สร้างขึ้นในพุทธศตวรรษที่ 18 ตรงกับรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 กษัตริย์ที่เป็นมหาราชองค์สุดท้ายของเขมร ซึ่งถือว่ารัชสมัยของพระองค์นั้นเป็นยุคที่รุ่งเรืองมากที่สุดยุคหนึ่งในประวัติศาสตร์ของกัมพูชา ในจารึกหลักนี้นอกจากจะกล่าวถึงราชมรรคาแล้ว ยังกล่าวถึงการสร้างสถานพยาบาลหรือ ‘อโรคยศาลา’ ทั่วราชอาณาจักรจำนวนถึง 102 แห่ง ซึ่งค้นพบแล้วบางส่วนทั้งที่อยู่ในเขตประเทศไทย ลาวและกัมพูชา (ธาดา สุทธิธรรม 2547) และยังกล่าวถึง ‘บ้านมีไฟ’ หรือ ‘ธรรมศาลา’ ซึ่งก็คือที่พักคนเดินทางจำนวนทั้งสิ้น 121 แห่ง ซึ่งในจำนวนนั้นเชื่อว่าอยู่ระหว่างเส้นทางระหว่างพระนครและพิมายนั้นมีทั้งสิ้น 17 แห่ง แต่ละแห่งอยู่ห่างกันประมาณ 15 กิโลเมตร (ชะเอม แก้วคล้าย 2528:6) ซึ่งโครงการศึกษา LARP นั้นระบุว่าค้นพบทั้งหมดแล้วทั้งในประเทศไทยและกัมพูชา (วิชัญดา ทองแดง และศรีณีย์ ทองปาน 2551:94) จากการสำรวจสืบค้นตำแหน่งของถนนหลวงพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โดยโครงการ LARP นี้ ได้มีการค้นพบโบราณสถานหลายแห่งนอกจากซากอโรคยศาลาและธรรมศาลาแล้วนั้น ในเขตประเทศไทยยังพบสะพานข้ามลำน้ำหลายแห่ง บางแห่งมีความยาวกว่าร้อยเมตรเลยทีเดียว ที่สำคัญคือสะพานเหล่านั้นสร้างด้วยอิฐศิลาแลงซึ่งเป็นวัสดุที่นิยมใช้ในการก่อสร้างในช่วงศตวรรษที่ 18 นอกจากนี้แล้วนักโบราณคดียังค้นพบแหล่งชุมชนโบราณหลายแห่งรวมทั้งแหล่งเตาเครื่องถ้วยแบบเขมร และแหล่งถลุงเหล็กขนาดใหญ่อีกด้วย หลักฐานโบราณคดีที่พบตลอดแนวเส้นทาง จึงทำให้เชื่อได้ว่าถนนหลวง ‘ราชมรรคา’ น่าจะมีอยู่จริง และน่าจะเป็นถนนที่ใช้เชื่อมโยงผู้คนระหว่างเมืองพระนครกับเมืองที่อยู่ไปทางทิศเหนือของเทือกเขาพนมดงรัก (สุเจน กรรพฤทธิ์ 2551)

อย่างไรก็ตามมีนักวิชาการที่มีความเห็นต่างในเรื่องนี้ เช่น ศรีศักร วัลลิโกดม ที่กล่าวว่า ราชมรรคานั้นไม่น่าจะเป็น ‘ถนน’ ที่เชื่อมเมืองต่างๆดังเช่นที่พบในจักรวรรดิตะวันตก แต่อาจจะเป็น ‘คันดิน’ ที่ใช้กันน้ำท่วม เพราะเมืองพระนครไม่ใช่สังคมพลังน้ำ การกักเก็บน้ำในบารายน่าจะใช้เพื่อการอุปโภคบริโภคเท่านั้น หาได้เกี่ยวข้องกับการชลประทานเพื่อการเกษตรไม่ พื้นที่เพาะปลูกข้าวของเขมนั้นน่าจะอยู่รอบโตนเลสาบ และมีการสร้างทำนบกั้นน้ำไว้ เมื่อถึงฤดูน้ำหลาก น้ำก็จะเอ่อล้นขึ้นมาแล้วก็ถูกกักเก็บไว้ในพื้นที่ทำนา และเมื่อน้ำลดลงน้ำที่กักไว้ก็ยังอยู่และสามารถใช้ปลูกข้าวได้ อย่างไรก็ตาม ศรีศักรก็ได้ปฏิเสธ ‘เส้นทาง’ ราชมรรคว่ามีอยู่จริง แต่ไม่เชื่อว่าเป็น ‘ถนนหลวง’ หากแต่เป็นทางเดินที่ไม่ได้มีแนวยาวติดต่อกันดังที่นักวิชาการบางท่านเชื่อ และการพบหลักฐานศาสนสถานประจำรอยศาลาตามแนวก้นที่ดังกล่าวนั้น ศรีศักรก็มีความเห็นว่ามันเพียงพอสำหรับอธิบายว่าเป็นหลักฐานของการแผ่อิทธิพลทางการเมือง เพราะการติดต่อกันระหว่างตะวันออกเฉียงเหนือของไทยกับเขมนั้นมีมาแต่เก่าก่อนตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ ดังนั้นจึงอาจเป็นไปได้ที่เส้นทางดังกล่าวนี้มีมานานแล้ว และมีมาก่อนที่จะมีรอยศาลาและธรรมศาลาเสียอีก เพราะชุมชนยังคงมีการติดต่อแลกเปลี่ยนกันมาตั้งแต่สมัยก่อนแล้ว แล้วจึงได้มีการสร้างสถานที่เหล่านั้นขึ้น (ศรีศักร วัลลิโกดม 2551; อพิสิทธิ์ ชีระจารุวรรณ 2552)

ข้อถกเถียงในเรื่องการเป็น ‘ถนนหลวง’ หรือเป็น ‘เส้นทางสามัญ’ ดูเหมือนจะเป็นประเด็นปลีกย่อย แต่ในทางตรงกันข้าม การสร้างความเข้าใจในเรื่องการมี ‘ถนนหลวง’ อาจจะมีนัยยะสำคัญที่มีผลต่อการแปลความทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีอยู่ไม่น้อย เพราะการเข้าใจว่ามีถนนหลวงที่ตัดตรงเช่นนั้นย่อมต้องหมายถึงการเป็นอาณาจักรที่ยิ่งใหญ่และมีความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจอย่างมาก จนมีความจำเป็นที่จะต้องมีการขนถ่ายสินค้าไปมาระหว่างเมืองหรือระหว่างพื้นที่ต่างๆของประเทศไทยที่ไกลออกไปจากภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคกลางฝั่งตะวันออกของไทย โดยให้เหตุผลว่าการพบศาสนสถานและศิลปวัตถุที่มีอิทธิพลขอมอาจหมายถึงการยอมรับอิทธิพลทางวัฒนธรรมแต่อาจไม่ได้เกี่ยวหาว่ารวมถึงอิทธิพลทางการเมืองเสมอไป อย่างเช่นในภาคตะวันตกของประเทศไทยที่แม้ว่าจะมีการค้นพบสถาปัตยกรรมและประติมากรรมแบบขอม แต่ก็น่าจะเป็นเพียงอิทธิพลทางศิลปวัฒนธรรมมากกว่า (ศรีศักร วัลลิโกดม 2526:51) ซึ่งการศึกษาของ LARP ก็ดูเหมือนจะมีความสอดคล้องไปเช่นนั้นเหมือนกัน ด้วยเหตุผลที่ว่าไม่พบรอยศาลาและธรรมศาลาในแถบตะวันตกของกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา (สุเจน กรรพฤทธิ์ 2551:75)

แม้ว่าจะมีข้อถกเถียงในเรื่องอำนาจทางการเมืองของขอม แต่ก็ปฏิเสธไม่ได้ว่าอาณาจักรขอมนั้นมีความยิ่งใหญ่อยู่ไม่น้อย และได้พยายามแผ่อิทธิพลไปยังบ้านเมืองที่ไกลออกไปจากภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทย ไปถึงภาคกลางและภาคตะวันตกของไทยด้วย ดังปรากฏหลักฐานปราสาทและศิลปะขอมแบบขอม

ที่มีอายุอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 18 และในจารึกปราสาทพระขรรค์ที่กล่าวถึง เมืองต่างๆ ซึ่งเชื่อกันว่าอยู่ในภาคกลางของประเทศไทย ได้แก่ ลโวทยปุระ สุวรรณปุระ ศรีคัมพูกัญญาละ ชัยราชบุรี ศรีสิงห์บุรี และศรีชัยวัชรบุรี ซึ่งเมืองลโวทยปุระนั้นค่อนข้างชัดเจนว่ามีความสัมพันธ์กับพระนคร เพราะมีหลักฐานความเชื่อมโยงที่หลากหลาย เช่น พระปรางค์สามยอด และวัดมหาธาตุ ส่วนเมืองอื่นๆ ที่กล่าวข้างต้นนั้นเชื่อว่าอยู่ในภาคตะวันตกของประเทศไทย แหล่งโบราณสถานและประติมากรรมที่เนินทางพระ อ.สามชุก น่าจะเป็นเมืองสุวรรณปุระ โบราณสถานบริเวณสระน้ำโกสินารายณ์ อ.บ้านโป่ง จ.ราชบุรี คือเมืองศรีคัมพูกัญญาละ ส่วนเมืองชัยราชบุรีนั้นน่าจะเป็นหลักฐานที่วัดมหาธาตุวรวิหาร จ.ราชบุรี เมืองศรีสิงห์บุรีก็คือที่ปราสาทเมืองสิงห์ จ.กาญจนบุรี และเมืองศรีชัยวัชรบุรีก็คือหลักฐานปราสาทหินแบบศิลปะบายนที่วัดกำแพงแลง ใน จ.เพชรบุรี (สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, ม.ร.ว. 2530b:46) และยังมีชื่อบ้านนามเมืองอื่นๆ อีกหลายแห่งที่กล่าวถึงในจารึกปราสาทพระขรรค์ แต่ปัจจุบันยังไม่สามารถระบุตำแหน่งที่ชัดเจนได้ เช่น ศรีชัยสัทมภ์บุรี ศรีชัยราชศิริ ศรีชัยวัชรวิติ ศรีชัยกัรติบุรี ศรีชัยเกษมบุรี เป็นต้น ซึ่งชื่อเมืองที่กล่าวมานี้ถูกกล่าวถึงในจารึกพระขรรค์เรียงต่อมาจากชื่อเมืองศรีวัชรหรือเมืองเพชรบุรี นอกจากนี้ในเนื้อความที่กล่าวถึงพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงสร้างพระรัตนตรัย (พระวัชรลัทธิพุทธเจ้าประทับนั่งปางนาครคพรก พระโพธิสัตว์โลเกศวร และพระนางปรัชญาปารมิตา) ณ เมืองต่างๆ 23 แห่ง (สุภัทรรติศ ดิศกุล, ม.จ. 2509:56)

แม้ว่าจะไม่ชัดเจนว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ได้ทรงโปรดให้สร้างอโรคยศาลาและธรรมศาลาในบ้านเมืองแถบภาคกลางฝั่งตะวันตกหรือไม่ แต่ข้อความในจารึกพระขรรค์ที่น่าสนใจคือดังนี้

บทที่ 122 บนถนน จากเมืองยโสธรปุระไปยังราชธานีแห่งประเทศจัมปา
(พระองค์ได้ทรงสร้าง) ที่พักคนเดินทางพร้อมด้วยไฟ 57 แห่ง

บทที่ 123 จากราชธานี (ยโสธรปุระ) ไปยังเมืองวิมาย (พิมาย) (มี) ที่พักคน
เดินทางพร้อมด้วยไฟ 17 แห่ง จากราชธานี (ยโสธรปุระ) ไปยังเมืองชัยวดี จากเมืองชัยวดี
ไปยังเมืองชัยสิงหวิติ

บทที่ 124 จากที่นั่นไปยังเมืองชัยวิรวดี จากเมืองชัยวิรวดีไปยังชัยราชศิริ จากชัย
ราชศิริ ไปยังเมืองศรีสุวิรวดี

บทที่ 125 จากเมืองนั้นไปยังเมืองยโสธรปุระ (ตามทาง) มีที่พักคนเดินทางพร้อม
ด้วยไฟ 14 แห่ง มีที่พักคนเดินทางอีก 1 แห่ง ณ ศรีสุรยบรรพต

บทที่ 126 ที่พักคนเดินทางแห่งหนึ่งที่ศรีทิตยปุระ อีกแห่งหนึ่งที่กัลยาณลิตทิกะ
รวมทั้งหมดมี (ที่พักคนเดินทาง) 121 แห่ง

บทที่ 127 จำนวนรูปเคารพที่หล่อด้วยทอง เงิน สัมฤทธิ์ สลักจากศิลา รวมทั้งรูป
พระยมและพระกาล ที่แจกจ่ายไปทั่วทุกแคว้น มีทั้งหมด 20,400 องค์

(สุภัทรดิศ ดิศกุล, ม.จ. 2509:57)

จากข้อความข้างต้นจะเห็นได้ว่าบนถนนสายต่างๆที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงโปรดให้สร้างบ้านมีไฟ
หรือ ธรรมศาลา ระหว่างยโศธรปุระกับนครหลวงของจัมปา 57 แห่ง ระหว่างยโศธรปุระกับพิมาย 17 แห่ง
และจากเมืองนั้น (ศรีสุวีรวดี ?) ไปยังยโศธรปุระอีก 14 แห่ง และที่ศรีสุรยบรรพตอีก 1 แห่ง รวมจำนวนที่ระบุ
อยู่บนเส้นทางเป็น 89 แห่ง แต่ในบทที่ 126 ระบุว่าที่พักคนเดินทางจำนวนทั้งสิ้น 121 แห่ง ซึ่งในจำนวนนั้นยัง
ขาดไปอีก 32 แห่งที่ไม่ได้ระบุว่าตั้งอยู่บนเส้นทางใด ซึ่งก็เป็นไปได้ว่าจะตั้งอยู่บนเส้นทางระหว่างเมืองต่างๆที่
กล่าวในบทที่ 123 และ 124

จะเป็นไปได้หรือไม่ที่บ้านเมืองที่กล่าวถึงในบทที่ 123 และ บทที่ 124 นั้นจะเป็นบ้านเมืองในภาคกลาง
ของประเทศไทยตามที่มีนักวิชาการบางท่านได้เสนอไว้ (ธาดา สุทธิธรรม 2547; สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, ม.ร.ว.
2526b:103-4, 109) แล้วเพราะเหตุใดจึงไม่ได้ระบุจำนวนที่พักคนเดินทางให้ชัดเจนลงไปเหมือนกับระบุไว้บน
เส้นทางไปนครหลวงของจัมปา (วิชัยปุระ) กับเส้นทางที่ไปพิมาย อย่างไรก็ตามมีนักวิชาการบางท่านมี
ความเห็นว่สิ่งก่อสร้างทั้งหลาย ไม่ว่าจะเป็นศาสนสถาน อโรคยศาลาและธรรมศาลาจำนวนมากที่ปรากฏใน
จารึกพระนครนั้น เป็นโครงการก่อสร้างที่ยิ่งใหญ่มาก ซึ่งอาจดำเนินการมาตั้งแต่ก่อนสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่
7 แล้วมีการสานต่อในสมัยของพระองค์ แต่ว่ายังไม่ทันเสร็จสมบูรณ์ก็มาสิ้นสมัยของพระองค์เสียก่อน จึงทำ
ให้โครงการเหล่านั้นถูกทิ้งร้างไป (ชะเอม แก้วคล้าย 2528:8; สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, ม.ร.ว. 2526b:109) แต่ถึง
กระนั้นก็ตาม เหตุใดจึงสามารถระบุจำนวนที่พักคนเดินทางได้ว่ามีทั้งหมด 121 แห่ง ซึ่งก็อาจเป็นไปได้ว่ามีการ
กำหนดแหล่งที่จะสร้างเรียบร้อยแล้วแต่ยังสร้างไม่เสร็จหรือยังไม่ทันได้สร้างก็เป็นได้

อย่างไรก็ตามหลักฐานสำคัญอีกประการที่ทำให้เชื่อได้ว่าบ้านเมืองในภาคกลางฝั่งตะวันตกนี้มีความสำคัญไม่น้อยในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ก็คือประติมากรรมศิลาสลัก โดยเฉพาะอย่างยิ่งรูปพระ
โพธิสัตว์โลกศรเปล่งรัศมี พระพุทธรูปปางนาครปรก และรูปนางปรัชญาปารมิตา ซึ่งเป็นพระรัตนตรัยในพุทธ
มหายาน ที่พบที่ปราสาทเมืองสิงห์ ที่สระน้ำโกสินารายณ์ และที่ปราสาทกำแพงแลง ที่นักวิชาการวิเคราะห์ว่า
เป็นประติมากรรมโดยเฉพาะอย่างยิ่งรูปเคารพพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรเปล่งรัศมี อาจเทียบเคียงได้กับฝีมือ

ระดับช่วงหลวง นอกจากนี้แล้วยังมีการตั้งข้อสังเกตอีกด้วยการเปลี่ยนแปลงของรูปแบบสถาปัตยกรรมและประติมากรรมนั้นแทบจะเป็นไปแบบฉับพลันทันใด แทนที่จะเป็นการเลือกรับหรือเปลี่ยนแปลงแบบค่อยเป็นค่อยไป จึงมีบางท่านที่เสนอว่ากษัตริย์เขมรน่าจะแผ่อิทธิพลทางการเมืองมาถึงลุ่มน้ำแม่กลอง-ท่าจีนด้วย แต่อาจจะเป็นเพียงช่วงเวลาหนึ่งเท่านั้น (สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, 2530b:46)

การศึกษาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ในภาคกลางฝั่งตะวันตก โดยเฉพาะอย่างยิ่งหลังสมัยทวารวดีลงมา คือประมาณพุทธศตวรรษที่ 16 ลงมานั้น ความรู้ความเข้าใจในปัจจุบันยังเป็นเพียงกว้างๆเท่านั้น สาเหตุหนึ่งอาจจะเป็นเพราะความสนใจจะมุ่งไปทางฝั่งตะวันออก คือลุ่มแม่น้ำลพบุรี-ป่าสักเสียส่วนมาก เพราะเป็นพื้นที่ที่ปรากฏหลักฐานที่มีความต่อเนื่องที่หลากหลายและค่อนข้างชัดเจน อย่างไรก็ตามเมืองโบราณบนลุ่มแม่กลอง-ท่าจีนที่ถูกกล่าวถึงในจารึกของเขมรนั้นก็น่าจะบ่งบอกถึงระดับความสำคัญที่กษัตริย์เขมรไม่อาจมองข้ามได้ เพราะในภูมิภาคแถบนี้เคยเป็นแหล่งอารยธรรมที่รุ่งเรืองมากในสมัยทวารวดี ที่มีพัฒนาการต่อเนื่องมาตั้งแต่ก่อนสมัยทวารวดีจากการค้าทางไกล และจากทรัพยากรแร่ธาตุอันอุดมสมบูรณ์ จนอาจกล่าวได้ว่าภาคตะวันตกในสมัยทวารวดีนั้นมีความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจมากที่สุดแห่งหนึ่งเมื่อเทียบกับชุมชนร่วมสมัยในภูมิภาคอื่นๆในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ แต่ทว่าองค์ความรู้ทางประวัติศาสตร์ของบ้านเมืองแถบนี้ภายหลังยุครุ่งเรืองของสมัยทวารวดียังคงคลุมเครืออยู่มาก จนดูเหมือนการอยู่อาศัยของชุมชนโบราณในพื้นที่นี้จะขาดช่วงไป ซึ่งบางครั้งก็มีคำอธิบายว่าอาจจะเกิดจากโรคระบาดที่ทำให้ผู้คนต้องอพยพออกไปจากถิ่นฐานเดิม หรือไม่ก็เพราะเกิดศึกสงครามจนต้องละทิ้งบ้านเรือนไป อีกทั้งความสัมพันธ์กับกลุ่มวัฒนธรรมที่กำลังเรืองอำนาจสุดขีดในช่วงเวลานั้นซึ่งก็คืออาณาจักรเขมรก็ไม่ค่อยชัดเจนว่าเป็นไปในรูปแบบใด แต่หลักฐานทางโบราณคดีในช่วงพุทธศตวรรษที่ 18 ก็กลับมาชัดเจนขึ้นด้วยการพบสถาปัตยกรรมและประติมากรรมที่ได้รับอิทธิพลจากศิลปะเขมรแบบบายอนอย่างชัดเจน (ภาพที่ 1.1 – 1.2)

การศึกษาค้นคว้าในช่วงรอยต่อของยุคสมัยทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีนั้นมีความน่าสนใจเสมอ เพราะเป็นช่วงเวลาที่จะได้พบหลักฐานที่นักโบราณคดีจะต้องนำมาใช้อธิบายกระบวนการที่ก่อให้เกิดเปลี่ยนแปลงทางสังคม-วัฒนธรรม การศึกษาประวัติศาสตร์โบราณคดีในประเด็นความสัมพันธ์ของอาณาจักรเขมรกับชุมชนในแถบภาคตะวันตกนั้นมีความสำคัญอย่างยิ่ง เพราะจะเป็นช่วงรอยต่อของการทำความเข้าใจพัฒนาการของบ้านเมืองในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาในช่วงพุทธศตวรรษที่ 18-19 คือสุโขทัยและอยุธยา อย่างไรก็ตามหลักฐานในภาคตะวันตกภายหลังพุทธศตวรรษที่ 16-17 นั้นไม่ค่อยชัดเจน แต่พอถึงช่วงพุทธศตวรรษที่ 18 ที่พบโบราณสถานและประติมากรรมมีรูปแบบที่เปลี่ยนแปลงไปจากวัฒนธรรมเดิม ซึ่งในภาพรวมแล้วหลักฐานข้อมูลในปัจจุบันยังไม่ค่อยมีความเชื่อมโยงหรือปะติดปะต่อกันเท่าไรนัก อย่างไรก็ตามมีความเป็นไปได้ที่จะยังมีซากเมืองโบราณ ที่เป็นซากอาคารที่ฝังอยู่ใต้ผิวดิน หรือเป็นร่องรอยของเส้นทางโบราณที่เชื่อม

ระหว่างเมือง หรือแม้แต่ร่องรอยกิจกรรมต่างๆของชุมชนโบราณก็เป็นได้ การศึกษาชั้นนี้จะใช้เทคนิคสื่อระยะไกล (Remote Sensing) และสารสนเทศภูมิศาสตร์ (GIS) ที่คาดว่าจะเป็ประโยชน์อย่างยิ่งในการค้นหาหลักฐานที่อยู่ในชั้นใต้ดิน ซึ่งอาจจะทำให้เห็นภาพเมืองโบราณในแถบนี้ที่ถูกกล่าวถึงในเอกสารโบราณได้ชัดเจนมากขึ้น

ภาพที่ 1.1 โคปุระด้านทิศตะวันตกของปราสาทเมืองสิงห์ จ.กาญจนบุรี

ภาพที่ 1.2 ปราสาทหินที่อยู่ภายในวัดกำแพงแลง จ.เพชรบุรี

1.2 วัตถุประสงค์ของการศึกษา

1. เพื่อศึกษาการประยุกต์ใช้เทคโนโลยีการสำรวจจากระยะไกล (Remote Sensing) ในการค้นหาร่องรอยของแหล่งโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์
2. เพื่อศึกษาร่องรอยวัฒนธรรมโบราณของชุมชนภาคกลางฝั่งตะวันตกของประเทศไทยในช่วงพุทธศตวรรษที่ 16–18 ในบริบททางสังคมและวัฒนธรรม

1.3 ขอบเขตของการศึกษา

การศึกษาชิ้นนี้มีสมมติฐานในเรื่องความเป็นไปได้ของความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจ-สังคมของภาคตะวันตกของไทยกับอาณาจักรเขมรโบราณที่คาดว่าจะมีมากกว่าการรับอิทธิพลทางด้านศิลปวัฒนธรรม กล่าวคือน่าจะมีอิทธิพลทางการเมืองเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย ส่วนรูปแบบและระยะเวลาของการแผ่อิทธิพลจะยาวนานเท่าใดนั้นก็เป็นเรื่องหนึ่ง การสืบค้นหลักฐานเพิ่มเติมจะช่วยให้เข้าใจถึงพัฒนาการทางสังคมของบ้านเมืองในพื้นที่ภาคกลาง และเข้าใจถึงความสัมพันธ์กับบ้านเมืองอื่นในช่วงเวลาที่บ้านเมืองน้อยใหญ่ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้กำลังแข่งขันกันทางการเมืองอย่างเข้มข้น และอาจทำให้เข้าใจได้ว่าเพราะเหตุใดอาณาจักรเขมรจึงได้แผ่อิทธิพลมายังฝั่งตะวันตกในช่วงศตวรรษที่ 18

การศึกษาในครั้งนี้ได้กำหนดพื้นที่ศึกษาในภาคกลางของประเทศไทยโดยเฉพาะอย่างยิ่งในฝั่งตะวันตก โดยเริ่มจากพื้นที่รอบๆบริเวณที่ค่อนข้างแน่ชัดแล้วว่าเป็นสถานที่ที่กล่าวถึงในจารึกโบราณของเขมร คือ โบราณสถานบริเวณสระน้ำโกสินารายณ์ (จ.ราชบุรี) โบราณสถานเนินทางพระ (จ.สุพรรณบุรี) ปราสาทเมืองสิงห์ (จ.กาญจนบุรี) และ ปราสาทขอมที่วัดกำแพงแลง (จ.เพชรบุรี) และพื้นที่ใกล้เคียงที่มีการค้นพบหลักฐานโบราณคดีที่ร่วมสมัยกับพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 แล้วขยายขอบเขตของพื้นที่สำรวจศึกษาไปยังบริเวณรอบๆ และไปยังพื้นที่ที่อาจพบหลักฐานความเชื่อมโยงกับบ้านเมืองในทิศตะวันออกด้วย ส่วนขอบเขตการศึกษาในเรื่องของช่วงเวลา งานศึกษานี้เน้นการศึกษาประวัติศาสตร์ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 16–18 เป็นสำคัญ อย่างไรก็ตามก็จำเป็นที่จะต้องศึกษาประวัติศาสตร์ของบ้านเมืองที่ใกล้เคียงโดยรอบ ที่มีอายุสมัยอยู่ในช่วงเดียวกันด้วย

1.4 วิธีวิทยา

การศึกษาวิจัยครั้งนี้สามารถแบ่งวิธีวิทยาได้เป็น 3 ลักษณะด้วยกัน ได้แก่ การศึกษาจากเอกสาร การใช้เทคโนโลยีอวกาศเข้ามาช่วยสืบค้น และการสำรวจภาคพื้นดิน

การสำรวจเอกสารจะเป็นการค้นคว้าและรวบรวมหลักฐานที่เป็นลายลักษณ์อักษร ไม่ว่าจะเป็นเอกสารโบราณ เช่น จารึก พงศาวดาร และบันทึกต่างๆ รายงานการสำรวจและศึกษาที่ผ่านมา ไม่ว่าจะเป็นทางด้านประวัติศาสตร์ ประวัติศาสตร์ศิลปะ และโบราณคดี ตลอดจนศึกษาแผนที่ทางภูมิศาสตร์และธรณีวิทยา และนอกจากข้อมูลปัจจุบันที่อยู่ในรูปของเอกสารแล้ว ยังต้องมีการสำรวจข้อมูลประเภทหลักฐานวัตถุ เช่น โบราณวัตถุที่พบตามแหล่งโบราณคดีที่อยู่ในอายุสมัยของการศึกษา ทั้งที่เก็บรักษาในพิพิธภัณฑ์ต่างๆ และที่อยู่ในครอบครองส่วนบุคคล เพื่อประโยชน์ในการศึกษาเปรียบเทียบแหล่งโบราณคดี

จากการสำรวจและรวบรวมเอกสารต่างๆ แล้วก็จะได้ข้อมูลที่เป็นองค์ความรู้ในปัจจุบัน และก่อนการศึกษาในภาคสนาม จะมีการใช้เทคโนโลยีการสำรวจจากระยะไกล (Remote sensing) ได้แก่ ภาพถ่ายดาวเทียม และภาพถ่ายทางอากาศ เพื่อสำรวจร่องรอยของกิจกรรมมนุษย์ เช่น ซากอาคาร สระน้ำ คูน้ำคันดิน แนวกำแพง เส้นทางโบราณ แหล่งเตาเผา ทั้งจากภาพถ่ายดาวเทียมของแหล่งโบราณคดีที่ทราบตำแหน่งชัดเจนแล้ว เพื่อเป็นการศึกษาเปรียบเทียบลักษณะของร่องรอยทางโบราณคดีที่อาจพบบนภาพของแหล่งโบราณคดีที่ยังไม่ทราบตำแหน่งที่ชัดเจน เพราะมีเพียงรายงานการพบหลักฐานโบราณวัตถุ ตลอดจนภาพถ่ายทางอากาศของบริเวณที่มีการกระจุกตัวของแหล่งโบราณคดี ซึ่งการอ่านภาพอาจทำให้พบร่องรอยของแหล่งชุมชนโบราณแห่งใหม่ได้

เมื่อพบร่องรอยที่มีความเป็นไปได้ว่าเกี่ยวข้องกับกิจกรรมมนุษย์ ก็จะต้องมีการสำรวจภาคพื้นดิน เพื่อพิสูจน์ว่าบริเวณนั้นเป็นแหล่งโบราณคดีจริงหรือไม่ โดยการเดินสำรวจ ซึ่งอาจทำให้พบหลักฐานวัตถุบนผิวดิน หรือร่องรอยต่างๆ ที่อาจสังเกตได้จากผิวดินในบริเวณนั้นได้ นอกจากนี้แล้วการสัมภาษณ์ผู้ที่อยู่อาศัยในพื้นที่ก็เป็นสิ่งสำคัญที่จะช่วยให้ได้ข้อมูลเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพของพื้นที่ และตำแหน่งที่เคยพบหลักฐาน และหลักฐานเหล่านั้นเก็บรักษาไว้ที่ใด การสำรวจภาคพื้นดินในงานวิจัยครั้งนี้เป็นการเริ่มต้นสำรวจแหล่งโบราณคดีสมัยลพบุรีในภาคตะวันตก ซึ่งจำเป็นต้องจำกัดพื้นที่ในการสำรวจในเชิงลึก โดยเน้นไปที่บริเวณที่มีการกระจุกตัวของแหล่งโบราณคดีหนาแน่น ซึ่งได้แก่พื้นที่ จ. สุพรรณบุรี และพื้นที่ที่มีข้อมูลการค้นพบหลักฐานแล้ว แต่ยังไม่สามารถระบุตำแหน่งที่ชัดเจน และแหล่งที่สามารถระบุตำแหน่งชัดเจนแล้ว แต่ยังไม่ทราบขอบเขตที่แน่ชัดซึ่งมีความเป็นไปได้ที่จะเป็นแหล่งโบราณคดีที่สำคัญ

1.5 ผลวิจัยที่คาดว่าจะได้รับ

งานวิจัยนี้จะช่วยในการสร้างข้อมูลชั้นพื้นฐานทางโบราณคดี เป็นต้นว่า การบันทึกตำแหน่ง ด้วยเทคโนโลยีสมัยใหม่ที่มีความแม่นยำในการกำหนดตำแหน่ง และเป็นการรวบรวมหลักฐานและข้อมูลของแหล่งโบราณคดีเพื่อประโยชน์ในการศึกษาเปรียบเทียบกับกลุ่มวัฒนธรรมร่วมสมัยในภูมิภาคอื่นๆ

เพื่อทำความเข้าใจประวัติศาสตร์ยุคต้นของชุมชนโบราณบนผืนแผ่นดินไทย โดยปราศจากอคติทางการเมือง และเพื่อทำความเข้าใจถึงพลวัตทางวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลา และสะท้อนให้เห็นถึงลักษณะทางวัฒนธรรมและความสัมพันธ์ของบ้านเมืองต่างๆที่มีมาอย่างยาวนาน ก่อนที่มนุษย์จะมีการกำหนดเส้นเขตแดนที่ใช้เป็นเส้นแบ่งทางภูมิศาสตร์กายภาพและขอบเขตอธิปไตยของชาติในปัจจุบัน ซึ่งการกำหนดขอบเขตในลักษณะนั้นก็หลีกเลี่ยงไม่ได้ที่จะกลายเป็นเส้นแบ่งเขตทางวัฒนธรรมไปด้วย ทั้งที่พรมแดนทางวัฒนธรรมนั้นไม่ได้หยุดนิ่งและไม่ตายตัว

บทที่ 2

พลวัตวัฒนธรรมบนลุ่มแม่น้ำแม่กลอง-ท่าจีน

2.1 อารมณ์ของวัฒนธรรมทวารวดี

ภาคตะวันตกของประเทศไทยนั้นเป็นภูมิภาคหนึ่งในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่อุดมสมบูรณ์ไปด้วยแหล่งทรัพยากรทางธรรมชาติที่หลากหลาย ทั้งแร่ดีบุก แร่เหล็ก ป่าไม้ และสัตว์ป่านานาชนิด อีกทั้งมีพื้นที่ราบลุ่มแม่น้ำบริเวณกว้างใหญ่ที่เหมาะสมแก่การเพาะปลูก ตลอดจนแม่น้ำสายใหญ่ที่มีน้ำไหลตลอดทั้งปีและเป็นทางออกสู่ทะเลได้ ภูมิภาคนี้จึงเป็นพื้นที่หนึ่งที่มีพื้นฐานการอยู่อาศัยของมนุษย์มาอย่างต่อเนื่องและยาวนานนับย้อนหลังไปเป็นหมื่นๆ ปีทีเดียว ตั้งแต่หลักฐานของชุมชนบุพกาลที่อาศัยตามเพิงผาถ้ำบนพื้นที่ภูเขาสูง ที่มนุษย์ยังดำรงชีพด้วยการหาของป่าล่าสัตว์ (ดู ปรีชา กาญจนคมและคณะ 2521; รัศมี ชูทรงเดช 2534; สุรินทร์ ภูษจรและคณะ 2524) จนมาเป็นสังคมเกษตรกรรมที่รู้จักการเพาะปลูกเลี้ยงสัตว์ในสมัยหินใหม่เมื่อกว่า 4,000 ปีที่ผ่านมา ที่รู้จักในนามของ ‘วัฒนธรรมบ้านเก่า’ ที่มีลักษณะทางวัฒนธรรมที่น่าสนใจ เครื่องปั้นดินเผาประเภท หม้อสามขาและหม้อมีสัน เป็นต้น ที่สำคัญคือวัตถุทางวัฒนธรรมเหล่านั้นแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์กับวัฒนธรรมที่มาจากดินแดนที่อยู่ห่างไกลอย่างชุมชนในลุ่มแม่น้ำแยงซี ที่ซึ่งพบหลักฐานการเพาะปลูกข้าวมาก่อน (สุภมาศ ดวงสกุลและคณะ 2552; Higham 2002; Sørensen and Hatting 1967) ซึ่งแหล่งโบราณคดีหลายๆ แหล่งในภาคตะวันตก เช่น แหล่งโบราณคดีบ้านเก่า จ.กาญจนบุรี และแหล่งโบราณคดีหนองราชวัตร จ.สุพรรณบุรี หลักฐานทางโบราณคดีของทั้งสองแหล่งนี้นับเป็นกุญแจสำคัญในการทำความเข้าใจสังคมที่มีวัฒนธรรมที่ซับซ้อนมากขึ้น ยุคหินใหม่คือช่วงเวลาที่ถูกเป็นจุดเริ่มต้นของการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญของสังคมมนุษย์ เมื่อมนุษย์มีความมั่นคงในด้านอาหารเพราะสามารถผลิตอาหารได้เอง และเพียงพอต่อจำนวนประชากรที่นับวันก็เพิ่มจำนวนมากขึ้น ด้วยสังคมที่มีขนาดใหญ่ก็ย่อมมีความต้องการทรัพยากรอื่นๆ ที่อาจมาจากการแลกเปลี่ยน ซึ่งทำให้ความสัมพันธ์ของคนในสังคมและระบบวัฒนธรรมเพิ่มระดับความซับซ้อนมากขึ้น

จนกระทั่งถึงยุคแห่งการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญอีกก้าวหนึ่งของสังคมมนุษย์คือในสมัยที่มนุษย์รู้จักเทคโนโลยีโลหะกรรม ภาคตะวันตกของไทยก็เช่นเดียวกับภูมิภาคอื่นๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่มีการติดต่อแลกเปลี่ยนกับชุมชนโพ้นทะเล โดยเฉพาะอย่างยิ่งกับชุมชนจากเอเชียใต้เมื่อราวๆ 2,000 กว่าปีมาแล้ว ที่เกิดชุมชนทางการค้าและเมืองท่าหลายแห่งในเอเชียอาคเนย์ และภาคตะวันตกของดินแดนประเทศไทยก็เป็น

ภูมิภาคที่สำคัญแห่งหนึ่งที่พบหลักฐานการติดต่อแลกเปลี่ยนสินค้ากับชาวต่างชาติ หลักฐานทางโบราณคดีได้เผยให้เห็นถึงการรับเทคโนโลยีใหม่ๆ และความนิยมบริโภควัตถุจากต่างวัฒนธรรม อย่างเช่นสินค้าฟุ่มเฟือยประเภทเครื่องประดับที่รับมาจากวัฒนธรรมเอเชียใต้ เช่น ลูกปัดหินสี และลูกปัดแก้ว และความต้องการสินค้านี้มีเพิ่มมากขึ้น จนทำให้ในภายหลังมีการทำเลียนแบบเพื่อตอบสนองความต้องการของท้องถิ่น และด้วยปริมาณและความหลากหลายของหลักฐานวัตถุประเภทของมีค่าหายาก (Prestige Goods) ที่พบในภาคตะวันตกของไทย จนอาจกล่าวได้ว่าพบหนาแน่นที่สุดแห่งหนึ่งในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (ดู ผาสุก อินทรวิรุฒ 2548; Bellina 2003; Glover 1989) และที่สำคัญก็คือภาคตะวันตกมีทรัพยากรแร่ธาตุที่สำคัญ เพราะเป็นที่ต้องการตั้งแต่สมัยโบราณ อย่างแร่ดีบุกและแร่เหล็ก (Bennett and Glover 1992; เียนจิต สุขวาสนา 2535) โดยเฉพาะอย่างยิ่งแร่ดีบุกซึ่งเทือกเขาตะนาวศรีนั้นนับได้ว่าเป็นแหล่งที่มีขนาดใหญ่ระดับโลก ซึ่งมีงานศึกษาที่ให้ความสำคัญกับแหล่งแร่บริเวณนี้ และเสนอสมมติฐานว่าเป็นไปได้ที่ดีบุกจากพื้นที่ศึกษานี้เป็นสินค้าส่งออกของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ไปยังเอเชียใต้ในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย (Rajpitak and Seeley 1979) อีกทั้งยังเชื่อว่าภาคตะวันตกนี้เป็นเครือข่ายในระบบการค้าโลก (World Trade System) ที่มาตั้งแต่โบราณกาล (Glover 1989; 1996)

นอกจากหลักฐานวัตถุที่กล่าวข้างต้นแล้ว ยังมีหลักฐานจากเอกสารโบราณก็ช่วยยืนยันการเป็นเครือข่ายทางการค้ากับโลกตะวันตกของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ด้วย ดังที่นักวิชาการเชื่อกันว่าภูมิภาคนี้ถูกกล่าวถึงในเอกสารตะวันตกเมื่อต้นคริสตศตวรรษที่ 1 ดังเช่นในบันทึกการเดินทางที่เรียกว่า *Periplus of the Erythraean Sea* ที่กล่าวถึงเกาะทอง (Chryse) ที่อยู่ตรงข้ามปากแม่น้ำคงคา ที่เป็นแหล่งวัตถุดิบชั้นดีประเภทกระดองเต่า (Casson 1989:91) อย่างไรก็ตามเอกสารในยุคแรกๆ นั้นยังมีความคลาดเคลื่อนอยู่มาก เพราะบริเวณปากแม่น้ำคงคานั้นมิได้มีเกาะแต่อย่างใด แต่นักวิชาการก็มีการสันนิษฐานว่าเกาะดังกล่าวนี้น่าจะหมายถึงผืนแผ่นดินหรือสถานที่แห่งใดแห่งหนึ่งในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งชื่อเรียก ‘เกาะทอง’ หรือ ‘Chryse’ นั้น นักวิชาการเชื่อกันว่าก็คือสถานที่เดียวกับ ‘Golden Khersonese’ ที่ปรากฏในแผนที่โลกในคริสต์ศตวรรษที่ 2 ของคลอเดียส ปโตเลมี (Claudius Ptolemy) ที่ชื่อว่า *Geography* ที่ในภายหลังต่อมาเอกสารชิ้นนี้ได้มีการศึกษาค้นคว้ากันอย่างกว้างขวาง ดังที่ Wheatley (1961) ได้วิเคราะห์ไว้ว่าโลกตะวันตกน่าจะรับรู้ถึงดินแดนแห่งนี้จากการเล่าขานของพ่อค้าชาวเอเชียใต้ที่ล่องเรือติดต่อค้าขายไปยังแถบทะเลเมดิเตอร์เรเนียน ซึ่งชาวเอเชียใต้น่าจะรู้จัก Golden Khersonese มาตั้งแต่ก่อนคริสตศตวรรษที่ 1 เพราะในพงศาวดารและตำนานของเอเชียใต้ตั้งแต่ก่อนคริสตศตวรรษที่ 1 ได้มีการกล่าวถึงดินแดน ‘Suvamabhumi’ (สุวรรณภูมิ) หรือ ‘Suvarnadvipa’ (สุวรรณทวีป) ที่เชื่อกันว่าคือสถานที่แห่งเดียวกับ ‘Golden Khersonese’ ที่กล่าวถึงในเอกสารตะวันตก แต่น่าเสียดายที่ทั้งจากเอกสารตะวันออกและเอกสารตะวันตกนั้นมิได้ให้ข้อมูล Suvamabhumi มากไปกว่าการเป็นเมืองท่า

คำขายที่เป็นยอดปรารถนาของพ่อค้าและนักแสวงโชค และอีกนัยหนึ่งก็คือเป็นหนึ่งในดินแดนเก่าแก่แห่งที่พระเจ้าอโศกมหาราช (ครองราชย์ระหว่าง 304–232 ปีก่อนคริสตกาล) ทรงส่งสมณทูตไปเผยแผ่พุทธศาสนา แต่ทว่าข้อความในเอกสารโบราณทั้งหลายเหล่านั้นก็ยังไม่สอดคล้องกับหลักฐานทางโบราณคดีที่พบในปัจจุบันที่พอจะสรุปได้ว่าคือดินแดน ‘สุวรรณภูมิ’ อยู่ที่ไหน ซึ่งก็มีผู้เสนอความเห็นที่แตกต่างกันไปมากมาย บ้างก็เสนอว่าอยู่ที่แหลมมาเลเซีย (Gerini 1909) ที่รัฐยะไข่ ประเทศเมียนมาร์ (Ray 1990) ที่ทางใต้ของประเทศเมียนมาร์ (Htin Aung 1967; Hudson 2004; Moore 2007) ที่ภาคกลางของประเทศไทย (ศรีศักร วัลลิโภดม 2543; 2545) หรืออาจจะเป็นดินแดนทั้งหมดในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (สุจิตต์ วงษ์เทศ 2549) อย่างไรก็ตามประเด็นในงานศึกษานี้ก็คือต้องการชี้ให้เห็นถึงพลวัตทางเศรษฐกิจของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในช่วงเวลาที่เป็นจุดเริ่มต้นของการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมครั้งยิ่งใหญ่ในหน้าประวัติศาสตร์ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

ความศึกษากทางเศรษฐกิจในสังคมโบราณภาคตะวันตกของไทยนี้ได้ดำเนินเรื่อยมา กระทั่งในราวพุทธศตวรรษที่ 11–12 ที่เริ่มปรากฏความซับซ้อนของสังคมและความมั่งคั่งรุ่งเรืองทางเศรษฐกิจมากขึ้นอีกระดับหนึ่ง มีกลุ่มทางสังคมที่ชัดเจนและมีขนาดใหญ่ขึ้น ซึ่งเรียกขานช่วงเวลาทางประวัติศาสตร์นี้ว่าสมัย ‘ทวารวดี’ เป็นช่วงสมัยของวัฒนธรรมที่พบหลักฐานสิ่งก่อสร้างประเภทคูน้ำคันดินขนาดใหญ่หลายแห่ง ได้แก่ เมืองอู่ทอง เมืองคูบัว เมืองกำแพงแสน และเมืองนครปฐม (เมืองนครชัยศรี) และบริเวณเมืองโบราณเหล่านั้นก็พบสถาปัตยกรรมที่เป็นศาสนสถานขนาดเล็กน้อยใหญ่มากมาย และประติมากรรมรูปเคารพต่างๆ ที่เกี่ยวเนื่องในศาสนาพุทธและพราหมณ์-ฮินดู ซึ่งชัดเจนว่าเป็นการรับอิทธิพลทางศิลปะและวัฒนธรรมมาจากสังคมที่มีวัฒนธรรมที่สูงกว่าคือจากเอเชียใต้ ซึ่งได้แผ่กระจายไปทั่วเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ สำหรับดินแดนของประเทศไทยในปัจจุบันนั้น ความรุ่งเรืองของอารยธรรมทวารวดีนักวิชาการหลายท่านลงความเห็นว่าน่าจะมีศูนย์กลางอยู่ที่ภาคกลางฝั่งตะวันตก เพราะความหนาแน่นของหลักฐานและความปราณีตของศิลปกรรม ที่เป็นเครื่องบ่งชี้ถึงความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจและความโดดเด่นทางวัฒนธรรมของภูมิภาคนี้ (ดู ธิดา สาระยา 2538; ผาสุข อินทราวุธ 2542) การเปลี่ยนแปลงระบบสังคมและวัฒนธรรมที่ได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมเอเชียใต้นี้ได้หยั่งรากลึกและกลายเป็นพื้นฐานสำคัญของวัฒนธรรมในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่ยังสืบทอดมาจนถึงสมัยปัจจุบัน แต่การรับอิทธิพลทางวัฒนธรรมนี้นักวิชาการเชื่อว่าเป็นการเลือกรับแล้วปรับให้เข้ากับบริบทและความต้องการของคนในท้องถิ่น (ศรีศักร วัลลิโภดม 2543) เพราะหากนำวัตถุทางวัฒนธรรมไปเทียบเคียงกับวัฒนธรรมต้นแบบก็จะพบว่ามีลักษณะที่แตกต่างกันอยู่ไม่น้อย อีกทั้งรูปแบบทางศิลปะก็มีพัฒนาการจนเกิดการคลี่คลายในสมัยต่อมาจนมีลักษณะที่เป็นการแสดงออกถึงวัฒนธรรมและความนิยมของท้องถิ่นเอง

นอกจากชุมชนบนลุ่มน้ำเจ้าพระยาที่กำลังเฟื่องฟูด้วยเศรษฐกิจการค้ากับชุมชนโพ้นทะเลในช่วงพุทธศตวรรษที่ 11–15 แล้ว ชุมชนบริเวณปากแม่น้ำโขงก็เป็นอีกกลุ่มหนึ่งที่มีความมั่งคั่งจากการค้าทางทะเล

เช่นเดียวกัน ซึ่งกลุ่มนี้ถูกกล่าวถึงในพงศาวดารจีนมาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 8 ในฐานะของอาณาจักร ‘พุนัน’ ที่มีเมืองท่าสำคัญอยู่ที่เมืองออกแหว (Óc Eo) เพราะในบริเวณนั้นพบหลักฐานวัตถุที่แสดงถึงเศรษฐกิจอันรุ่งเรืองจากการค้ากับต่างชาติ (Khoo 2003) ในเอกสารจีนโบราณระบุไว้ว่า ในพุทธศตวรรษที่ 11 พุนันถูกยึดครองโดยกลุ่มชนที่อยู่ตอนกลางของกลุ่มแม่น้ำโขง ซึ่งในเอกสารจีนเรียกว่า ‘อาณาจักรเจนละ’ (จิตา สาระยา 2538) ในขณะที่บ้านเมืองทั้งสองคือพุนันกับเจนละมีการรวมตัวกัน ก็ได้มีพัฒนาการทางด้านศิลปวัฒนธรรมที่ปรากฏเป็นรูปแบบที่คลี่คลายมาจากอิทธิพลวัฒนธรรมอินเดีย จนกลายมาเป็นรูปแบบที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตัวมากขึ้น และวัฒนธรรมของเจนละก็ได้แผ่อิทธิพลมายังดินแดนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทยด้วย มีการพบหลักฐานอยู่ประปรายในช่วงพุทธศตวรรษที่ 12-14 ส่วนมากเป็นหลักฐานประเภทรูปเคารพและทับหลังประดับศาสนสถาน จนกระทั่งพุทธศตวรรษที่ 15-18 ที่อิทธิพลของวัฒนธรรมเจนละหรือวัฒนธรรมเขมรปรากฏเด่นชัดขึ้นในภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย ที่ปรากฏเป็นหลักฐานสถาปัตยกรรมประเภทปราสาทหินต่างๆ ที่พบกระจุกตัวอยู่หนาแน่น โดยเฉพาะบริเวณตอนล่างของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ รูปทรงของปราสาทหินและรูปแบบของประติมากรรมที่พบในประเทศไทยนั้นมีลักษณะที่เทียบเคียงได้กับคตินิยมของสถาปัตยกรรมเขมรโบราณ แต่ก็มีลักษณะของศิลปะท้องถิ่นผสมอยู่ด้วยเช่นกัน ซึ่งในทางประวัติศาสตร์ศิลปะมักเรียกศิลปะในประเทศไทยในยุคสมัยนั้นว่า ‘ศิลปะลพบุรี’ บ้างก็เรียกว่า ‘ศิลปะเขมรในประเทศไทย’ หรือ ‘ศิลปะร่วมแบบขอมในประเทศไทย’ (สุภัทรดิศ ดิศกุล, ม.จ. 2534; สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, ม.ร.ว. 2537) ซึ่งเป็นยุคสมัยที่ได้รับความสนใจอย่างมาก และมีงานศึกษาค้นคว้าด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดีมากมาย ในพื้นที่ของประเทศไทยปัจจุบันนั้นความสนใจมักมุ่งไปที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือมากกว่าภาคอื่นๆ เพราะเป็นพื้นที่ที่พบหลักฐานหนาแน่นมากที่สุด ในขณะที่ภาคอื่นๆ อย่างเช่นภาคตะวันตกนั้นได้รับความสนใจน้อยมาก เนื่องจากหลักฐานวัตถุที่ไม่ค่อยปะติดปะต่อกัน อีกทั้งเอกสารหลักฐานที่ต้องอาศัยการตีความเสียเป็นส่วนใหญ่ อย่างไรก็ตามการศึกษาช่วงเวลาดังกล่าวในภูมิภาคตะวันตกนั้นมีความสำคัญมากสำหรับการทำความเข้าใจเศรษฐกิจสังคมภายหลังการเสื่อมลงของวัฒนธรรมทวารวดี และก่อนที่อาณาจักรสุโขทัยจะปรากฏตัวและมีบทบาทเด่นขึ้นบนหน้าประวัติศาสตร์ของผืนแผ่นดินไทย

2.2 พลวัตหลังสมัยทวารวดี

ในขณะที่วัฒนธรรมทวารวดีบนที่ราบภาคกลางของไทยกำลังเสื่อมทรามลง เพื่อนบ้านที่อยู่ไปทางทิศตะวันออกรอบๆ ทะเลสาบเขมรก็กำลังเฟื่องฟูขึ้นในช่วงพุทธศตวรรษที่ 16-18 กลายเป็นอาณาจักรขอมที่

ยิ่งใหญ่ แต่เมื่อย้อนกลับมาพิจารณาบ้านเมืองในภาคกลางฝั่งตะวันตกในช่วงเวลาเดียวกัน ก็พบว่าบทบาททางเศรษฐกิจของชุมชนทวารวดีในภูมิภาคนี้ลดน้อยถอยลงไปมาก หลักฐานทางประวัติศาสตร์-โบราณคดีไม่ค่อยชัดเจนว่ามีสภาพเศรษฐกิจ-สังคมเป็นอย่างไร หรือว่ามีชุมชนที่มีการอยู่อาศัยต่อเนื่องหรือไม่อย่างไร ซึ่งโบราณสถานต่าง ๆ นั้นก็ไม่ชัดเจนว่ามีการใช้งานต่อเนื่องลงมาหลังจากพุทธศตวรรษที่ 15 หรือไม่ แต่หากจะกล่าวไปแล้ว การกำหนดอายุสมัยของสถาปัตยกรรมในสมัยทวารวดี คือในช่วงพุทธศตวรรษที่ 11-15 นั้นก็ทำได้เพียงกว้างๆ เท่านั้น กล่าวคือไม่สามารถกำหนดช่วงอายุชัดเจนได้ว่าเป็นสมัยต้น กลาง หรือปลาย ส่วนหลักฐานประเภทประติมากรรมที่ถึงแม้ว่าจะสามารถเป็นเครื่องกำหนดอายุได้ดีกว่าแต่การกำหนดอายุประติมากรรมเพื่อเทียบเคียงให้เป็นอายุของแหล่งโบราณสถานนั้น ทำได้ชัดเจนก็ต่อเมื่อเป็นการพบหลักฐานในบริบทดั้งเดิม คือวัตถุนั้นมีได้ถูกเคลื่อนย้ายมาจากที่อื่น ซึ่งส่วนใหญ่แล้วก็จะเป็นเรื่องที่พิสูจน์ได้ยาก และหลักฐานการมีอยู่ของชุมชนโบราณก็ค่อนข้างเลือนลาง

สืบมาในช่วงพุทธศตวรรษที่ 18 ภาคตะวันตกของดินแดนไทยในปัจจุบันก็ปรากฏศาสนสถานที่มีวัฒนธรรมการก่อสร้างที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างชัดเจน คือเปลี่ยนไปเป็นศิลปะเขมรบายน ด้วยคติพุทธศาสนา นิกายมหายาน อันได้แก่ ปราสาทเมืองสิงห์ โบราณสถานกำแพงแสน โบราณสถานในวัดมหาธาตุวรวิหาร จ.ราชบุรี และโบราณสถานในเมืองโกสินารายณ์ ซึ่งก็เป็นประเด็นทางวิชาการอยู่ไม่น้อยทีเดียวในเรื่องพระราชอำนาจของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ซึ่งนักวิชาการบางท่าน เช่น ม.จ. สุภัทรดิศ ดิศกุล (2509) และ ม.ร.ว.สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์ (2530b) วิเคราะห์ว่าการเปลี่ยนแปลงรูปศิลปกรรมแบบค่อนข้างฉับพลันทันใดแบบนี้ น่าจะเป็นสิ่งบ่งชี้ถึงการแผ่อิทธิพลทางการเมืองของกษัตริย์เขมรมายังบ้านเมืองทางฝั่งตะวันตกด้วย มิใช่เป็นเพียงอิทธิพลทางศิลปวัฒนธรรมอย่างเดียวอย่างที่นักวิชาการบางท่าน เช่น ศรีสักร วัลลิโภดม (2524a; 2524b; 2538) เสนอไว้ โดยที่ ม.จ.สุภัทรดิศ ดิศกุล (2509) ตั้งข้อสังเกตจากจารึกสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่กล่าวถึงชื่อเมืองต่างๆ ในลักษณะที่เป็นการกล่าวถึงหัวเมืองประเทศราช ที่รวมถึงเมืองในภาคกลางฝั่งตะวันตกของไทยด้วย และม.ร.ว.สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์ (2530b) ก็มีแนวคิดไปในทำนองเดียวกัน โดยกล่าวคือหลักฐานด้านศิลปกรรม ซึ่งหากจะกล่าวไปแล้วศิลปะแบบบายนในช่วงพุทธศตวรรษที่ 18 นั้นถือว่าเข้าสู่ยุคเสื่อมแล้ว การก่อสร้างศาสนสถานด้วยศิลาแลงนั้นสามารถสร้างได้รวดเร็วกว่าศิลาทรายก็จริง แต่ก็ยังต้องใช้กำลังแรงงานคนจำนวนมากเท่าศิลาทราย ซึ่งโดยตรรกะแล้วการรับวัฒนธรรมจากที่อื่นก็น่าจะรับสิ่งที่มีรูปแบบและเทคนิควิธีที่ก้าวหน้ากว่าสิ่งที่มีอยู่เดิม นอกจากนี้ยังมีหลักฐานด้านโบราณวัตถุ คือประติมากรรมรูปเคารพ เช่น รูปสลักพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรเปล่งรัศมีที่พบในภาคตะวันตก ผู้เชี่ยวชาญลงความเห็นว่าเป็นฝีมือสกุลช่างหลวง ซึ่งอาจจะไม่ได้สร้างแล้วส่งมาจากพระนครแต่อาจจะเป็นการนำช่างจากพระนครมาทำในท้องถิ่นก็

เป็นได้ เพราะมีประติมากรรมบางชิ้นที่แสดงลักษณะของท้องถิ่นด้วย และการที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มีพระประสงค์ให้สร้างพระรัตนตรัยโดยสกุลช่างชั้นสูงเพื่อไปประดิษฐานไว้หัวเมืองต่างๆ นั้นน่าจะเป็นการแสดงออกที่มีนัยยะทางการเมืองแฝงอยู่ด้วย (สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, ม.ร.ว. 2526a; 2526b; 2530b) และการที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทยไม่พบรูปเคารพพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรแปลงรัศมีอยู่เลย ก็อาจเป็นเพราะภาคตะวันออกเฉียงเหนืออยู่ภายใต้อิทธิพลเขมรอยู่แล้ว หรือถูกนับว่าเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรขอมในยุคสมัยนั้น (รุ่งโรจน์ ภิรมย์อนุกูล 2547)

ประวัติศาสตร์โบราณคดีในภาคตะวันตกในช่วงสมัยหลังทวารวดีจนถึงก่อนสมัยสุโขทัยหรือก่อนสุพรรณภูมินั้น ยังมีหลักฐานที่น่าสนใจให้ศึกษาค้นคว้าอยู่ไม่น้อย แม้ว่าส่วนมากจะเป็นหลักฐานทางอ้อมที่ต้องอาศัยการตีความเสียมาก เช่น การศึกษาด้านประวัติศาสตร์ศิลปะที่เป็นการศึกษาเปรียบเทียบ และการศึกษาจารึกโบราณ ซึ่งเป็นจารึกจากภายนอกเสียเป็นส่วนใหญ่ หลักฐานชิ้นสำคัญชิ้นหนึ่งคือจารึกปราสาทพระขรรค์ที่สร้างขึ้นในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่กล่าวถึงบ้านเมืองที่เชื่อกันว่าอยู่ในภาคกลางของประเทศไทยในปัจจุบัน คือ ลโวทยปุระ สุวรรณปุระ คัมพูกปัฏฐนะ ชัยราชปุรี ศรีชัยสิงหปุรี และศรีชัยวัชรปุรี ซึ่งมีผู้ตั้งข้อสังเกตว่าการเรียงลำดับชื่อบ้านเมืองเหล่านี้ในจารึกปราสาทพระขรรค์ก็น่าจะเชื่อได้ว่าเป็นเมืองที่อยู่ในภาคกลางของไทยที่ถูกกล่าวถึงโดยเรียงลำดับจากทางเหนือลงไปทางใต้ ที่เชื่อว่าอยู่ที่ ลพบุรี สุพรรณบุรี เมืองโกสินารายณ์ ราชบุรี เมืองสิงห์ และเมืองเพชรบุรี ตามลำดับ ซึ่งเป็นหัวเมืองขนาดเล็กจึงไม่มีใครมีการกล่าวถึงในจารึกของเขมรเท่าไรนัก (สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, ม.ร.ว. 2526b:104) และจารึกที่ค้นพบในภาคตะวันตกสมัยหลังทวารวดีลงมาก็พบน้อยมาก ปัจจุบันพบเพียงชิ้นเดียวคือที่ปราสาทเมืองสิงห์ คือพบอยู่บนฐานประติมากรรม และที่น่าสนใจคือภาษาในจารึกชิ้นนี้ผู้เชี่ยวชาญ ก่องแก้ว วีระประจักษ์ (2529) วิเคราะห์ว่าเป็นภาษาไทยอักษรขอมโบราณ ด้วยข้อความว่า *พฺรญาไชยกร* ซึ่งน่าจะเป็นนามของผู้สร้างรูปเคารพนั้นๆ ซึ่งผู้อ่านจารึกเสนอว่าอาจจะเป็นนามของคนพื้นเมืองที่ได้รับการแต่งตั้งให้เป็นผู้ปกครองในท้องถิ่นนี้ ความสำคัญของจารึกปราสาทเมืองสิงห์นอกจากจะเป็นเพียงชิ้นเดียวในภูมิภาคในสมัยหลังทวารวดีจนถึงก่อนสมัยสุโขทัย จารึกชิ้นนี้ยังเป็นหนึ่งในจารึกภาษาไทยเพียงสามชิ้นที่สร้างขึ้นในช่วงพุทธศตวรรษที่ 18 ซึ่งก่อนที่จะมีลายสือไทย จารึกอีกสองชิ้นคือจารึกดงแม่นางเมือง และจารึกที่อยู่ด้านหลังพระพุทธรูปนาครปรกที่พบที่ จ.ลพบุรี ซึ่งรูปอักษรบนจารึกทั้งสามชิ้นนี้แตกต่างจากอักษรขอมที่ค้นพบในอาณาจักรเขมรซึ่งรวมถึงจารึกที่พบที่พิมาย ด้วยลักษณะลายเส้นอักษรที่ผันแปรไปจากต้นแบบเช่นนี้ ก่องแก้ว (2529) มีความเห็นว่าไม่ใช่เรื่องแปลกและเกิดขึ้นได้กับพื้นที่ที่อยู่ห่างไกลจากเมืองพระนคร ซึ่งอาจจะเป็นช่วงเริ่มต้นที่รูปอักษรพัฒนามาเป็นอักษรไทยบนลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 19 เป็นต้นมา

การศึกษาประวัติศาสตร์ของบ้านเมืองบนลุ่มน้ำแม่กลอง-ท่าจีนภายหลังพุทธศตวรรษที่ 15 ลงมา ส่วนหนึ่งเป็นการศึกษาตีความจากรูปแบบของสถาปัตยกรรมและประติมากรรม ซึ่งรูปแบบสถาปัตยกรรมที่ยังให้เห็นเป็นรูปร่างชัดเจนคือมีอาคารเป็นรูปทรงปราสาทเขมร ก่อด้วยอิฐศิลาแลง และมีผังบริเวณและองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมคล้ายกับปราสาทเขมร คือตรงบริเวณกึ่งกลางมีปราสาทประธาน บางแห่งมีปราสาทบริวารอยู่ด้านข้าง และปราสาททั้งหมดล้อมรอบด้วยกำแพงแก้ว ซึ่งตั้งอยู่เกือบกึ่งกลางใจเมืองที่มีกำแพงเมืองที่เป็นคูน้ำคันดินรูปสี่เหลี่ยมขนาดใหญ่ล้อมรอบอยู่อีกชั้นหนึ่ง ลักษณะที่ชัดเจนเช่นที่กล่าวมานี้ ยังปรากฏให้เห็นอยู่ก็คือ ที่ปราสาทเมืองสิงห์ และโบราณสถานที่วัดกำแพงแลงภายในเมืองเพชรบุรี ส่วนอีกสองแหล่งที่เชื่อกันว่าถูกกล่าวถึงในจารึกปราสาทพระขรรค์ คือโบราณสถานที่วัดมหาธาตุยุวราชบุรี และที่เมืองโบราณโกสินารายณ์ ทั้งสองแหล่งนี้แม้ว่าจะยังพอมันเห็นเป็นขอบเขตอยู่บ้าง แต่ตัวอาคารนั้นสิ้นสภาพไปแล้ว ส่วนสภาพกำแพงเมืองที่เป็นคูน้ำคันดินก็แทบไม่มีร่องรอยหลงเหลือเท่าไรแล้วในปัจจุบัน นอกจากแหล่งโบราณสถานหลักๆทั้งสี่แห่งที่กล่าวมาแล้ว ยังมีหลักฐานบางแห่งที่ไม่ได้มีการกล่าวถึงในเอกสารโบราณอีกหลายแห่ง แต่สภาพของแหล่งก็เสื่อมทรามลงไปเป็นอันมาก ขอบเขตและรูปทรงโบราณสถานไม่ค่อยชัดเจน แต่บางแห่งก็ปรากฏร่องรอยคูน้ำคันดินที่ค่อนข้างชัดเจน อย่างเช่น เมืองครุฑ เป็นเมืองคล้ายรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ามีร่องรอยของคูน้ำและคันดิน และมีซากโบราณสถานอยู่เกือบกึ่งกลางเมือง ชื่อเมืองครุฑเป็นชื่อที่ชาวบ้านเรียก ซึ่งมาจากการค้นพบซากโบราณสถานที่เป็นศิลาแลง และชิ้นส่วนศิลาสลักเป็นรูปครุฑขนาดใหญ่ เมืองครุฑนี้อยู่ห่างจากปราสาทเมืองสิงห์ไปทางตะวันออกเฉียงใต้ประมาณ 5 กิโลเมตรเศษๆ (สถาพร ขวัญยืน 2537; อาจารย์และนักศึกษาคณะโบราณคดี 2526) ซึ่งซากสิ่งก่อสร้างที่พบนั้นกระจัดกระจาย และไม่เห็นเป็นรูปทรงอาคารที่ชัดเจน ราวกับว่ายังสร้างไม่เสร็จสมบูรณ์ แต่ถูกทิ้งร้างไปก่อน นอกจากนี้ยังมีผู้กล่าวถึงเมืองโบราณที่ บ้านหนองแจว ต.ไร่จรด อ.ดอนเจดีย์ จ.สุพรรณบุรี (ศรีศักร วัลลิโภดม 2526:46-7; หน่วยศิลปากรที่ 2 2508) และยังมีประติมากรรมศิลปะบายูนที่น่าสนใจจากพบบริเวณวัดสระกระเทียม จ.นครปฐม (มโนกลีบทอง 2544) ซึ่งภายในวัดพบสระน้ำเก่าแก่และกองซากอิฐศิลาแลงด้วย แต่ดังที่กล่าวมาข้างต้นแล้วว่า แหล่งโบราณคดีเหล่านี้สิ้นสภาพไปเกือบหมดแล้วเนื่องจากการขยายตัวของแหล่งชุมชนในปัจจุบัน แต่ที่ซ้ำร้ายกว่านั้นก็คือการลักลอบขุดหาของโบราณที่เกิดขึ้นนับตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการขุดกรุพระโบราณที่นับว่าเป็นการทำลายแหล่งโบราณสถานที่ส่งผลกระทบอย่างรุนแรง เพราะโบราณสถานมักจะถูกขุดลึกลงจนแทบไม่เหลือร่องรอยของหลักฐานที่สามารถบอกถึงรูปทรงหรือโครงสร้างของสิ่งก่อสร้างได้ จะพบก็เพียงชิ้นส่วนอิฐและเศษปูนที่กระจัดกระจายอยู่ตามพื้นดินเท่านั้น ซึ่งโบราณสถานหลายๆแห่งในภาคตะวันตกอยู่ในสภาพเช่นนี้ อีกทั้งผังบริเวณของโบราณสถานเหล่านั้นก็ไม่ปรากฏชัดเจน ดังนั้นโบราณสถานขนาดรองในภาคตะวันตกจึงไม่สามารถศึกษาเปรียบเทียบกับรูปแบบโบราณสถานในภาคตะวันออกเฉียงเหนืออย่าง *ธรรมศาลา* และ *อโรคยศาลา* ที่สร้างในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ได้ถนัดนัก อย่างไรก็ตามหลักฐานทาง

โบราณคดีอื่นๆที่พบในพื้นที่ศึกษาที่แสดงถึงการมีอยู่ของชุมชนโบราณในช่วงพุทธศตวรรษที่ 16-18 เช่น เครื่องถ้วยจีนที่พบตามแหล่งโบราณคดีต่างๆ ที่แม้ว่าจะส่วนมากจะไม่ได้มาจากบริบทที่ชัดเจน แต่เครื่องถ้วยก็สามารถเป็นเครื่องบ่งบอกช่วงเวลาอายุสมัยทางประวัติศาสตร์ได้ในระดับหนึ่ง (ดู มโน กลีบทอง 2544; อุษา จ้วนเพียรภาค 2548) ถึงแม้ว่าหลักฐานการติดต่อสัมพันธ์ระหว่างภาคตะวันตกกับภูมิภาคอื่นๆในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้จะไม่ค่อยชัดเจนนัก และการกำหนดอายุของเครื่องถ้วยจีนในประเทศไทยก็ยังเป็นที่ถกเถียงกันอยู่ (ปวิวรรต ธรรมาปริชากร สัมภาษณ์ ธันวาคม 2555) แต่หากพิจารณาในแง่ของเศรษฐกิจในระดับภูมิภาคแล้ว ทรัพยากรแร่ธาตุที่เป็นที่ต้องการมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์อย่างแร่ดีบุกแร่เหล็กและสินค้าของป่าที่มีอยู่อย่างมากมาย และที่สำคัญก็มีชัยภูมิที่เป็นกันชนระหว่างอาณาจักรขนาดใหญ่ทั้งสองคือ อาณาจักรเขมรและอาณาจักรพุกาม ซึ่งก็มีความเป็นไปได้มากที่ภาคตะวันตกของไทยจะเป็นพื้นที่ยุทธศาสตร์ที่สำคัญที่ทำให้กลุ่มอำนาจทั้งสองไม่อาจมองข้ามไปได้

2.3 ชุมชน ‘ชายขอบ’ บนลุ่มน้ำแม่กลอง-ท่าจีน

ในภาคตะวันตกของไทยพบหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่เป็นลายลักษณ์อักษรน้อยมาก และไม่ค่อยมีเอกสารหลักฐานที่กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างอาณาจักรกัมพูชากับบ้านเมืองในแถบนี้เท่าไรนัก ทำให้การศึกษาวัฒนธรรมในช่วงเวลานี้ต้องใช้การแปลความจากหลักฐานวัตถุต่างๆเป็นหลัก สิ่งที่น่าจะดึงดูดใจกลุ่มที่มีอำนาจทางการเมืองอย่างอาณาจักรเขมรหันมาสนใจและให้ความสำคัญกับภูมิภาคนี้ก็อาจจะเป็นทรัพยากรธรรมชาติ เช่น แร่เหล็ก และโดยเฉพาะอย่างยิ่งแร่ดีบุกที่มีอยู่อย่างอุดมสมบูรณ์บนเทือกเขาตะนาวศรี อีกทั้งเป็นด่านสำคัญที่จะออกสู่ทะเลฝั่งอันดามันได้โดยไม่ต้องอ้อมแหลมมลายู โดยการใช้เส้นทางผ่านด่านช่องเขาต่างๆ ซึ่งทำให้สามารถเดินทางขึ้นไปยังเมืองพุกามได้ และยังเป็นประตูสู่การค้ากับโลกตะวันตกได้อีกด้วย การเดินทางข้ามช่องเทือกเขาตะนาวศรีไปยังฝั่งตะวันตกของคาบสมุทรออกสู่ทะเลอันดามันมีเส้นทางข้ามช่องเขาหลายจุดที่เป็นที่รู้จักกันมาหลายร้อยปีแล้ว อย่างเช่น ด่านแม่ละเมา (อ.แม่สลด จ.ตาก) ด่านเจดีย์สามองค์ (อ.สังขละบุรี จ.กาญจนบุรี) ด่านเจ้าขว้าง (อ.สวนผึ้ง จ.ราชบุรี) และด่านสิงขร (อ.เมือง จ.ประจวบคีรีขันธ์) เป็นต้น ซึ่งก็เป็นไปได้ที่เส้นทางเหล่านี้จะเป็นที่รู้จักและใช้ติดต่อกันมานานหลายร้อยปีหรืออาจจะกว่าพันปีก่อนหน้านั้นก็ได้ ดังที่งานศึกษาโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายที่ได้มีการสันนิษฐานกันไว้ถึงระดับความสำคัญของแหล่งแร่ดีบุกบนเทือกเขาตะนาวศรี และเชื่อว่าการเดินทางข้ามเทือกเขาเข้าไปทางด่านเจดีย์สามองค์ จ.กาญจนบุรี และผ่านช่องเขาใกล้ๆกับเขาจุมูกใน จ.ราชบุรี (สุรินทร์ เหลือสลัย 2533; Bennett and Glover 1992) ซึ่งความต้องการการดีบุกของเมืองพระนครก็น่ามากพอสมควร

เพราะอาณาจักรเขมรโบราณเองก็มีความนิยมผลิตวัตถุด้วยการหล่อสำริด โดยเฉพาะอย่างยิ่งวัตถุประเภทรูปเคารพและวัตถุที่เกี่ยวข้องเกี่ยวกับพิธีกรรมทางศาสนา

ความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มวัฒนธรรมในที่ราบตอนเลสาบกับลุ่มน้ำแม่กลอง-ท่าจีนน่าจะมีมาอย่างน้อยตั้งแต่สมัยทวารวดี หลักฐานเอกสารชิ้นหนึ่งที่น่าจะมียุคสำคัญก็คือจารึกแผ่นทองแดงที่พบบริเวณเมืองโบราณที่ อ.อุทุมพร จ.สุพรรณบุรี ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติอุทุมพร จารึกแผ่นนี้จารด้วยอักษรหลังปัลลวะเป็นภาษาสันสกฤต (ภาพที่ 2.1) โดยมีเนื้อความกล่าวถึง พระเจ้าศรีธรรมวรมัน พระราชนัดดาของพระเจ้าศรีอิศานวรมัน ผู้ทรงพระเกียรติอันแผ่ไพศาล ได้ทรงส่งเครื่องสักการะเป็นเสลี่ยงคานหามประดับด้วยเพชรพลอย พร้อมด้วยคณะดนตรีและพ่อนรำ ถวายแด่พระศิวลึงค์ (พระอิศวร) ซึ่งจารึกแผ่นนี้ได้มีการกำหนดอายุอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 13-14 (ฉ่ำ ทองคำวรรณ 2529) ซึ่งพระนามกษัตริย์ทั้งสองที่ปรากฏในจารึกนี้ ของ บวสเชอสิเยร์ (2509) มีความเห็นว่าเป็นพระนามของกษัตริย์ทวารวดีหาใช่พระนามกษัตริย์เขมรไม่ เพียงแต่มีเสียงพ้องกับพระนามกษัตริย์เขมรเท่านั้น แต่ยอร์ช เซเดส์ เชื่อว่าเป็นพระนามของกษัตริย์เขมร พระเจ้าอิศานวรมันที่ 1 (ครองราชย์ พ.ศ. 1159-1169) (อรุณศักดิ์ กิ่งมณีและคณะ 2545) ซึ่งความสับสนในเรื่องนี้ก็คือ พระนาม ‘พระเจ้าธรรมวรมัน’ ในประวัติศาสตร์เขมรมีด้วยกัน 3 พระองค์ และทุกพระองค์ครองราชย์อยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 15 (ธัชสร ตันติวงศ์ 2548: 42-43) ซึ่งมีอายุน้อยกว่าที่กำหนดให้กับรูปแบบตัวอักษรบนแผ่นจารึก อย่างไรก็ตามในภายหลังได้มีผู้ศึกษาและกำหนดอายุของจารึกแผ่นทองแดงนี้ใหม่ โดยกำหนดให้อยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 15 โดยให้เหตุผลว่าในจารึกมีอักษรบางตัว เช่น ‘ศ’ และ ‘ต’ มีลักษณะแบบหลังปัลลวะ ซึ่งมีลักษณะใกล้เคียงกับอักษรขอมโบราณรุ่นแรก ซึ่งอาจจะยังใช้ต่อเนื่องมาถึงกลางพุทธศตวรรษที่ 15 เช่นเดียวกับหลักฐานร่วมสมัย ก็คือจารึกป่ออีคาและจารึกโนนสูงที่มีรูปอักษรแบบหลังปัลลวะเช่นกัน ดังนั้นพระเจ้าศรีธรรมวรมันในจารึกแผ่นทองแดงที่อุทุมพรก็น่าจะหมายถึงคือพระเจ้าธรรมวรมันที่ 1 (ครองราชย์ พ.ศ. 1453-1465) (www.sac.or.th/databases/inscriptions/inscribe_detail.php?id=931, สืบค้นเมื่อ 20/10/2555) อย่างไรก็ตามอายุสมัยและรูปอักษรบนจารึกแผ่นทองแดงนี้ก็ยังต้องมีการศึกษาค้นคว้าต่อไป ซึ่งหลักฐานจารึกชิ้นนี้นับว่ามีความสำคัญในแง่ที่เป็นหลักฐานบ่งบอกถึงความสัมพันธ์ของชุมชนลุ่มน้ำท่าจีนกับกลุ่มวัฒนธรรมบนที่ราบทะเลสาบเขมร ดังเช่นที่งานศึกษาของ ธัชสร ตันติวงศ์ (2548: 44-45) ที่ได้กล่าวถึงหลักฐานเนื่องในศาสนาพราหมณ์ลัทธิไศวะนิกาย ที่สำคัญอีกประเภทที่แสดงถึงความเชื่อมโยงกับกลุ่มวัฒนธรรมเขมรกับชุมชนทวารวดีที่อุทุมพร คือประติมากรรมเอกมุขลึงค์แบบตรีมุติ ที่มีพระพักตร์พระศิวะสลักอยู่ตรงส่วนล่างของรูทรวด ซึ่งถือเป็นรูปแบบเฉพาะของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ที่พบบริเวณปากแม่น้ำโขงและในแถบอ.อุทุมพรด้วยเช่นกัน อันที่จริงแล้วนอกจากหลักฐานไศวะนิกายที่พบในลุ่มน้ำท่าจีนและแม่กลองนี้แล้ว ยังพบหลักฐานเนื่องในศาสนาพราหมณ์ไวษณพนิกายด้วยเช่นกัน คือพบเทวรูปศิลา

สลักรูปพระนารายณ์ซึ่งพบหลายองค์ด้วยกัน เช่น ที่พบที่โบราณสถานพงตึก จ.กาญจนบุรี ที่วัดเขาพระ ที่ศาลเจ้าพ่อพระยาจักร และที่ศาลเจ้าพ่อหลักเมืองใน จ.สุพรรณบุรี และเทวรูปพระวิษณุจตุรमुख ที่พบที่วัดท้อ จ.ราชบุรี (ภาพที่ 2.2) ที่ปัจจุบันเก็บรักษาที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร และชิ้นส่วนพระวิษณุที่พบใน จ.นครปฐม ที่ปัจจุบันเก็บรักษาอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระปฐมเจดีย์ ซึ่งที่กล่าวมานี้เป็นหลักฐานในสมัยทวารวดีเมื่อครั้งที่พุทธศาสนาแบบเถรวาทกำลังรุ่งเรืองอย่างมากในภูมิภาคนี้ แต่การมีอยู่ของทั้งศาสนาพุทธและพราหมณ์ในภูมิภาคตะวันตกนี้จะมีความหมายและนัยยะทางการเมืองหรือไม่ หรืออาจเป็นสังคมที่ประนีประนอมและยอมรับความหลากหลายในลัทธิความเชื่อทางศาสนา ก็เป็นเรื่องที่ต้องมีการศึกษาค้นคว้ากันต่อไป

ภาพที่ 2.1 จารึกแผ่นทองแดงพบที่ อ.อู่ทอง จัดแสดงที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติอู่ทอง จ.สุพรรณบุรี

ภาพที่ 2.2 รูปสลักพระวิษณุจตุร मुखพบที่วัดท้อ จ.ราชบุรี จัดแสดงที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร

หลักฐานที่เป็นลายลักษณ์อักษรที่นอกเหนือจากที่พบในประเทศไทย แต่มีความสำคัญสำหรับยุคสมัย ที่ทำการศึกษาในครั้งนี้คือ จารึกปราสาทพระขรรค์ (พ.ศ. 1734) ที่เชื่อกันว่าเนื้อความในจารึกได้กล่าวถึงบ้านเมือง ต่างๆ รวมทั้ง สุวรรณปุระ ศรีคัมพูกปฏฏนะ ชัยราชบุรี ศรีสิงหบุรี และศรีชัยวัชรบุรี ที่เชื่อกันว่าเป็นเมือง โบราณในภาคตะวันตก คือ สุพรรณบุรี เมืองโกสินารายณ์ เมืองราชบุรี เมืองสิงห์ และเมืองเพชรบุรี ตามลำดับ ดังที่กล่าวถึงข้อความในจารึกแล้วในบทที่ 1 นอกจากจารึกปราสาทพระขรรค์แล้วยังมีเอกสาร โบราณที่เป็นหลักฐานอื่นๆ ที่ทำให้เห็นถึงสถานะของบ้านเมืองในกลุ่มแม่กลอง-ท่าจีนอยู่พอสมควร ที่สำคัญคือ เอกสารจีนโบราณ เช่น จดหมายเหตุของราชวงศ์ซ่ง (*Sung hui yao kao*) ในพุทธศตวรรษที่ 18 ที่กล่าวถึง แคว้นขนาดเล็กที่เรียกว่า เจนลิฟู (Chen li fu/ Chon li fu/ Chan li po) เนื่องจากชื่อเมืองที่กล่าวถึงในเอกสารจีน ไม่ได้ใกล้เคียงกับชื่อเมืองใดในประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ อีกทั้งถ้อยคำพรรณนาก็ค่อนข้างกำกวม จึงทำให้มีความเห็นเรื่องตำแหน่งที่ตั้งของ ‘เจนลิฟู’ ที่แตกต่างกันออกไป Gerini (1909:524) และ Briggs (1951:208) เชื่อว่าอยู่ทางตะวันออกของอ่าวไทยคือที่จันทบุรี Coedès (1948) เชื่อว่าอยู่ทางเหนือของอ่าวไทย (อ้างถึงใน Wolters 1960) ศรีศักร วัลลิโภดม (2540) เชื่อว่าอยู่ที่นครสวรรค์หรือชัยนาท ส่วนธิดา สาระยา (2533) เสนอว่าอยู่ที่เมืองราชบุรี ในขณะที่ ม.ร.ว. สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์ (2530a) เชื่อว่าอยู่ที่เมืองสุพรรณบุรี

จากข้อความในพงศาวดารจีนระบุว่าแคว้นเจนลิฟูมีชุมชนอยู่ 60 แห่ง แต่ละแห่งมีเจ้าหน้าที่ปกครอง ประจำอยู่ มีทรัพยากรธรรมชาติที่เป็นของป่าขึ้นชื่อหลายชนิด วังของเจ้าเมืองตกแต่งประดับประดาคล้ายๆกับ วัด เมืองนี้อยู่ทางทิศตะวันตกของอาณาจักรกัมพูชา และการเดินเรือจากเจนลิฟูไปถึงจีนใช้เวลาแรมเดือน

It is unknown in what year Chen-li-fu was first founded as a State. It is in the south-western corner. Its south-eastern (region) adjoins Po-suu-lan. Its neighbouring in the south-west is Teng-liu-mei. It administers more than 60 settlements. Its natural resources are ivory, rhinoceros horn, local beewax, laka wood, ‘foreign oil’ coarse perfumes, cardamons and ebony wood. The ruler lives in a palace resembling a Buddhist temple...

...If one wants to go (from Chen-li-fu) to China one puts out to sea from this country and reaches Po-ssu-lan in five days. Then one reaches the K’un-lun sea, skirts Chen-la (Cambodia), and after several days reaches the country of Pin-ta-yeh. Several days later the boards of Chan-cheng (Champa) are reached. Then one crossed the sea for ten days. In the south-east there is a rocky reef called Man-li. The sea here is deep and shallow; the waters run swiftly and there are many shoals. Seven or eight of every ten ships have capzised and sunk here. There are no mountains or cliffs of any kind. Then the Chiao-chih (Tongking) boarder is reached. Five days later one arrives at Chin (chou) and Lien chou. All these times are reckoned on the basis of a favourable wind.

(Wolters 1960:1-2)

ปัญหาของการตีความเอกสารโบราณชิ้นนี้อยู่ที่ว่ายังไม่สามารถกำหนดตำแหน่งที่ชัดเจนของเจนลีฟูได้ เพราะการพรรณนาถึงตำแหน่งที่ตั้งที่สัมพันธ์กับเมืองอื่นๆและระยะเวลาในการเดินเรือในสมัยโบราณนั้นต้องพิจารณาให้รอบคอบ เจนลีฟูจะหมายถึงสุพรรณบุรี หรือหมายถึงเมืองอื่นในภาคตะวันตกหรือไม่ก็ยังไม่อาจสรุปได้ แต่ที่น่าสนใจก็คือในเอกสารจีนชิ้นนี้ได้กล่าวถึงแคว้นเล็กๆแห่งนี้ด้วยเนื้อความที่ค่อนข้างยาวซึ่งค่อนข้างแปลกและพบไม่บ่อยนักในการบันทึกของจีน โดยเอกสารจีนได้กล่าวถึงความพยายามของเจนลีที่จะสร้างสัมพันธ์ไมตรีกับราชวงศ์ซ่ง พงศาวดารจีนระบุไว้ว่ากษัตริย์ผู้ครองเจนลีฟูพระนามว่า กมรเตงอัญศรีพันหุยซี (Kamarateng An Sri Fan-hui-chih) ผู้ซึ่งครองราชย์มาตั้งแต่ พ.ศ.1723 ได้ส่งทูตและเครื่องบรรณาการไปเจริญสัมพันธ์ทางการค้ากับราชสำนักจีนในปี พ.ศ.1743 ติดต่อกันหลายปี จนกระทั่ง พ.ศ. 1748 ที่พระนามของกษัตริย์เจนลีฟูที่ปรากฏในเอกสารจีนเป็นอีกพระองค์หนึ่งคือ มหิธรวรมัน อย่างไรก็ตาม Wolters (1960) ได้วิเคราะห์นัยยะของบันทึกของจีนโบราณนี้ไว้อย่างน่าสนใจ คือในช่วงเวลาดังกล่าวนั้นบ้านเมืองในแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ได้ว่างเว้นจากการส่งเครื่องบรรณาการให้กับราชสำนักจีนไปหลายปีแล้ว ดังนั้นการที่เจนลีฟูได้รื้อฟื้นธรรมเนียมนี้ขึ้นมาอีกก็น่าจะมีนัยยะสำคัญบางอย่างที่มากกว่าเป็นการเจริญสัมพันธ์ไมตรีเพื่อการค้าขายเพียงอย่างเดียว และมีแค่เจนลีฟูเท่านั้นที่ดำเนินการด้านทางทูตกับจีน จามและเขมรเองก็พยายามสร้างสัมพันธ์กับจีนด้วยวิธีนี้เช่นกัน เขมรส่งเครื่องบรรณาการไปยังราชสำนักจีนเมือง พ.ศ. 1748 และแจ้งความประสงค์ว่าจะส่งไปทุกปี Wolters (1960) มีความเห็นว่าเจนลีฟูน่าจะเคยตกเป็นแคว้นในปกครองของเขมรอยู่ในช่วงระยะเวลาหนึ่ง เพราะพระนามของกษัตริย์เจนลีฟูที่มีคำนำหน้าว่า ‘กมรเตง อัญ’ นั้นก็เป็นคำเรียกของพระราชวงศ์ของกัมพูชา อย่างไรก็ตามในช่วงระยะเวลา 5 ปีที่เจนลีฟูเพียงส่งเครื่องบรรณาการไปให้จีนจักรพรรดิจีนนั้น ทางราชสำนักกัมพูชาเองก็อาจจะยังถือว่าเจนลีฟูเป็นเมืองประเทศราชของตนอยู่ก็ได้ และเป็นที่น่าสังเกตว่าในปีที่เจนลีฟูเริ่มส่งเครื่องบรรณาการไปให้จีนคือ พ.ศ. 1743 นั่นก็เป็นปีเดียวกับที่อาณาจักรกัมพูชาเปลี่ยนพลั่วให้กับจาม ซึ่งการที่เจนลีฟูพยายามที่จะเชื่อมความสัมพันธ์กับจีนในปีเดียวกันกับที่เกิดความวุ่นวายในราชสำนักกัมพูชาก็น่าจะเป็นการเคลื่อนไหวทางการเมืองของเจนลีฟูที่มีนัยยะสำคัญเป็นแน่ และนอกจากนี้แล้วยังพบข้อความในจารึกที่ในประเทศกัมพูชาก็กล่าวถึงความขัดแย้งกับกลุ่มที่อยู่ทางตะวันตก เช่น จารึกปราสาทบันทายฉมาร์ได้กล่าวถึงพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 พร้อมพระโอรสเสด็จไปต้านทัพที่มาจากตะวันตก (ไมเคิล โรธ 2549) และยังมีจารึกปราสาทตอร์ (Prasat Tor) (พ.ศ. 1732 หรือ 1738) ที่มีข้อความกล่าวถึงประวัติของตระกูล Bhupendrapandita และข้อความกล่าวเทิดพระเกียรติพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 และยังมีข้อความกล่าวถึงชัยชนะของพระองค์ที่มีต่อจามและต่อกษัตริย์จากตะวันตกด้วย (Briggs 1951:223; Sharan 1974:124) ซึ่งเมืองทางตะวันตกที่กล่าวถึงนี้จะหมายถึงเมืองใดก็ยังไม่แน่ชัดว่าจะเป็นกลุ่มที่อยู่ในเอกสารจีนเรียกว่าเจนลีฟู หรืออาจจะเป็นกลุ่มทางตะวันตกที่อยู่ห่างออกไปถึงเมียนมาร์เลยก็ได้

เอกสารจีนอีกชิ้นที่กล่าวถึงเจนลีฟุคือบันทึกเส้นทางการค้าและสินค้าแลกเปลี่ยนระหว่างจีนกับอาหรับในช่วงพุทธศตวรรษที่ 18 ที่บันทึกโดย เจาจูกว๋ (Chau Ju-Kua) ได้กล่าวถึงแคว้น ชูฟันชี (Chu fan chi) ซึ่งน่าจะหมายถึงเจนลีฟุ ซึ่งปรากฏอยู่ในรายชื่อเมืองขึ้นของกัมพูชาใน พ.ศ. 1768 ซึ่งในกลุ่มรายชื่อนั้นมีชื่อของละโว้และพุกามรวมอยู่ด้วย (สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, ม.ร.ว. 2530; Hirth and Rockhill 1911) แต่ ‘พุกาม’ ในเอกสารจีนนี้ไม่น่าจะหมายถึงอาณาจักรพุกามที่เมืองมัณฑเลย์ เพราะว่าอยู่ห่างไกลจากอาณาจักรกัมพูชามากเกินไป และอาณาจักรพุกามก็เข้มแข็งเกินกว่าที่กัมพูชาจะยึดครองได้ ดังนั้น ‘พุกาม’ ในเอกสารจีนน่าจะหมายถึงแคว้นที่อยู่ระหว่างปากแม่น้ำสะโตงกับเมืองแปร (Prome) มากกว่า (Hirth and Rockhill 1911:54) ซึ่งอาจจะเป็นความสับสนในชื่อเรียกเป็นภาษาท้องถิ่นที่ ‘พุกาม’ กับ ‘พะโค’ (Bago) มีการออกเสียงใกล้เคียงกัน แต่แท้จริงแล้วน่าจะหมายถึงเมือง ‘พะโค’ มากกว่า

นอกจากหลักฐานดังกล่าวข้างต้นแล้ว ยังมีเอกสารโบราณที่แม้ว่าจะไม่ได้กล่าวถึงแคว้นในแถบภาคตะวันตกของไทย แต่เนื้อความที่ระบุถึงการติดต่อสัมพันธ์ระหว่างลังกากับเมืองรามัญที่อยู่ทางใต้ของเมียนมาร์กับกัมพูชาประเทศหรือกัมพูชานั้น ก็ทำให้เข้าใจได้ว่าพื้นที่ในภาคตะวันตกของไทยก็น่าจะมีบทบาททางการเมืองอยู่ไม่น้อย ในพงศาวดารของลังกาชื่อ จุลวงค์ (Culavamsa) ได้กล่าวถึงเหตุการณ์ความขัดแย้งระหว่างกษัตริย์ลังกาและรามัญในราว พ.ศ. 1708 อันเนื่องมาจากการที่รามัญพยายามที่จะผูกขาดการค้าช้างและปิดกั้นเส้นทางการค้าไม่ให้ลังกาติดต่อกับอาณาจักรกัมพูชาโดยตรงได้ และนอกจากนี้เอกสารลังกาโบราณยังมีเนื้อความที่แสดงถึงการมีสัมพันธ์ไมตรีที่ค่อนข้างใกล้ชิดระหว่างกษัตริย์ลังกาซึ่งก็คือ พระเจ้าปารากรมพาหุ (ครองราชย์ พ.ศ. 1696–1729) ที่ได้ “ส่งราชกัญญาไปยังกัมพูชา” (เพื่อเสกสมรส) ราว พ.ศ. 1708 ซึ่งในช่วงเวลานั้นตรงกับสมัยของพระเจ้ายโศวรมันที่ 2 (พ.ศ. 1703–1709?) (ไมเคิล ไรท์ 2543) และเอกสารเหล่านี้แม้ว่าจะไม่ได้กล่าวถึงดินแดนในภาคตะวันตกของไทยโดยตรง แต่ก็น่าจะแสดงให้เห็นว่ามีการเดินทางติดต่อที่ น่าจะต้องพาดผ่านดินแดนภาคตะวันตกของไทยด้วย เช่นเดียวกับเอกสารหลักฐานชั้นรองอื่นๆ เช่น พงศาวดารของพม่ากล่าวถึงกองทัพ ‘กวาม’ (Gywar) มาโจมตี ‘พะโค’ (Ten and Luce 1960:92–3) และ พงศาวดารของสะเทิมกล่าวถึงการถูกโจมตีโดยพวก ‘กรอม’ (Krom) ซึ่งทั้งสองชื่อนี้น่าจะหมายถึงพวก ‘ขอม’ นั่นเอง (Briggs 1951:169)

แคว้นต่าง ๆ ในลุ่มน้ำแม่กลอง-ท่าจีนนี้ยังคงมีความสำคัญและมีการกล่าวถึงสืบมาในพุทธศตวรรษที่ 19 ดังปรากฏในจารึกวัดเขากบที่พบที่ปากน้ำโพ ซึ่งในจารึกหลักนี้ได้กล่าวถึงการเดินทางกลับไปสุโขทัยศรีสัชนาลัยจากการไปจาริกแสวงบุญของบุคคลผู้หนึ่ง “...ข้ามมาลู่ตะนาวศรี เพื่อเลือกผดุงคนดี...สิงหนทิป รอดพระพุทธรูปอารยเมตริ เพชรบุรี ราชบุรี... ส อโยธยาศรีรามเทพนคร...” นอกจากนี้ในศิลาจารึกหลักที่ 1 กล่าวถึง “เปื้องหัวนอน รอดคนที่ พระบาง แพรก สุพรรณภูมิ เพชรบุรี ศรีธรรมราช ผังสมุทรเป็นที่แล้ว...” (ศรีศักร วัลลิโภดม 2538:489) อย่างไรก็ตาม อย่างไรก็ดี เป็นที่น่าสังเกตว่าเมืองสิงห์หรือเมืองกาญจนบุรีนั้นไม่ปรากฏ

ในเอกสารอื่นได้อีก จึงไม่ทราบแน่ชัดว่าในสมัยต่อมาสถานะเป็นอย่างไร ในขณะที่สุพรรณภูมิ ราชบุรี และ เพชรบุรี นั้นมีการกล่าวถึงในเอกสารและในตำนานในสมัยหลังลงมาด้วย เช่นใน คำให้การชาวกรุงเก่า (ดู ตรี อมาตยกุล 2507; นุชนารถ กิจงาม 2548; ปรีดีธรรมธาดา, พระยา 2510; อนันต์ อมรรตย์ 2544)

ส่วนประเด็นที่ว่าผู้คนในกลุ่มน้ำแม่กลอง-ท่าจีน ก่อนพุทธศตวรรษที่ 19 นั้นเป็นคนไทยหรือเป็นคน มอญ-ขแมร์ ตามที่ Wolters (1960) ได้ตั้งประเด็นไว้นั้นไม่ค่อยมีการกล่าวถึงในปัจจุบัน อาจจะเป็นเนื่องจาก ในทางโบราณคดีนั้นเรื่องกลุ่มชาติพันธุ์เป็นเรื่องที่พิสูจน์ได้ยาก เพราะวัตถุเชิงวัฒนธรรมนั้นไม่อาจที่จะบ่งบอก ถึงเชื้อชาติได้เสมอไป แม้แต่ภาษาและตัวอักษรที่ใช้ในจารึก ก็ไม่สามารถที่จะใช้เป็นสิ่งยืนยันได้ว่าเป็นภาษาที่ ใช้กันโดยทั่วไปในพื้นที่นั้นๆ เพราะจารึกที่พบมักจะเกี่ยวข้องกับชนชั้นสูงและศาสนาแทบทั้งสิ้น ซึ่งภาษาที่ใช้ใน จารึกอาจจะเป็นภาษาที่ใช้เฉพาะในพิธีกรรมชั้นสูงก็ได้ อีกทั้งการสืบค้นการเคลื่อนย้ายของกลุ่มคนโดย คำนี้ถึงเชื้อสายเผ่าพันธุ์เป็นเกณฑ์นั้นก็ทำได้ยาก โดยเฉพาะในภูมิภาคที่มีภูมิประเทศอย่างภาคพื้นทวีปเอเชีย ตะวันออกเฉียงใต้ที่ประชากรสามารถเดินทางติดต่อและเคลื่อนย้ายไปมาได้โดยง่าย ดังนั้นการแบ่งกลุ่มทาง วัฒนธรรมจึงไม่อาจใช้ความแตกต่างทางด้านชาติพันธุ์เป็นตัวกำหนดได้เพียงอย่างเดียว เพราะกลุ่มทางชาติ พันธุ์โดยเฉพาะอย่างยิ่งการศึกษาสังคมในอดีตนั้นไม่อาจกำหนดหรือแบ่งกลุ่มโดยใช้ภาษาเขียนและข้าวของ เครื่องใช้ได้เสมอไป

ที่กล่าวมาในบทนี้ก็เพื่อชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของการศึกษาโบราณคดีในภูมิภาคนี้ เพราะจะช่วยให้ เข้าใจถึงพัฒนาการของบ้านเมืองในช่วงพุทธศตวรรษที่ 16-18 ที่มีนักวิชาการบางท่าน เช่น ไมเคิล ไวท์ (2549) เรียกว่าเป็นยุคมีดของประวัติศาสตร์ไทย เพราะการบันทึกขาดหายไป และหลักฐานค่อนข้างกลางเลือน กล่าวคือเป็นยุคสมัยที่ความรู้เรื่องทางเศรษฐกิจได้เปลี่ยนมือไปจากบ้านเมืองที่อยู่ใกล้ชายฝั่งทะเล ไปอยู่ใน กลุ่มวัฒนธรรมบนที่ราบลุ่มที่ตั้งอยู่ลึกเข้าไปในภาคพื้นทวีปอย่างอาณาจักรกำพูชาและอาณาจักรพุกาม ซึ่งเป็นพัฒนาการทางสังคมที่น่าสนใจอย่างยิ่ง ซึ่งในบทต่อไปจะเป็นการนำเสนอข้อมูลที่ได้จากการประยุกต์ใช้ เทคโนโลยีสำรวจระยะไกลและการสำรวจทางโบราณคดีในภาคสนาม

บทที่ 3

สำรวจวัฒนธรรมโบราณจากห้วงอวกาศ

ในบทนี้จะเป็นการกล่าวถึงข้อมูลทางโบราณคดีที่ได้จากการศึกษาที่นำเอาเทคโนโลยีการสำรวจจากระยะไกล (Remote Sensing) มีการประยุกต์ใช้ประกอบกับการสำรวจในภาคสนามเพื่อมุ่งค้นหาและสำรวจแหล่งโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 16-18 เป็นสำคัญ ซึ่งแหล่งข้อมูลที่สำคัญก็คือภาพถ่ายดาวเทียมและภาพถ่ายทางอากาศจากปีต่างๆ ซึ่งร่องรอยกิจกรรมจากสมัยโบราณที่อาจสืบค้นได้จากภาพถ่ายดาวเทียมและภาพถ่ายทางอากาศ อาทิเช่น ซากอาคาร ซากสถูปเจดีย์ สระน้ำ คูน้ำ คันดิน ซึ่งอาจจะเป็นแนวกำแพงที่แสดงขอบเขตของเมืองโบราณ หรือขอบเขตศาสนสถาน คันถนนหรือคันบังคับน้ำ ซึ่งอาจจะเป็นแนวเดียวกันแต่มีหน้าที่การใช้งานที่แตกต่างไปตามฤดูกาลและตามยุคสมัย ร่องรอยทางโบราณคดีที่ยังพอหลงเหลือให้เห็นบนพื้นผิวดินในปัจจุบันมักจะเสื่อมสภาพไปตามกาลเวลา หรืออาจจะถูกดัดแปลงไปตามความต้องการของมนุษย์ในสมัยต่างๆ ซึ่งการศึกษาครั้งนี้จะเป็นการสำรวจและบันทึกร่องรอยของวัฒนธรรมโบราณเหล่านั้นก่อนที่หลักฐานต่างๆจะเสื่อมสลายไปจนสิ้น

การค้นหาแหล่งโบราณคดีโดยใช้ภาพถ่ายดาวเทียมและภาพถ่ายทางอากาศนั้นจำเป็นต้องศึกษาควบคู่กับการสำรวจตรวจสอบข้อมูลในภาคสนาม เพราะการศึกษาในภาคสนามจะช่วยยืนยันการพบร่องรอยทางโบราณคดี และที่สำคัญการได้พบเห็นหลักฐานวัตถุในแหล่งโบราณคดีอาจช่วยในการสันนิษฐานอายุสมัยของแหล่งนั้นๆได้เป็นอย่างดี สำหรับการศึกษาทางโบราณคดีที่ใช้ภาพถ่ายทางอากาศมาช่วยในการสำรวจหาร่องรอยวัฒนธรรมโบราณบนภูมิทัศน์นั้น ในประเทศไทยมีในงานศึกษาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายเป็นต้นมา เช่น การศึกษาแหล่งชุมชนโบราณที่มีคูน้ำคันดินล้อมรอบในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (Higham 2002; Moore 1988) และต่อมาในสมัยทวารวดีที่มีการก่อสร้างเมืองคูน้ำคันดินที่พบในหลายภูมิภาคของประเทศไทย ซึ่งบางแห่งก็พบว่ามีขนาดใหญ่และมีความซับซ้อนมาก คือมีคูน้ำคันดินมากกว่า 1 ชั้น (ผ่องศรี วนาสิน และทิวา ศุภจรรยา 2523) มีการสันนิษฐานกันถึงหน้าที่การใช้งานของคูน้ำคันดินเหล่านั้นว่าน่าจะมีการใช้งานที่หลากหลาย อาจไม่ได้เป็นเพียงปราการป้องกันข้าศึกผู้รุกรานแต่อาจเป็นขอบเขตในเชิงสัญลักษณ์ หรืออาจจะมีการใช้ประโยชน์ของคูเมืองสำหรับการจัดการน้ำภายในเมืองในแต่ละฤดูกาลด้วย เมืองโบราณในสมัยทวารวดีไม่มีรูปทรงหรือขนาดที่มีแบบแผนแน่นอนตายตัว อีกทั้งการวางผังเมืองก็ไม่มีทิศทางที่แน่นอน ทั้งนี้อาจจะขึ้นอยู่กับลักษณะภูมิประเทศของเมืองแต่ละแห่ง บางเมืองก็มีคูน้ำที่เชื่อมกับเส้นทางน้ำธรรมชาติ เช่น คูเมืองอู่ทอง และคูเมืองนครปฐม (เมืองนครชัยศรี) เป็นต้น อย่างไรก็ตามมีผู้ตั้งข้อสังเกตว่าเมืองทวารวดีที่มีรูปทรงแบบอิสระนั้นอาจจะเป็นเมืองในยุคแรกๆ ส่วนเมืองที่มีรูปทรงที่ชัดเจนเป็น

ทรงเลขาคนนั้นจะเป็นเมืองทวารวดีในรุ่นหลังๆลงมา อย่างไรก็ตามการลำดับอายุสมัยของแหล่งวัฒนธรรมสมัยทวารวดีนั้นยังทำได้ไม่ชัดเจนนักและยังต้องมีการศึกษากันต่อไปอีก

วัฒนธรรมสมัยโบราณในภาคตะวันตกภายหลังพุทธศตวรรษที่ 16 เป็นต้นมา การสร้างผังเมืองมีรูปแบบที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างเห็นได้ชัด ผังเมืองทุกแห่งมีคูน้ำคันดินล้อมรอบเป็นรูปสี่เหลี่ยม และมีแบบแผนในการวางผังเมืองที่ชัดเจนคือวางผังตามแนวทิศเหนือ-ใต้ และทิศตะวันออก-ตะวันตก ดังเช่นที่พบในผังเมืองขนาดใหญ่ที่เมืองสิงห์ เมืองเพชรบุรี เมืองราชบุรี และเมืองโกสินารายณ์ อย่างไรก็ตามนอกเหนือจากเมืองที่กล่าวถึงนี้แล้ว ข้อมูลชุมชนโบราณสมัยลพบุรีในภาคตะวันตกยังนับว่ามีอยู่น้อยมาก จากการสำรวจของงานวิจัยนี้ได้พบร่องรอยทางโบราณคดีอีกหลายแห่งด้วยกัน ทั้งในแหล่งที่เป็นที่รู้จักและมีเอกสารบันทึกไว้แล้วก็ได้มีการพบร่องรอยเพิ่มเติมจากการสำรวจในภาคสนาม และยังพบแหล่งโบราณคดีแห่งใหม่ที่ยังไม่มีการบันทึกมาก่อน การค้นพบที่นับว่าสำคัญมากในงานวิจัยชิ้นนี้ก็คือ ร่องรอยของเมืองโบราณที่สามารถนำเสนอว่าเป็นเมือง ‘สุวรรณปุระ’ ที่มีการกล่าวถึงในจารึกปราสาทพระขรรค์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 คืออยู่ที่แหล่งโบราณคดีบ้านหนองแจง (ติดต่อกับบ้านหินแลง) ต.ไรรถ อ.ดอนเจดีย์ จ.สุพรรณบุรี ดังจะได้นำเสนออย่างละเอียดในบทนี้ นอกจากนี้แล้วจากการใช้ข้อมูลภาพถ่ายดาวเทียมและภาพถ่ายทางอากาศก็ยังพบร่องรอยที่เป็นผังบริเวณคล้ายกับเป็นที่ประกอบพิธีกรรมหรือเป็นศาสนสถาน ที่ประกอบด้วยคันดินรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสและมีสระน้ำอยู่ตรงกลาง ซึ่งผังบริเวณลักษณะนี้ไม่พบในภูมิภาคอื่นมาก่อน แต่ก็ได้หมายความว่ามีความหมายเฉพาะของลักษณะทางวัฒนธรรมที่มีพัฒนาการอย่างเป็นเอกเทศ แต่น่าจะเป็นลักษณะหรือความนิยมเฉพาะของท้องถิ่นนี้ก็เป็นได้

ส่วนประเด็นการศึกษาที่เกี่ยวกับเส้นทางพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 หรือที่เรียกว่า ‘ราชมรรคา’ ที่เป็นที่สนใจและถกเถียงกันในวงวิชาการอย่างกว้างขวางนั้น จากการศึกษาครั้งนี้ที่ใช้ข้อมูลจากภาพถ่ายดาวเทียมก็พบว่าการค้นหาร่องรอยที่มีลักษณะเป็น ‘ถนน’ โบราณนั้นเป็นสิ่งที่ไม่สามารถพิสูจน์ได้จากการพิจารณาร่องรอยบนพื้นดินเท่านั้น เพราะมนุษย์มีการใช้ประโยชน์จากสิ่งที่มีอยู่บนภูมิทัศน์มาหลายยุคสมัยที่อาจมีการตัดแปลงหรือสร้างใหม่สำหรับการใช้งานที่อาจจะเปลี่ยนแปลงไป ดังนั้นหากจะมีการกำหนดอายุหรือพิสูจน์การใช้งานก็ต้องมีการขุดตรวจจึงจะเป็นที่แน่ชัด ในงานศึกษานี้แม้ว่าจะมิได้ปฏิเสธการมีอยู่ของ ‘ราชมรรคา’ และการติดต่อระหว่างภาคตะวันตกของไทยกับอาณาจักรกัมพูชาแต่ประการใด แต่ประเด็นที่ว่า ‘ถนน’ เส้นนี้เชื่อมต่อมายังภาคตะวันตกหรือไม่นั้นคงไม่อาจกล่าวถึง ‘ถนน’ ในเชิงกายภาพได้ ด้วยเหตุผลดังที่กล่าวในข้างต้น และประเด็นศึกษาในงานวิจัยชิ้นนี้ก็คือการค้นหาแหล่งโบราณคดี และศึกษาร่องรอยและหลักฐานวัตถุต่างๆเพื่อทำความเข้าใจลักษณะทางวัฒนธรรมของชุมชนในภูมิภาคนี้ ซึ่งเชื่อว่าจะนำไปสู่การทำความเข้าใจความสัมพันธ์ของชุมชนแถบนี้ที่มีต่อกลุ่มวัฒนธรรมร่วมสมัยในภูมิภาคอื่นๆ

3.1 เทคโนโลยีการสำรวจจากระยะไกล (Remote Sensing)

ประโยชน์ของการประยุกต์ใช้เทคโนโลยีการสำรวจจากระยะไกล (Remote Sensing) ในงานวิจัยโบราณคดีครั้งนี้ใช้ข้อมูลจากภาพถ่ายดาวเทียมซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นข้อมูลจากดาวเทียม SPOT (Satellite Pour l'Observation de la Terre) ของศูนย์ศึกษาอวกาศแห่งชาติของฝรั่งเศสร่วมกับกลุ่มประเทศในยุโรป ซึ่งดาวเทียม SPOT จะให้ภาพที่มีความละเอียดสูงจากกล้อง High Resolution Visible (HRV) ที่มีระบบหลายสเปกตรัมมี 3 ช่วงคลื่น ที่ความละเอียดภาพ 20 เมตร และระบบแพนโครมาติกที่มีความละเอียดภาพ 10 เมตร ที่ถ่ายภาพแนวเฉียงได้และสามารถนำมาใช้วิเคราะห์เป็นภาพ 3 มิติได้ (สำนักงานพัฒนาเทคโนโลยีอวกาศและภูมิสารสนเทศ 2552:58) ซึ่งภาพที่ใช้ในงานวิจัยนี้ส่วนมากมาจากดาวเทียม SPOT 5 ซึ่งมาจากการบันทึกในราวปี ค.ศ. 2005 ข้อมูลที่ได้จึงเป็นลักษณะทางภูมิศาสตร์กายภาพที่มีสภาพที่ค่อนข้างจะใกล้เคียงกับสภาพในปัจจุบัน ซึ่งหมายถึงสภาพของหลักฐานทางโบราณคดีที่อยู่บนผิวดินอาจจะมีการเสื่อมสลายจากการถูกรบกวนหรือตัดแปลงไปมากเนื่องจากการขยายตัวของชุมชนในสมัยปัจจุบันและจากการขยายพื้นที่ในการเพาะปลูก ดังนั้นการศึกษาด้วยเทคโนโลยีประยุกต์นี้ก็ยังจำเป็นต้องมีการศึกษาข้อมูลประเภทอื่นประกอบด้วย ซึ่งก็คือข้อมูลจากภาพถ่ายทางอากาศ และที่สำคัญคือข้อมูลทางโบราณคดีที่ได้จากการสำรวจภาคพื้นดินด้วย การศึกษาครั้งนี้ได้ทำการวิเคราะห์ข้อมูลดาวเทียมด้วยการแปลความด้วยสายตาและวิเคราะห์ด้วยคอมพิวเตอร์โดยใช้วิธีการแสดงผลแบบสีผสมเทียม (Pseudo color) ซึ่งเป็นการเน้นความละเอียดของข้อมูลดาวเทียมที่มีการแสดงผลจากค่าการสะท้อนตามช่วงสีจากต่ำไปหาสูงที่ถูกแบ่งออกเป็นช่วงย่อยๆที่สามารถถูกกำหนดให้แสดงผลเป็นสีต่างๆกัน ซึ่งมีประโยชน์สำหรับการค้นหาร่องรอยของกิจกรรมมนุษย์โบราณ เพราะการวิเคราะห์ด้วยเทคนิคนี้สามารถช่วยแยกแยะวัตถุต่างๆออกจากกันได้จากความแตกต่างของสีที่สะท้อนจากวัตถุบนพื้นดินที่เกิดจากระดับอุณหภูมิจากคลื่นอินฟราเรดความร้อนที่แตกต่างกัน

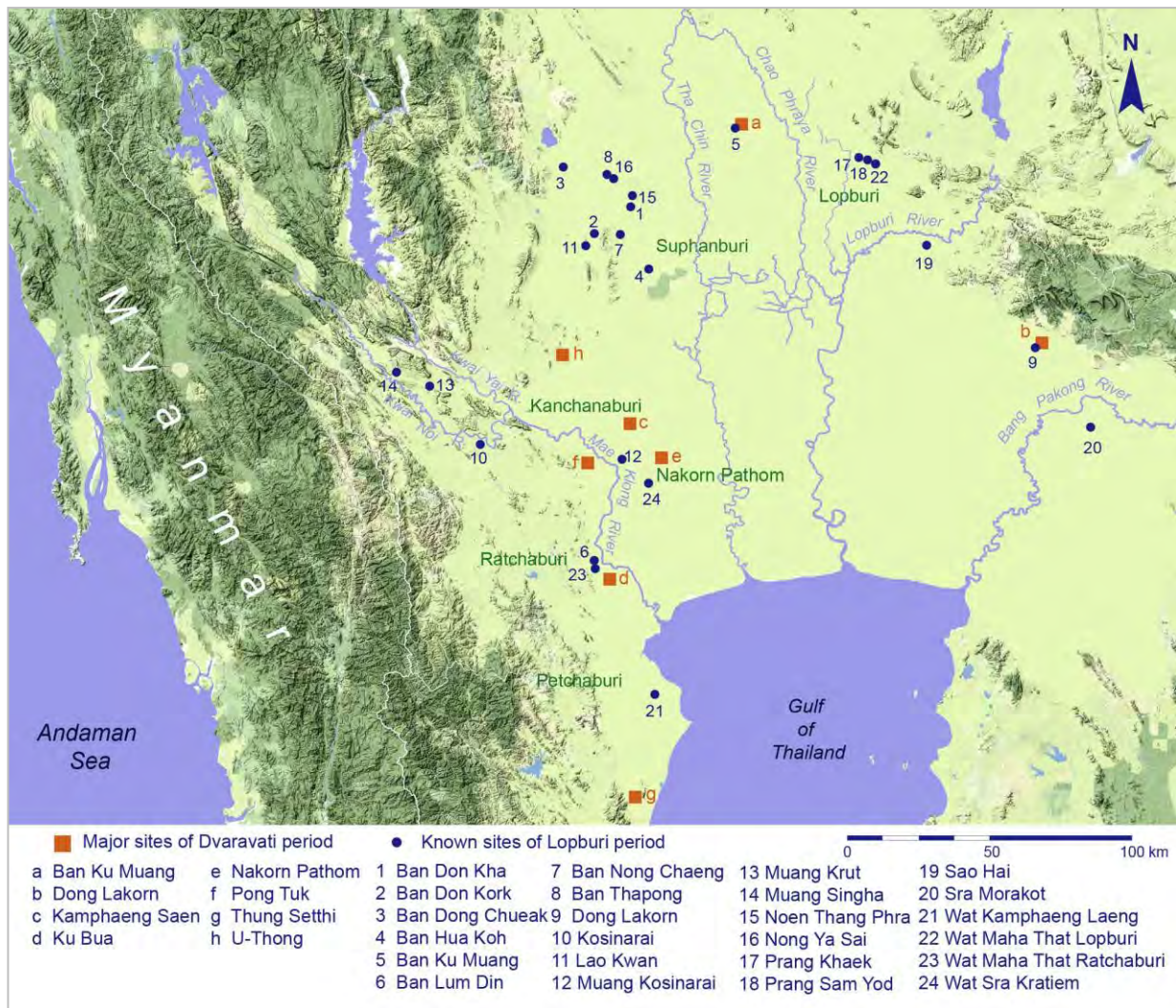
ภาพถ่ายดาวเทียมนั้นแม้ว่าจะมีคุณสมบัติต่างๆที่สามารถนำมาใช้ประโยชน์ในงานศึกษาโบราณคดีได้อย่างมากมาย แต่ก็ยังมีข้อจำกัดอยู่บางประการ ที่สำคัญคือภาพถ่ายดาวเทียมที่มีความละเอียดสูงนั้นมีอายุย้อนหลังไปไม่เกินปี ค.ศ. 1980 ซึ่งหมายถึงหลักฐานทางโบราณคดีที่เป็นร่องรอยกิจกรรมจากสมัยโบราณ เช่น แนวกำแพง ฐานอาคาร คูน้ำ คันดิน ทำนบ หรือ สระน้ำ อาจหลงเหลือร่องรอยไม่มากนักอาจจะเนื่องมาจากการเสื่อมสภาพตามกาลเวลา หรือถูกแปรสภาพไปจากการขยายตัวของชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อช่วงประมาณ 50 ปีที่ผ่านมา ที่เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างมากมาจากจำนวนประชากรเพิ่มมากขึ้น จนทำให้เกิดการขยายตัวของแหล่งชุมชนอย่างรวดเร็ว ดังนั้นภาพถ่ายทางอากาศจึงเป็นแหล่งข้อมูลที่สำคัญ เพราะเป็นหลักฐานที่แสดงลักษณะทางกายภาพของภูมิทัศน์ที่ย้อนหลังกลับไปได้มากกว่าภาพถ่ายดาวเทียม ซึ่งภาพถ่ายทางอากาศที่เก่าที่สุดของประเทศไทยที่สามารถนำมาศึกษาได้ก็คือ ชุดภาพจากคอลเลคชันของ

Williams–Hunt (gdap.crma.ac.th) ที่ถ่ายไว้ในช่วงทศวรรษของปี ค.ศ. 1940 และจากกรมแผนที่ทหารที่เป็นภาพถ่ายในช่วงทศวรรษของ ค.ศ. 1950 ซึ่งภาพถ่ายทางอากาศจากปีดังกล่าวนี้จะช่วยให้เห็นภูมิทัศน์ของพื้นที่นั้นๆ ในสภาพที่ใกล้เคียงกับสมัยโบราณมากที่สุด คือก่อนที่จะมีการขยายตัวของชุมชนสมัยปัจจุบัน อย่างไรก็ตามพื้นที่บางแห่งที่ยังมีการเข้าไปอยู่อาศัยน้อย และยังมีสภาพเป็นป่ารกทึบทำให้ไม่สามารถสังเกตเห็นร่องรอยทางโบราณคดีได้ชัดเจนนัก แต่ภาพถ่ายทางอากาศในช่วงทศวรรษของ ค.ศ. 1970 เมื่อเริ่มมีชุมชนเข้าไปหักล้างถางพงเพื่อการอยู่อาศัยและใช้เป็นพื้นที่เพาะปลูกมากขึ้น ก็ทำให้เห็นร่องรอยต่างๆ เช่น คันดิน และสระน้ำโบราณ ปรากฏชัดเจนขึ้น และด้วยเทคโนโลยีปัจจุบันที่ภาพถ่ายทางอากาศสามารถนำไปแปลงเป็นภาพดิจิทัลที่มีความละเอียดสูงๆ และสามารถดูภาพถ่ายทางอากาศจากจอคอมพิวเตอร์ด้วยโปรแกรมพื้นฐานที่สามารถทำการย่อและขยายภาพได้ตามที่ต้องการก็ทำให้สามารถมองเห็นร่องรอยของแหล่งโบราณคดีขนาดเล็กๆ เช่น ผังโบราณสถานที่มีขนาดเล็กกว่า 200 เมตรได้ ซึ่งเป็นประโยชน์อย่างมาก เพราะร่องรอยขนาดเล็กๆ นี้สังเกตเห็นได้ค่อนข้างยากจากสำเนาภาพที่มีอัตราส่วน 1:50,000 หรือแม้แต่ 1:15,000 ก็ตาม

3.2 สํารวจร่องรอยวัฒนธรรมโบราณจากห้วงอวกาศ

การนำเสนอข้อมูลการศึกษาในบทนี้จะจัดกลุ่มข้อมูลตามพื้นที่ คือจัดกลุ่มตามลุ่มน้ำ 2 สาย คือ ลุ่มน้ำท่าจีน และลุ่มน้ำแม่กลอง ซึ่งการกระจุกตัวของแหล่งโบราณคดีบนลุ่มน้ำทั้งสองนี้มีความน่าสนใจ คือ แหล่งโบราณคดีสมัยลพบุรีส่วนมากพบอยู่บนพื้นที่ดอน อยู่บริเวณที่เป็นขอบที่ราบภาคกลาง ซึ่งเป็นภูมิทัศน์ที่คล้ายกับทำเลที่ตั้งของชุมชนในสมัยทวารวดี (ภาพที่ 3.1)

ในรายงานวิจัยนี้จะให้ความสำคัญกับแหล่งโบราณคดีที่ยังไม่มีข้อมูลการบันทึก หรือยังไม่เป็นที่รู้จักมาก่อน โดยรายงานนี้จะให้ความสำคัญกับโบราณคดีภูมิทัศน์ คือข้อมูลที่ได้จากการศึกษาภาพถ่ายดาวเทียมจากภาพถ่ายทางอากาศและการศึกษาในภาคสนาม การระบุขนาดหรือความยาวของร่องรอยทางโบราณคดีบนภูมิทัศน์ในรายงานวิจัยนี้เป็นการวัดระยะเพียงคร่าวๆ เท่านั้นด้วยเครื่องมือในโปรแกรมสำเร็จรูปของ Google Earth และสำหรับแหล่งโบราณคดีและข้อมูลทางโบราณคดีที่เป็นที่รู้จักและมีผู้ศึกษาไว้ดีแล้วจะขอกล่าวถึงเพียงสังเขปเท่านั้น

ภาพที่ 3.1 แผนที่แสดงที่ตั้งแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีและแหล่งสมัยลพบุรีในภาคตะวันตกของประเทศไทย

3.2.1 ร่องรอยวัฒนธรรมบนลุ่มแม่น้ำท่าจีน

พื้นที่ในลุ่มน้ำท่าจีนมีแหล่งโบราณคดีสมัยลพบุรีอยู่หลายแห่ง พบกระจุกตัวอยู่บริเวณ อ.เมือง อ.สามชุก อ.ดอนเจดีย์ และ อ.หนองหญ้าไซ จ.สุพรรณบุรี ซึ่งพบร่องรอยของโบราณสถานอยู่หลายแห่งด้วยกัน และจากการศึกษาในครั้งนี้ก็ทำให้ได้พบข้อมูลทางใหม่โบราณคดีที่สำคัญ ที่อาจเชื่อได้ว่าเป็นร่องรอยของเมืองโบราณคือเมืองสุวรรณปุระ

บ้านหนองแจง ต.ไร่รถ อ.ดอนเจดีย์ จ.สุพรรณบุรี

แหล่งโบราณคดีแห่งนี้มีความสำคัญมากแห่งหนึ่ง เป็นแหล่งที่พบร่องรอยทางโบราณคดีครอบคลุมพื้นที่บริเวณกว้าง ในอดีตเคยพบซากโบราณสถานอยู่หลายแห่ง แต่น่าเสียดายที่ปัจจุบันโบราณสถานเหล่านั้นได้สิ้นสภาพไปหมดแล้ว และไม่สามารถระบุตำแหน่งได้ชัดเจน แต่หลักฐานวัตถุที่พบบ่งบอกว่าเป็นชุมชนขนาดใหญ่ที่อยู่อาศัยในสมัยลพบุรี หรืออาจจะย้อนไปถึงสมัยทวารวดีแต่ก็มีหลักฐานไม่มากนัก หลักฐานสมัยทวารวดีก็คือ พระพิมพ์ดินเผาพิมพ์พุทธฉายาจำนวนไม่กี่ชิ้น หลักฐานส่วนมากมาจากสมัยลพบุรี ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 17-18 เช่น เครื่องถ้วยจีน เครื่องถ้วยบุรีรัมย์ ประติมากรรมเนื่องในศาสนาพุทธนิกายมหายานที่เป็นรูปเคารพหล่อสำริด และพระพิมพ์เนื้อชิน ซึ่งส่วนมากได้ถูกลักลอบขุดและเคลื่อนย้ายออกไปจากพื้นที่แล้ว จะเหลือก็เพียงภาพถ่ายที่จัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติวัดหนองแจง (ภาพที่ 3.2-3.4) พร้อมด้วยโบราณวัตถุบางส่วนที่ได้จากแหล่งโบราณคดี เช่น เครื่องถ้วยต่างๆ ชิ้นส่วนประติมากรรมรูปเคารพ รวมทั้งชิ้นส่วนของรูปเคารพโลหะขลุ่ยรูปพระยา (ธวัชสร ตันติวงศ์ 2548) ชิ้นส่วนประดับโบราณสถาน เช่น รูปกลีบบน โกลนศิลาแลง เป็นต้น และยังมีบางส่วนที่เป็นปูนปั้นประดับโบราณสถานที่เก็บรักษาไว้ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติอุทองด้วย

นอกจากประติมากรรมและวัตถุที่เคลื่อนย้ายได้แล้ว ยังพบว่ามียกอนศิลาแลงขนาดใหญ่ที่ถูกนำมาประดับภูมิทัศน์ภายในวัดสระพระยาซึ่งอยู่ในละแวกเดียวกันนั้น แต่ข้อมูลที่เรื้อรังที่มาจากข้อมูลศิลาแลงดังกล่าวนั้นไม่ค่อยชัดเจน ทราบแต่เพียงว่าถูกไถ่ถอนมาจากพื้นที่ข้างเคียง (ภาพที่ 3.5) นอกจากนี้ภายในวัดยังพบว่ามีชิ้นส่วนโบราณวัตถุและชิ้นส่วนประดับโบราณสถานอื่นๆ ที่ถูกนำมาจัดวางตามที่ต่างๆ เช่น ชิ้นส่วนพระพุทธรูปปางนาครที่ถูกต้องตรงส่วนขององค์พระ ส่วนขนาดน่าจะเป็ศิลปะสมัยลพบุรี แต่ตรงส่วนเศียรนาครหักชำรุดไปหมดแล้ว และยังมีโกลนศิลาแลงรูปกลีบบนวางประดับอยู่บนหอรบของวัดอีกด้วย ซึ่งจากชิ้นส่วนต่างๆ ที่พบก็ทำให้สันนิษฐานว่าศาสนสถานในชุมชนโบราณแห่งนี้ น่าจะต้องมีสถาปัตยกรรมแบบปรางค์เขมรอยู่ด้วย (รุ่งโรจน์ ภิรมย์อนุกูล สัมภาษณ์ ตุลาคม 2554)

จากการสำรวจโดยกรมศิลปากรเมื่อปี พ.ศ. 2508 หลังจากได้รับแจ้งการลักลอบขุดหาของโบราณ ที่ได้มีการสำรวจและบันทึกผังเมืองโบราณเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ามุมมน มีคูน้ำล้อมรอบสองชั้น โดยระบุว่าคูเมืองชั้นนอกมีขนาดความยาว 1,000 เมตร และกว้าง 500 เมตร ส่วนคูเมืองชั้นในมีความยาว 600 เมตร กว้าง 300 เมตร (มนัส โอภาส 2543) และในผังเมืองนั้นได้ระบุแหล่งโบราณสถานถึง 7 แห่ง ตั้งอยู่ทั้งภายในและภายนอกคูเมือง ซึ่งผู้สำรวจในครั้งนั้นลงความเห็นว่างานสุปเหล่านั้นเป็นสมัยทวารวดี มีอยู่สองแห่งที่ชาวบ้านเรียกว่าเจดีย์ลำพายเรือ มีฐานกว้างประมาณ 10 วาเศษ (20 เมตรเศษ) ซึ่งผู้สำรวจสันนิษฐานว่าเป็นเจดีย์สมัยทวารวดีเนื่องจากวัสดุก่อสร้างที่เป็นอิฐดินเผา ซากโบราณอีกแห่งหนึ่งที่ชาวบ้านเรียกว่าเจดีย์คอก

ข้าง มีฐานกว้าง 10 วาเศษ (20 เมตรเศษ) เช่นกัน และมีความสูงถึง 6-8 เมตร คือเป็นสภาพก่อนที่จะมีการลักลอบขุด นอกจากนี้ในบันทึกการสำรวจยังระบุด้วยว่ามีฐานโบราณสถานทำด้วยศิลาแลง คล้ายฐานปราสาทเขมรที่พบที่อรัญประเทศและที่ตาพญา มีกำแพงแก้วก่อด้วยศิลาแลงยาวประมาณ 2 เส้น (40 เมตร) ซึ่งบริเวณนั้นพบโคลนศิลาแลงรูปพระพุทธรูปขนาดปรกด้วย (หน่วยศิลปากรที่ 2 2508) แต่น่าเสียดายที่ในบันทึกนั้นไม่ได้ระบุตำแหน่งของเจดีย์ดังกล่าว และด้วยสภาพพื้นที่ในปัจจุบันก็ยากที่จะระบุตำแหน่งได้ และนอกจากอุปสรรคเรื่องการระบุตำแหน่งโบราณสถานแล้ว ก็ยังมีคำถามต่อมาอีกว่า สถูปที่ก่อด้วยอิฐดินเผาที่กล่าวถึงในรายงานนั้นหากเป็นสมัยทวารวดี แต่เหตุใดการค้นพบหลักฐานสมัยทวารวดีจึงพบเพียงเล็กน้อยคือพระพิมพ์ดินเผาเพียงไม่กี่ชิ้น ซึ่งอาจจะเป็นพระพิมพ์รุ่นเก่าที่ถูกนำมาจากที่อื่นแล้วนำมาบรรจุในสถูปในสมัยลพบุรี ดังนั้นนอกจากขนาดของอิฐดินเผาที่ใกล้เคียงกับอิฐสมัยทวารวดีแล้วก็ไม่มียี่สิบบอกว่าเป็นสถูปองค์ที่ชาวบ้านเรียกว่า ‘เจดีย์ลำพวยเรือ’ และ ‘เจดีย์คอกช้าง’ ที่ก่อด้วยอิฐดินเผานั้นคือสถูปที่สร้างขึ้นในสมัยทวารวดี

จากการสำรวจและศึกษาของนักวิชาการท้องถิ่นคนสำคัญ มนัส โอภากุล (2543) ก็เป็นการยืนยันความสำคัญของบ้านหนองแวงในช่วงพุทธศตวรรษที่ 16-18 ซึ่งในบทความของมนัสได้กล่าวถึงการศึกษาของกรมศิลปากรร่วมกับศาสตราจารย์ ชอง บวลเชอลิเยร์ ที่มีการขุดตรวจที่ซากสถูปองค์หนึ่ง และได้พบเทว รูปนางปัญญาบารมี อย่างไรก็ตามรายงานการสำรวจของ มนัส โอภากุล ได้กล่าวถึงไหจีนแบบเคลือบสีน้ำตาล (เป็นสีมะกอกสุก) มีลายนูนเป็นรูปมังกร สันนิษฐานว่าเป็นไหเคลือบจากจีนสมัยราชวงศ์ซ่งภาคเหนือ เครื่องเคลือบสีขาวแบบซิงไป่รูปลูกฟักทอง และเครื่องถ้วยที่มีอักษรจีน 3 คำ อ่านว่า หลิน (คนแซ่ลิ้ม) อู๋ซี (ห้าสิบ) จ้อ (ที่อยู่อาศัยหรือสุสาน) ซึ่งภาชนะประเภทนี้ส่วนมากใช้บรรจุกระดูกคนตาย และนอกจากภาชนะดินเผาจากจีนแล้วยังพบเหรียญอีแปะราชวงศ์หยวน พุทธศตวรรษที่ 16-17 อีกด้วย และจากหลักฐานวัตถุต่างๆ มากมายที่มีความสำคัญ ประกอบกับหลักฐานที่บ่งบอกถึงชุมชนที่มีขนาดใหญ่พอสมควร ทำให้ มนัส โอภากุล (2543) เชื่อว่าเมืองโบราณแห่งนี้แน่นอน แต่จะเป็นเมือง ‘สุวรรณปุระ’ ได้หรือไม่ ก็ขัดกับความเข้าใจเดิมที่ว่า สุวรรณปุระอยู่ที่แหล่งโบราณคดีเนินทางพระ แต่งานศึกษานี้ได้พบหลักฐานใหม่ที่เชื่อได้ว่า ‘สุวรรณปุระ’ น่าจะมีศูนย์กลางอยู่ที่บ้านหนองแวงมากกว่า ส่วนชุมชนโบราณที่อยู่บริเวณศาสนสถานเนินทางพระนั้น น่าจะมีขนาดรองลงมา ในขณะที่บ้านหนองแวงนั้นเป็นชุมชนที่มีขนาดใหญ่กว่ามาก ด้วยร่องรอยที่พบบนภาพถ่ายทางอากาศเป็นผังเมืองขนาดใหญ่ เป็นคันดินรูปสี่เหลี่ยม อีกทั้งมีร่องรอยศาสนสถานอยู่หลายแห่ง อยู่บริเวณรอบๆ ผังเมือง ดังจะได้อธิบายดังต่อไปนี้

ภาพที่ 3.2 โบราณวัตถุที่พบแหล่งโบราณคดีบ้านหนองแจง เก็บรักษาที่พิพิธภัณฑ์โรงเรียนวัดหนองแจง

ภาพที่ 3.3 ชิ้นส่วนประดับโบราณสถานและชิ้นส่วนโคลนศิลาแลงพบที่แหล่งโบราณคดีบ้านหนองแจง เก็บรักษาที่พิพิธภัณฑ์โรงเรียนวัดหนองแจง

ภาพที่ 3.4 ประติมาหล่อสำริดที่พบที่แหล่งโบราณคดีบ้านหนองแจง ที่มาภาพ: มนัส โอภากุล 2516

ภาพที่ 3.5 ซากโบราณสถานและโบราณวัตถุที่ถูกเคลื่อนย้ายมาไว้ที่วัดสระพระยาที่อยู่ติดกับโรงเรียนวัดหนองแจง

จากข้อมูลภาพถ่ายทางอากาศปีค.ศ. 1953 ได้เผยให้เห็นร่องรอยทางโบราณคดีที่น่าสนใจและมีความสำคัญมาก ร่องรอยที่ปรากฏมีรูปทรงที่ชัดเจน คล้ายกับเป็นผังเมืองโบราณที่มีคันดินเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาดความยาวประมาณ 850 กว้าง 820 เมตร (วัดจาก Google Earth) ซึ่งปัจจุบันคันดินด้านทิศเหนือและด้านทิศตะวันออกได้กลายไปเป็นส่วนหนึ่งของถนนลาดยางไปแล้ว ผังบริเวณของเมืองโบราณแห่งนี้วางตัวตามแนวทิศเหนือ-ใต้ และทิศตะวันออก-ตะวันตก สภาพของพื้นที่ที่เห็นบนภาพถ่ายทางอากาศนั้นพื้นที่ส่วนใหญ่ภายในคันดินเป็นที่เพาะปลูกข้าว แต่บริเวณทางด้านทิศเหนือและทิศใต้มีลักษณะคล้ายเนินดินและไม่ได้ใช้เป็นที่ปลูกข้าว บริเวณเนินด้านทิศใต้เห็นเป็นขอบเขตค่อนข้างชัดเจนบนภาพถ่ายทางอากาศปีค.ศ. 1976 คือคล้ายกับเป็นเนินทรงกลมเส้นผ่านศูนย์กลางประมาณ 270 เมตร ทางด้านทิศเหนือของเนินนี้เชื่อมต่อกับพื้นที่รูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า สภาพปัจจุบันของพื้นที่นั้นได้ถูกปรับให้เป็นที่เพาะปลูกแล้ว แต่น่าสนใจที่บนภาพถ่ายดาวเทียมปรากฏร่องรอยเป็นเส้นโค้งอยู่ตรงขอบเนินด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือด้วย (ภาพที่ 3.6a-d)

จากการสำรวจภาคพื้นดินบริเวณนอกเขตคันดินทางด้านตะวันออกเฉียงใต้พบว่า มีเศษภาชนะดินเผาอยู่พื้นผิวดินค่อนข้างหนาแน่น และมีข้อมูลจากชาวบ้านด้วยว่าบริเวณใกล้เคียงกันนั้นก็คือบริเวณที่เป็นไร้ยูคาลิปตัสในปัจจุบัน เคยมีการลักลอบขุดหาของเก่าและพบพระพุทธรูปสำริดจำนวนหนึ่ง จากข้อมูลภาพถ่ายทางอากาศปีค.ศ. 1975 และภาพถ่ายดาวเทียม STOP 5 พบร่องรอยสระน้ำรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าเรียงต่อกันคล้ายอักษรรูปตัว E กลับด้าน นอกจากนี้บนภาพถ่ายดาวเทียมยังพบแนวคันดินเป็นทางยาว 2 แนว แนวหนึ่งอยู่ทางทิศตะวันตก อีกแนวหนึ่งอยู่ทางด้านทิศใต้ (ภาพที่ 3.7) พื้นที่บริเวณนี้หากพิจารณาในภาพถ่ายทางอากาศปีค.ศ. 1953 จะพบว่าเป็นเงามืด คือเป็นพุ่มไม้รกทึบ ไม่สามารถสังเกตเห็นร่องรอยใดๆในบริเวณนั้น นอกจากผังคันดินขนาดใหญ่รูปสี่เหลี่ยมแล้ว ในบริเวณใกล้เคียงกันนั้นก็พบร่องรอยที่เป็นคันดินรูปสี่เหลี่ยมหลายแห่งที่มีขนาดย่อมลงมา ลักษณะคล้ายกับเป็นโบราณสถาน ซึ่งอยู่ทางด้านทิศใต้และทิศตะวันออกเฉียงใต้ของผังคันดินขนาดใหญ่ ดังแสดงในภาพลายเส้น ภาพที่ 3.8

ร่องรอยที่ปรากฏบนภูมิทัศน์ของแหล่งโบราณคดีแห่งนี้ครอบคลุมบริเวณกว้างและมีความซับซ้อนมากผนวกกับหลักฐานทางโบราณคดีที่มีอย่างหนาแน่นมากได้สะท้อนให้เห็นถึงขนาดและเศรษฐกิจของชุมชนโบราณแห่งนี้ เมื่อเปรียบเทียบกับขนาดของผังเมืองในสมัยลพบุรีในภูมิภาคเดียวกันก็พบว่าเมืองโบราณที่บ้านหนองแจงนี้มีขนาดใกล้เคียงกับเมืองสิงห์ เมืองโกสินารายณ์ เมืองราชบุรี และเมืองเพชรบุรี เลยทีเดียว ดังนั้นก็น่าจะมีเหตุผลเพียงพอที่จะเสนอว่าเมืองโบราณที่บ้านหนองแจงนี้ก็คือศูนย์กลางของเมือง ‘สุวรรณปุระ’ ที่กล่าวถึงในจารึกปราสาทพระขรรค์ มิได้อยู่บริเวณโบราณสถานเนินทางพระ ใน อ.สามชุกซึ่งอยู่ถัดไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของบ้านหนองแจงตามที่เข้าใจกัน พื้นที่โดยรอบของเนินทางพระนั้นไม่ปรากฏร่องรอยอื่น

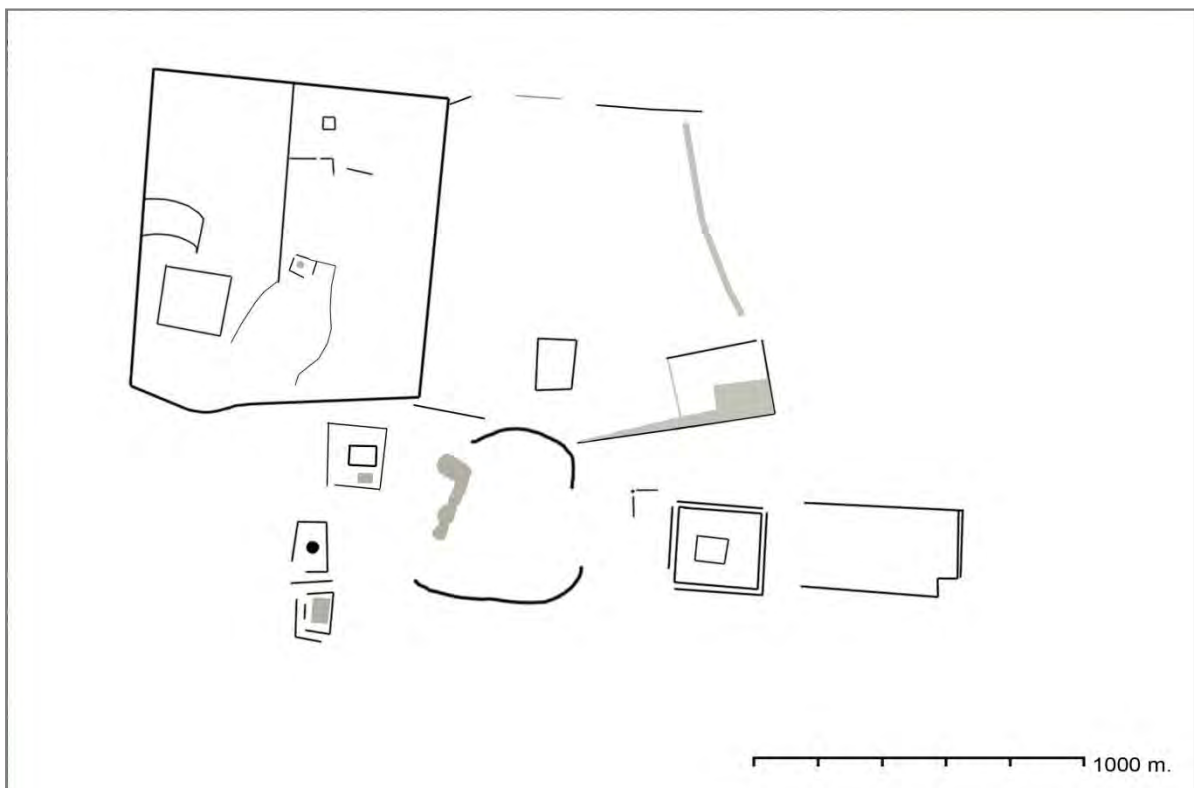
ได้นอกจากบริเวณที่เป็นเนินโบราณสถานเพียงจุดเดียว โบราณสถานเนินทางพระนั้นแม้ว่าจะพบหลักฐานที่โดดเด่นกว่าเมื่อเปรียบเทียบกับหลักฐานที่บ้านหนองแจง แต่อย่างไรก็ตาม ก็ต้องพิจารณาด้วยว่าสถานการณ์ของโบราณสถานเนินทางพระนั้นดีกว่าที่บ้านหนองแจงมากนักในเรื่องของการศึกษา เพราะที่เนินทางพระนั้นยังได้มีการขุดค้นทางวิชาการและได้เก็บหลักฐานสำคัญไว้พอสมควร แต่ในขณะที่บ้านหนองแจงนั้นได้รับความเสียหายอย่างรุนแรงจากการถูกลักลอบขุดหาของโบราณ ซึ่งวัตถุชิ้นสำคัญก็ถูกเคลื่อนย้ายออกจากพื้นที่ไปเป็นจำนวนมาก และเป็นไปได้ที่ยังมีวัตถุสำคัญจำนวนมากที่ไม่มีการบันทึกหรือเปิดเผยต่อสาธารณะ นอกจากนี้แล้วโบราณสถานที่บ้านหนองแจงก็สิ้นสภาพไปจนเกือบไม่เหลือร่องรอยใดๆ ดังนั้นการเปรียบเทียบแหล่งโบราณคดีในกรณีนี้จึงต้องพิจารณาหลักฐานอื่นๆร่วมกับหลักฐานประเภทวัตถุที่เคลื่อนย้ายได้ด้วย ซึ่งหลักฐานบนภูมิทัศน์ของบ้านหนองแจงน่าจะยืนยันได้ว่าเป็นชุมชนที่มีขนาดใหญ่และมีความสำคัญทางเศรษฐกิจมากกว่าชุมชนที่อยู่รอบๆศาสนสถานที่เนินทางพระอย่างแน่นอน

ภาพที่ 3.6a ภาพถ่ายทางอากาศแหล่งโบราณคดีบ้านหนองแจง (C.6 N.S.3, 31/7/1975, 069)

ภาพที่ 3.6b ภาพถ่ายทางอากาศแหล่งโบราณคดีบ้านหนองแจ้ง (VV WWS M 23, 11/2/1953, 119)

ภาพที่ 3.6c ภาพลายเส้นร่องรอยทางโบราณคดีที่ปรากฏบนภาพถ่ายทางอากาศปี ค.ศ. 1953

ภาพที่ 3.6d ภาพถ่ายดาวเทียมแหล่งโบราณคดีบ้านหนองแจ้ง (SPOT Pansharp 412 RGB 19/12/2005)

ภาพที่ 3.7 ภาพถ่ายทางอากาศปี 1975 และภาพถ่ายดาวเทียม SPOT แสดงพื้นที่ที่เคยพบหลักฐานรูปเคารพ (ลูกศรชี้)

เนินทางพระ ต.บ้านสระ อ.สามชุก จ.สุพรรณบุรี

แหล่งโบราณคดีเนินทางพระเป็นแหล่งที่สำคัญมากแหล่งหนึ่ง เป็นศาสนสถานเนื่องในศาสนาพุทธ นิกายมหายาน น่าจะสร้างขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ 18 ซึ่งนักวิชาการบางท่านเชื่อว่าเป็นศาสนสถานประจำเมือง ‘สุพรรณปุระ’ (ศรีศักร วัลลิโภดม 2526; สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, ม.ร.ว. 2530a) ซึ่งข้อสันนิษฐานนี้มากจากข้อมูลการค้นพบหลักฐานวัตถุจำนวนมากนั่นเอง ปัจจุบันโบราณสถานเนินทางพระเป็นพื้นที่ที่ไม่มีการใช้งาน เป็นพื้นที่ถูกทิ้งร้างอยู่กลางท้องนา มีซากอิฐดินเผากองอยู่เป็นจำนวนมาก และมีอิฐคิลาแลงจำนวนมาก กระจายอยู่ตามพื้นที่ จากภาพถ่ายทางอากาศปี ค.ศ. 1953 และ 1975 พบว่าบริเวณที่เป็นโบราณสถานนั้นมีกำแพงล้อมรอบอยู่สองชั้น กำแพงชั้นในขนาดกว้างและยาวประมาณ 50 เมตร และกำแพงชั้นนอกขนาดกว้างและยาวประมาณ 150 เมตร และมีโบราณสถานอยู่ตรงกลาง และมีสระน้ำทรงบริเวณมุมด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือ (ภาพที่ 3.8a-d) รูปทรงของสถาปัตยกรรมนี้จากสันนิษฐานได้ว่าเป็นรูปทรงแบบปราสาทขอม เพราะชิ้นส่วนปูนปั้นประดับที่พบนั้นมีหลายชิ้นที่มีรูปทรงแบบกลีบขนุนประดับปราสาทขอม และจากการสำรวจที่แหล่งก็พบโคลนคิลาแลงที่เป็นรูปกลีบขนุนด้วยเช่นกัน (ภาพที่ 3.9) หลักฐานชิ้นส่วนประดับศาสนสถาน que พบจากการขุดกู้แหล่งหลายชิ้นอยู่ในสภาพที่ดี ส่วนมากทำจากโคลนคิลาแลงที่พอกตกแต่งด้วยปูนเนื้อละเอียดที่มีทั้งลาดลายที่เป็นรูปพระพุทธรูป รูปบุคคลและลวดลายพฤกษาต่างๆ ซึ่งมีหลายชิ้นที่ยังหลงเหลือลวดลายที่ชัดเจนอยู่ ปูนปั้นบางชิ้นที่มีรูปใบหน้าบุคคลนั้นพบว่ามีความคล้ายๆ กับปูนปั้นในสมัยทวารวดีที่นิยมปั้นหน้าบุคคลที่รูปหน้าค่อนข้างกลมมน และมีคิ้วต่อกันเป็นปีกกา (ภาพที่ 3.10a-d) ซึ่งหลักฐานที่พบที่เนินทางพระนี้อาจจะสะท้อนพัฒนาการด้านเทคโนโลยีและรูปแบบศิลปะที่มีการสืบทอดมาตั้งแต่สมัยทวารวดีก็เป็นได้ และเมื่อกล่าวถึงคุณภาพของงานปูนปั้นแล้ว พื้นที่ภาคตะวันตกนี้น่าจะถือได้ว่าหลงเหลือหลักฐานมากที่สุด เพราะงานปูนปั้นในยุคสมัยเดียวกันในภูมิภาคอื่นนั้นไม่ค่อยพบว่ามีหลงเหลืออยู่มากนัก

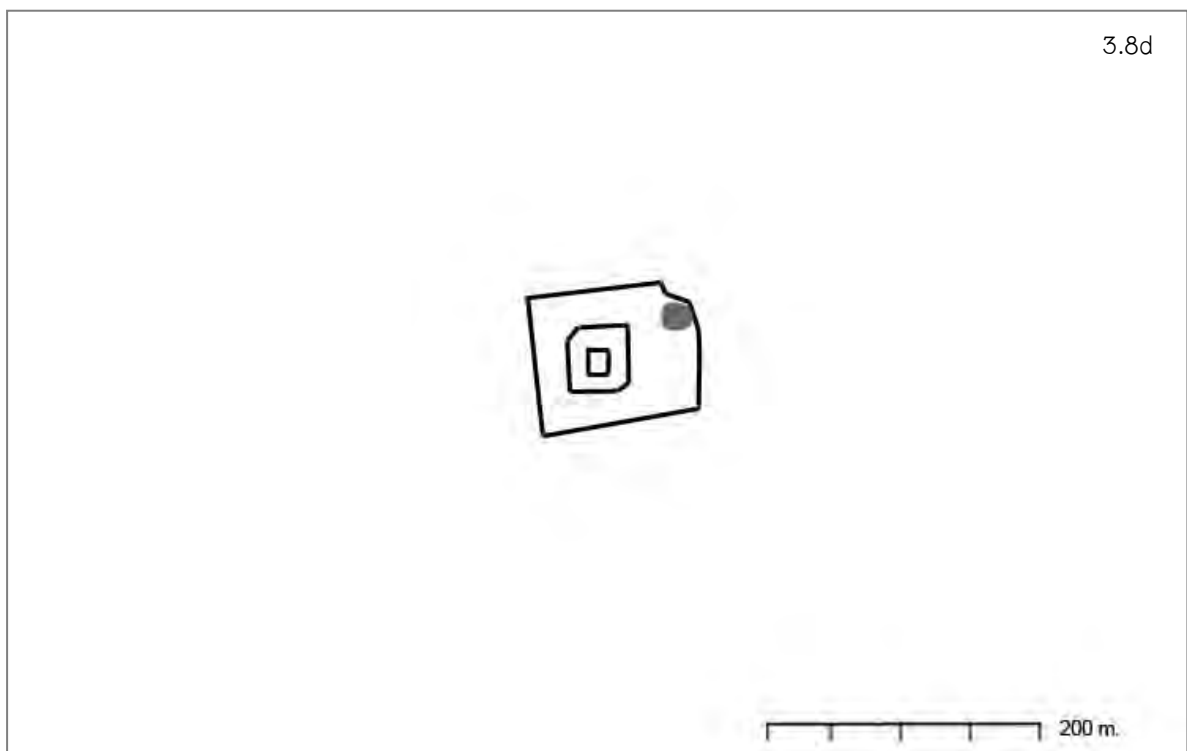
สถาปัตยกรรมที่เนินทางพระนี้ตามที่สันนิษฐานกันว่าเป็นรูปทรงแบบปราสาทขอม แต่ก็อาจจะมีการตกแต่งที่มีลักษณะเฉพาะก็เป็นได้ อีกทั้งวัสดุที่ใช้ในการก่อสร้างก็ต่างจากสถาปัตยกรรมในช่วงพุทธศตวรรษที่ 18 โดยทั่วไป กล่าวคือที่เนินทางพระนี้วัสดุที่ใช้ส่วนใหญ่เป็นอิฐดินเผา ส่วนคิลาแลงอาจจะใช้ในส่วนฐานล่าง ซึ่งต่างจากศาสนสถานก่อสร้างในช่วงพุทธศตวรรษที่ 18 ที่พบในประเทศไทยที่ได้รับอิทธิพลวัฒนธรรมเขมรมักมีการก่อสร้างด้วยอิฐคิลาแลง ส่วนที่ก่อสร้างด้วยอิฐดินเผาและมีฐานเป็นคิลาแลงนั้นมักจะเป็นการก่อสร้างในช่วงก่อนพุทธศตวรรษที่ 18 อย่างปราสาทตาหนักไทร ปราสาทเมืองต่ำ และปราสาทอิฐที่ปราสาทพนมวัน ซึ่งเป็นการก่อสร้างในยุคต้นของสมัยเมืองพระนคร คือในราวพุทธศตวรรษที่ 16-17 (อนุวิทย์ เจริญศุกุล, 2524: 131-2) ซึ่งเป็นที่น่าสังเกตว่า สถาปัตยกรรมที่พบในลุ่มแม่น้ำท่าจีนสมัยลพบุรีลงมานี้นอกจากที่เนินทางพระและที่บ้านหนองแจง ยังพบซากสถาปัตยกรรมอื่นๆ ที่ก่อสร้างด้วยอิฐดินเผาด้วยเช่นกัน ดัง

จะได้นำเสนอเป็นแหล่งต่อไป แต่การกำหนดอายุสมัยของสถูปเหล่านั้นก็ไม่สามารถทำได้ชัดเจนนัก เพราะหลักฐานส่วนใหญ่ได้ถูกรื้อทำลายหรือเคลื่อนย้ายออกไปจากแหล่งจนหมดสิ้น พบเพียงซากอิฐที่ถูกกองทิ้งไว้ และคำบอกเล่าถึงลักษณะของรูปเคารพที่ถูกกลบขุดนำออกไป ซึ่งก็ไม่อาจเป็นเครื่องกำหนดอายุสมัยของสิ่งก่อสร้างได้อย่างชัดเจน และข้อคำถามในที่นี้อาจเป็นประเด็นใดประเด็นหนึ่งจากสองข้อก็คือ สถูปอิฐดินเผาที่พบบนลุ่มน้ำท่าจีนนี้เป็นประเพณีการก่อสร้างที่แตกต่างออกไปจากศาสนสถานในสมัยเดียวกันกับที่พบในภูมิภาคอื่นรวมทั้งลุ่มน้ำแม่กลองที่ส่วนใหญ่ใช้อิฐศิลาแลง หรือจะเป็นประเด็นที่ว่า เป็นไปได้หรือไม่ที่สถูปก่อด้วยอิฐดินเผาเหล่านั้นมีการก่อสร้างขึ้นก่อนพุทธศตวรรษที่ 18 ส่วนองค์ประกอบศาสนสถานที่พบเนื่องในพุทธศาสนานิกายมหายาน ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 18 นั้น เป็นส่วนที่มีการบูรณะเพิ่มเติมในภายหลัง คือหลังจากที่ได้รับอิทธิพลจากอาณาจักรกัมพูชาเข้มข้นขึ้น

โบราณสถานที่เนินทางพระนี้แม้ว่าจะมีบริเวณไม่กว้างมากนัก แต่ก็พบประติมากรรมที่สำคัญๆอยู่ไม่หลายชิ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งประติมากรรมศิลปะลัทธิพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรลีลา ที่มีขนาดเท่าบุคคลจริง และรูปสลักศิระบุคคล (ทวารบาล?) และชิ้นส่วนปูนปั้นประดับโบราณสถานหลายรายการที่น่าสนใจมาก เช่น รูปพระพุทธรูปปางไสยาสน์ พระนารายณ์ปางตรีวิกรม พระพิฆเนศ ครุฑยุคช้าง เทวดา บุคคล สัตว์ และลวดลายพรรณพฤกษา ซึ่งส่วนมากจัดแสดงและเก็บรักษาอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติสุพรรณบุรี และมีบางส่วนเก็บรักษาที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติอุทอง และจากข้อมูลในภาคสนามก็พบว่าที่เนินทางพระนี้พบพระพุทธรูปขนาดปรกขนาดใหญ่ ซึ่งปัจจุบันประดิษฐานอยู่ที่วัดวิมลโกศาราม อ.สามชุก จ.สุพรรณบุรี แต่สภาพของพระพุทธรูปนั้นแทบไม่หลงเหลือเค้าเดิมแล้ว เฉพาะส่วนขนาดเท่านี้ที่ยังคงสภาพเดิม ส่วนองค์พระและเศียรนาคนั้นเป็นการต่อเติมขึ้นมาในภายหลัง (ภาพที่ 3.11) หลักฐานประติมากรรมที่พบที่เนินทางพระนั้นได้มีผู้วิเคราะห์ไว้แล้วเป็นอย่างดี (ดู ศรีสักร วัลลิโกดม 2526; สุภัทรดิศ ดิศกุล, ม.จ. 2524; สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, ม.ร.ว. 2530a) นอกจากหลักฐานด้านประติมากรรมแล้ว ยังมีบันทึกการค้นพบแผ่นอิฐดินเผาที่มีจารึกตัวอักษร ‘ก’ หลายแผ่นด้วย (สุภัทรดิศ ดิศกุล, ม.จ. 2524) จากงานที่มีผู้ศึกษาวิเคราะห์ที่กล่าวมาข้างต้นทำให้ทราบว่าพุทธสถานโบราณเนื่องในนิกายมหายานแห่งนี้มีสำคัญที่อาจเทียบได้กับศาสนสถานประจำเมืองร่วมสมัยแห่งอื่นๆในภาคตะวันตกก็ว่าได้ จึงทำให้เกิดข้อสันนิษฐานที่ว่าเนินทางพระคือศูนย์กลางของ ‘สุวรรณปุระ’ อย่างไรก็ดีตาม แม้ว่าจะในงานศึกษาขั้นนี้จะให้น้ำหนักกับแหล่งโบราณคดีบ้านหนองแจงมากกว่า แต่ก็ยังไม่ตัดประเด็นความเป็นไปได้ของแหล่งโบราณคดีเนินทางพระออกไปเสียทีเดียว เพราะความเป็น ‘เมือง’ หรือชุมชนขนาดใหญ่อาจจะไม่สามารถบอกได้จากการมีผังเมืองขนาดใหญ่เพียงอย่างเดียว แต่จะต้องพิจารณาถึงหลักฐานแวดล้อมอื่นๆด้วย

ภาพที่ 3.8a ภาพถ่ายดาวเทียมแหล่งโบราณคดีเนินทางพระ (Google Earth, 30/5/2012); b ภาพถ่ายทางอากาศ VV WWS M23 AMS, 11/2/1953, 119

ภาพที่ 3.8c ภาพถ่ายทางอากาศ (C.8 N.S. 3, 1/8/1975); d ภาพลายเส้นร่องรอยทางโบราณคดีที่พบบนภาพถ่ายทางอากาศ ค.ศ. 1953

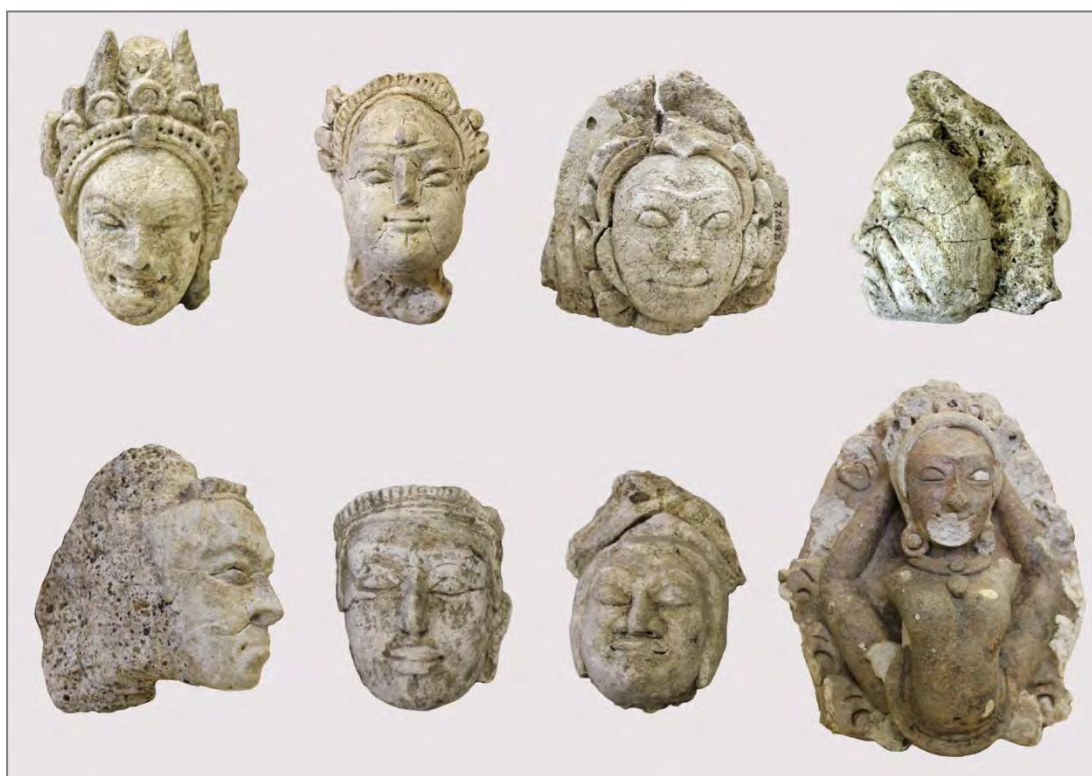
ภาพที่ 3.9 สภาพปัจจุบันแหล่งโบราณคดีเนินทางพระ (ภาพซ้าย) และแกนศิลาแลงชิ้นส่วนประดับ
โบราณสถานรูปกลีบบขนุน (ภาพขวา)

ภาพที่ 3.10a ประติมากรรมศิลาสลักและปูนปั้นพบที่แหล่งโบราณคดีเนินทางพระ เก็บรักษาที่
พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติสุพรรณบุรี

3.10b

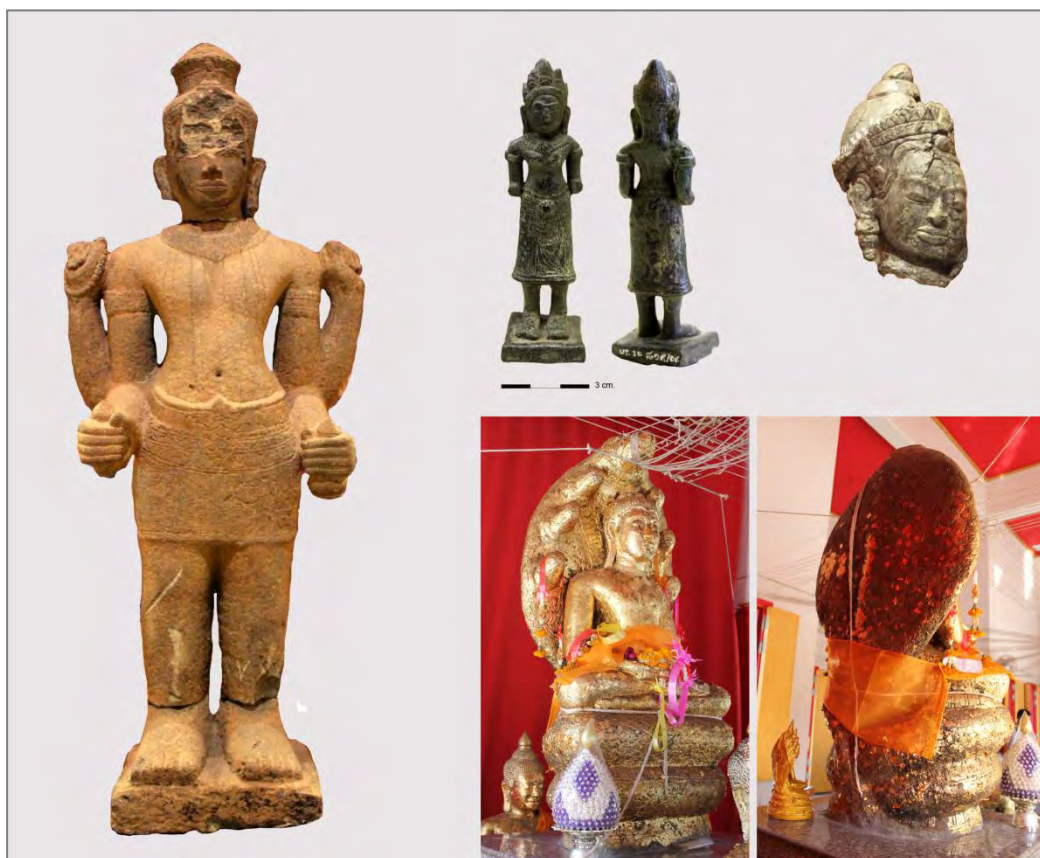

3.10c

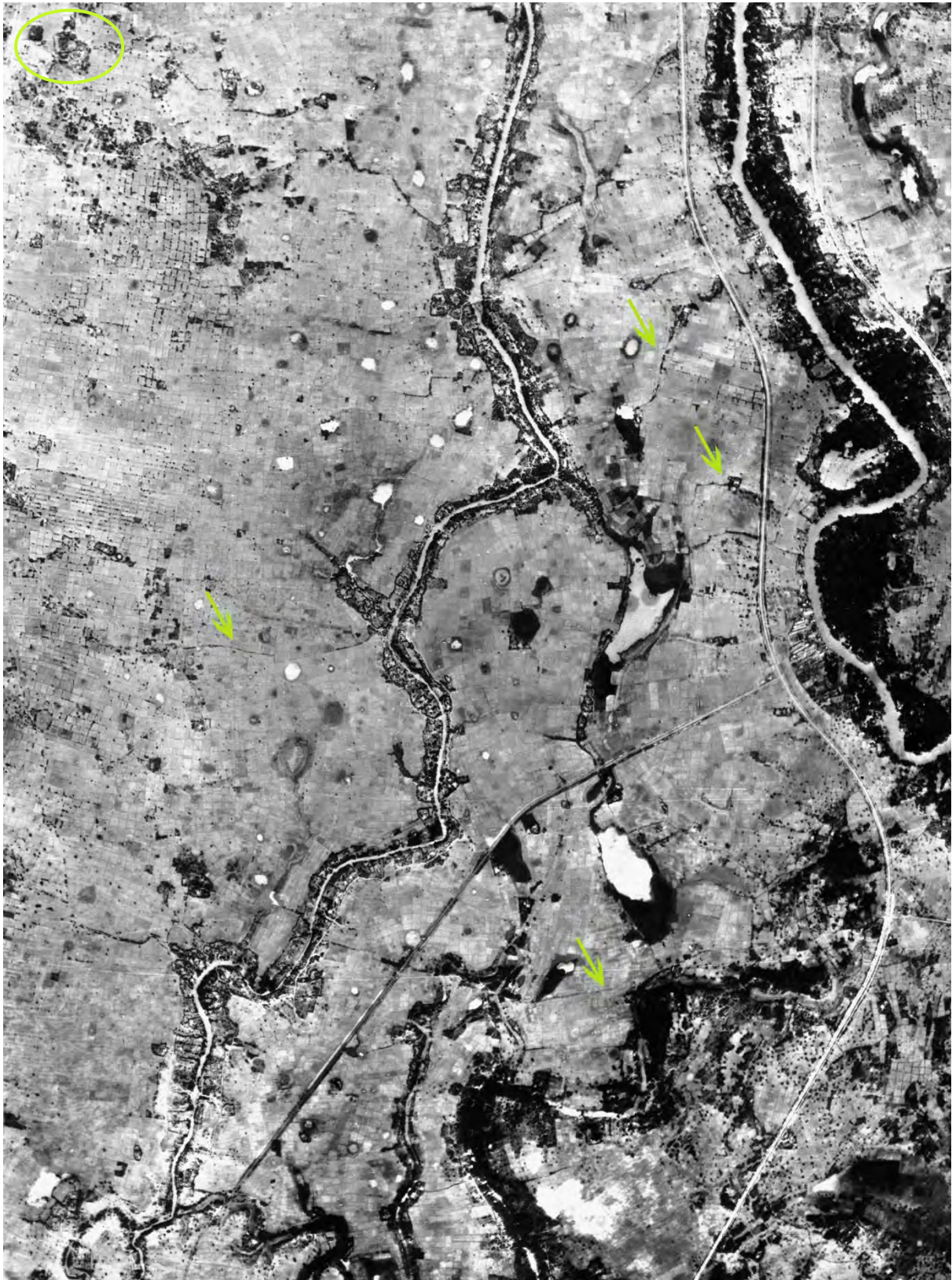
ภาพที่ 3.10b-c ชิ้นส่วนประดับโบราณสถานพบที่เนินทางพระ เก็บรักษาที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติสุพรรณบุรี

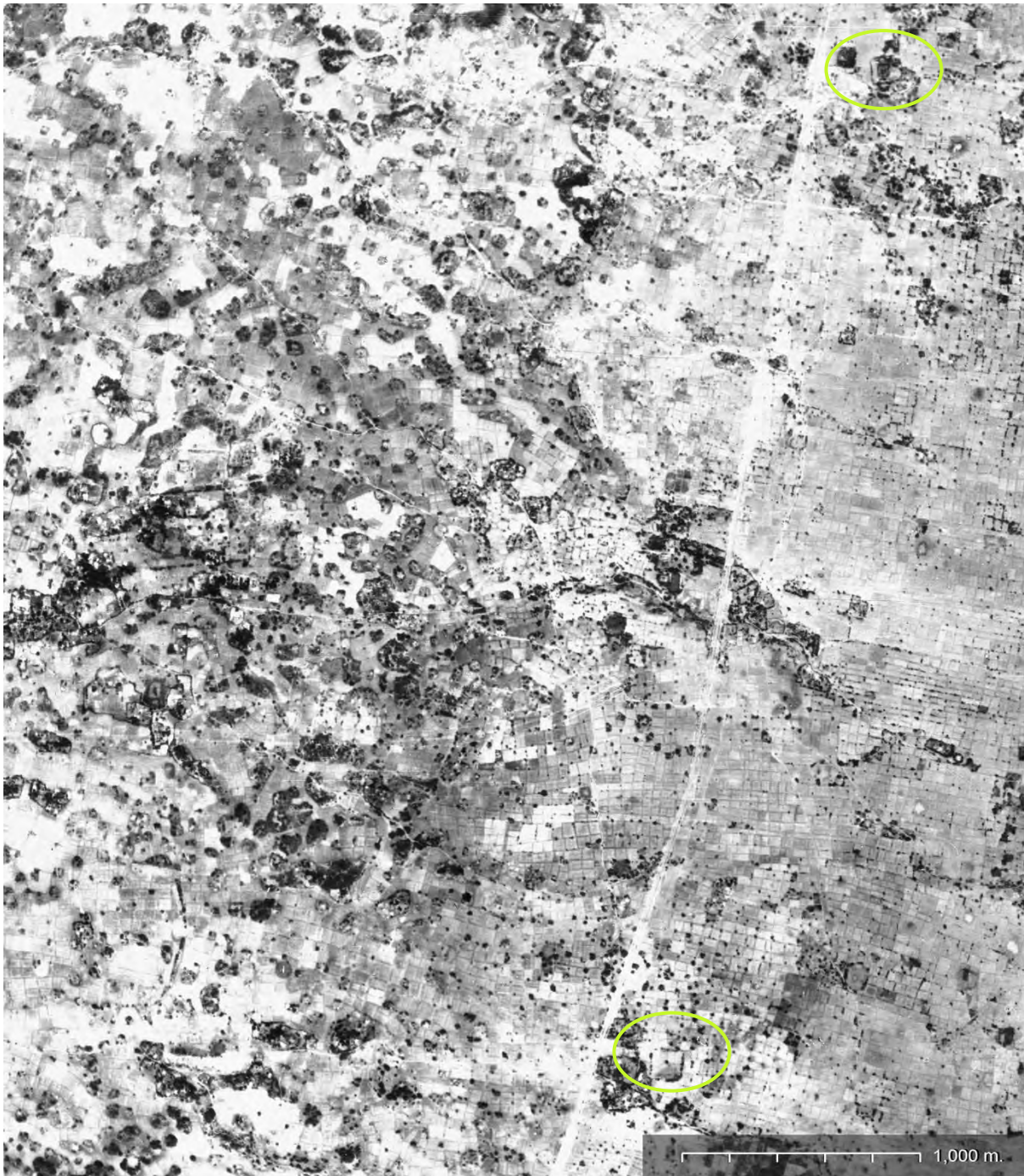
ภาพที่ 3.10d ประติมากรรมปูนปั้นรูปพรรณพฤกษาและรูปสัตว์ เก็บรักษาที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติสุพรรณบุรี

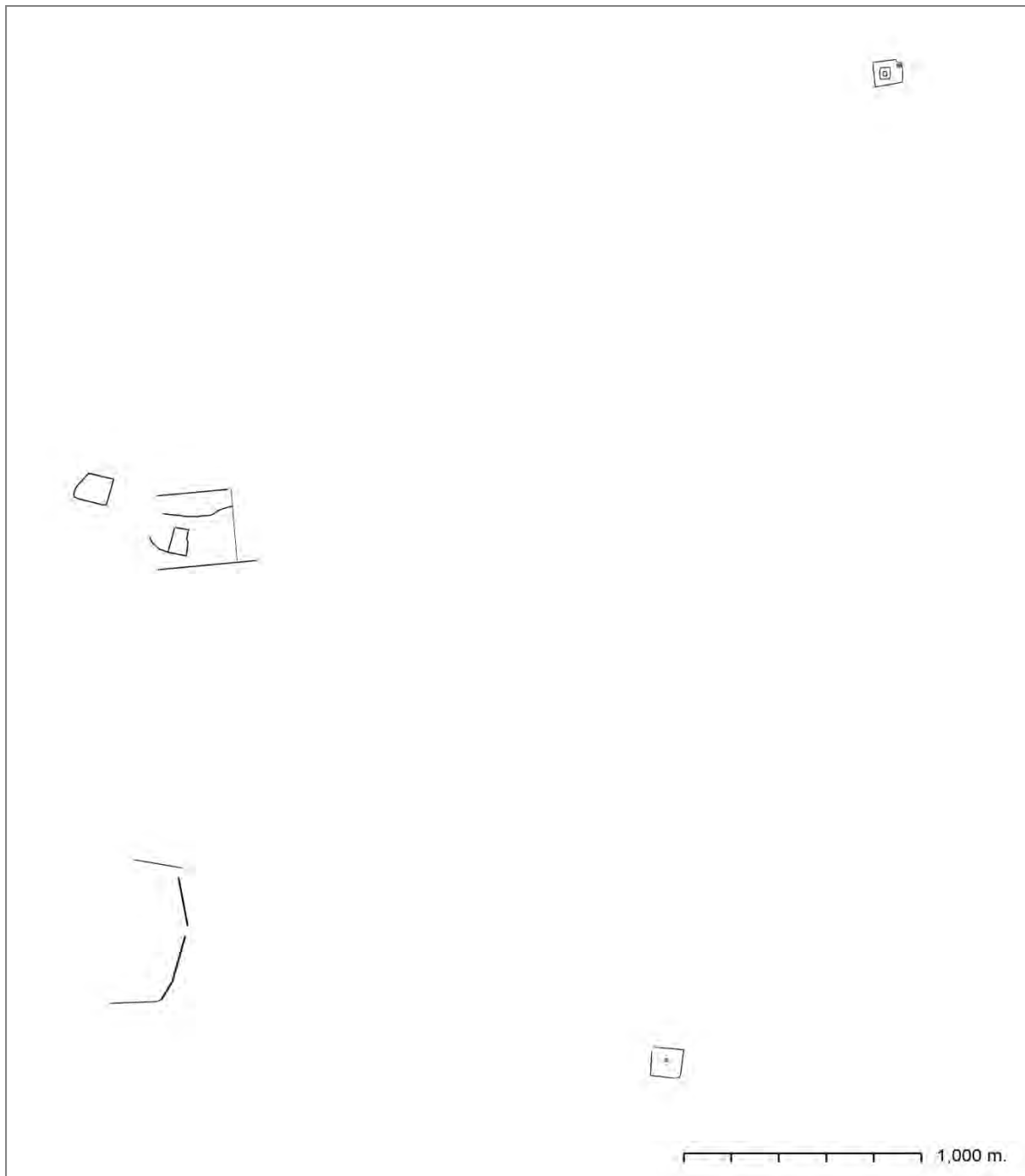
ภาพที่ 3.11 ประติมากรรมรูปเคารพจากแหล่งโบราณคดีเนินทางพระ เก็บรักษาที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติสุพรรณบุรี และพระพุทธรูปปางนาคปรกที่ปัจจุบันประดิษฐานอยู่ที่วัดวิมลโกศาราม อ.สามชุก จ.สุพรรณบุรี

ภาพที่ 3.12 ภาพถ่ายทางอากาศบริเวณที่พบร่องรอยคันดินหลายแห่งที่อยู่ระหว่างลำน้ำ (ตูลูกศรี) อยู่ทางด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ถัดจากแหล่งโบราณคดีเนินทางพระ (มุ่มซ้ายบน) (VV WWS M23 AMS, 11/2/1953, 119)

ภาพที่ 3.13a ภาพถ่ายทางอากาศแสดงตำแหน่งของแหล่งโบราณคดีเนินทางพระ (บน) และดอนคา (ล่าง) และร่องรอยทางโบราณคดีที่อยู่ทางทิศตะวันตก (VV WWS M23 AMS, 11/2/1953, 119)

ภาพที่ 3.13b ภาพลายเส้นแสดงร่องรอยทางโบราณคดีที่พบบนภาพถ่ายทางอากาศทางทิศตะวันตกของแหล่ง
โบราณคดีเนินทางพระและดอนคา

เมื่อพิจารณาภูมิทัศน์รอบๆ แหล่งโบราณคดีเนินทางพระ โดยเฉพาะบริเวณบ้านสระ (อ.สามชุก) และบ้านหนองสาหร่าย (อ.ดอนเจดีย์) จะเห็นได้ว่าเป็นพื้นที่ราบลุ่มที่มีแหล่งน้ำอุดมสมบูรณ์ มีลักษณะเป็นลานตะพักริมแม่น้ำ ถัดไปทางทิศตะวันออกของแหล่งโบราณคดีไปประมาณ 2-4 กิโลเมตร มีลำน้ำ 2 สาย คือแม่น้ำท่าว่า (แม่น้ำท่าคอย) และลำน้ำสาขา ซึ่งพื้นที่โดยรอบเป็นที่เพาะปลูกข้าว และจากข้อมูลภาพถ่ายทางอากาศปี ค.ศ. 1953 ก็พบว่าในพื้นที่นี้ใช้เป็นที่เพาะปลูกมาไม่น้อยกว่าครึ่งศตวรรษแล้ว ซึ่งก็อาจจะหมายความว่าร่องรอยทางโบราณคดีอาจจะเสื่อมสลายไปก่อนหน้าที่จะมีการบันทึกภาพถ่ายทางอากาศก็เป็นได้ อย่างไรก็ตามจากภาพถ่ายทางอากาศปีเก่านี้ ได้แสดงให้เห็นร่องรอยของคันดินที่เป็นแนวยาว พบด้วยกันหลายแห่ง โดยเฉพาะบริเวณสองฟากฝั่งของลำน้ำ และบริเวณระหว่างลำน้ำทั้งสอง (ภาพที่ 3.12) ซึ่งเป็นไปได้ที่คันดินเหล่านี้เป็นระบบการจัดการน้ำที่มีมาแต่สมัยโบราณ ที่สร้างขึ้นเพื่อเป็นคันกั้นน้ำเพื่อชะลอการไหลของน้ำในฤดูน้ำหลาก หรือเป็นคันบังคับและควบคุมให้น้ำไหลไปในทิศทางที่ต้องการ อย่างไรก็ตาม เรื่องการจัดการน้ำในภาคกลางฝั่งตะวันตกนี้เป็นอีกเรื่องหนึ่งที่ควรมีการศึกษา เพราะสองฝั่งของลำน้ำท่าจีน (ลำท่าว่า, ลำท่าคอย) ตั้งแต่บริเวณ อ.เดิมบางนางบวช อ.สามชุก อ.ศรีประจันต์ ไปจนถึง อ.เมืองสุพรรณบุรี พบคันดินลักษณะคล้ายกันนี้หลายแห่ง การศึกษาการจัดการน้ำจะช่วยให้เข้าใจถึงวิถีทางวัฒนธรรมของมนุษย์ที่อาศัยอยู่บนพื้นที่ราบลุ่มน้ำเค็มท่วมถึง (Former Tidal Flats) ตั้งแต่อดีตที่มีการปรับตัวและใช้ประโยชน์จากลักษณะทางธรรมชาตินี้อย่างไร

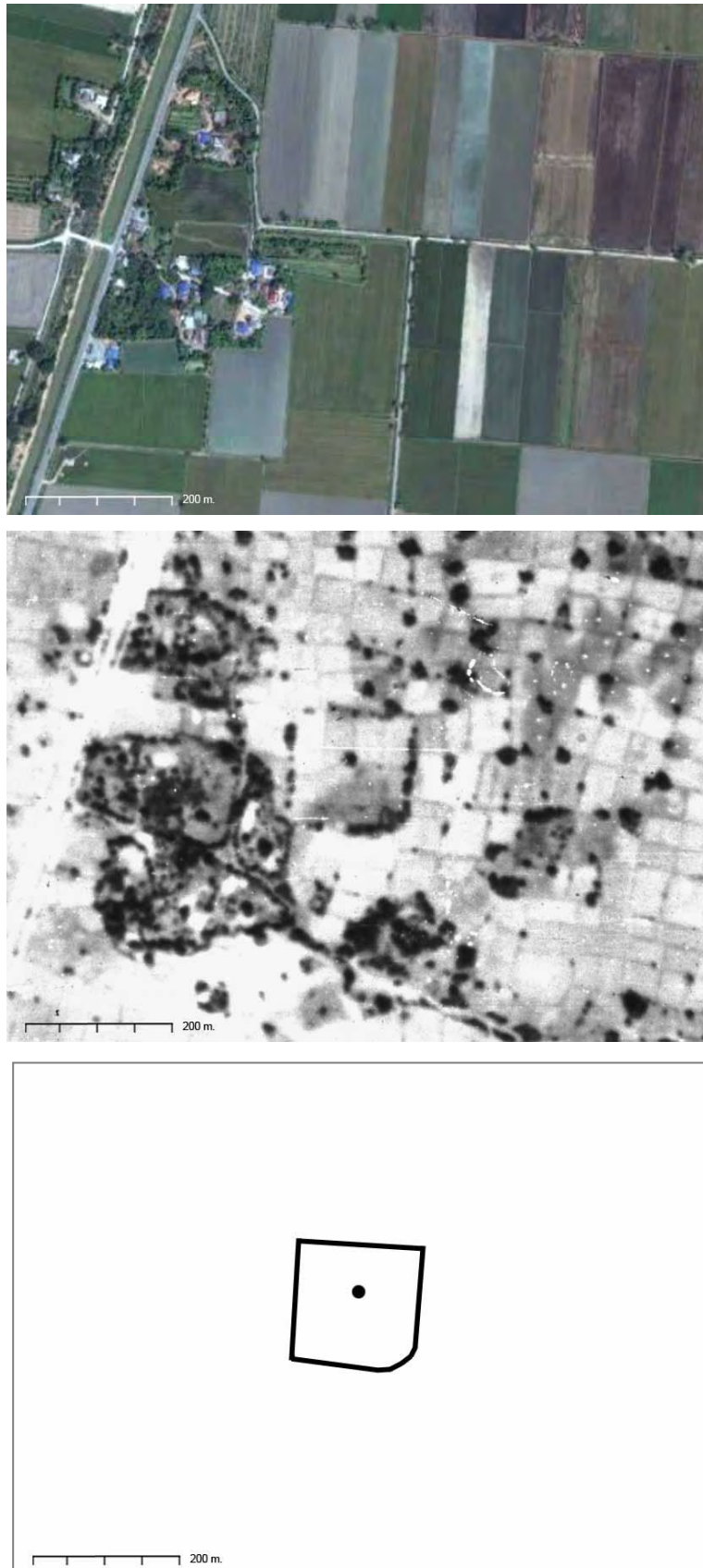
แหล่งโบราณคดีเนินทางพระนี้ หากพิจารณาในทางภูมิศาสตร์จะพบว่าตั้งอยู่ระหว่างลานตะพักชั้นล่างและลานตะพักชั้นบน ในขณะที่บริเวณลานตะพักชั้นล่างพบร่องรอยที่สันนิษฐานว่าเป็นแนวคันกั้นน้ำ และจากข้อมูลภาพถ่ายทางอากาศปี ค.ศ. 1953 ในฝั่งตะวันตกของแหล่งโบราณคดีเนินทางพระ ซึ่งก็คือลานตะพักชั้นบนนั้น ได้ยังพบร่องรอยที่เป็นคันดินอยู่ 2 แห่งด้วยกัน (ภาพที่ 3.13a-b) แห่งแรกอยู่ถัดไปทางด้านตะวันตกเฉียงใต้ของแหล่งโบราณคดีเนินทางพระไปประมาณ 3 กิโลเมตรกว่า เป็นคันดินรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ซึ่งแนวคันดินทอดตัวตามแนวทิศเหนือ-ใต้ และแนวทิศตะวันออก-ตะวันตก ขนาดกว้างยาวประมาณ 300 เมตร โดยที่คันดินด้านทิศใต้นั้นยาวยื่นออกมาเล็กน้อย ส่วนด้านทิศตะวันตกนั้นไม่ชัดเจนว่ามีคันดินหรือไม่ เพราะภาพถ่ายทางอากาศไม่ชัดเจน ภายในคันดินบริเวณตะวันตกเฉียงใต้มีคันดินรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ขนาดกว้าง 60 เมตร ยาว 100 เมตร จากภาพถ่ายดาวเทียมจะเห็นว่าคันดินดังกล่าวนี้ยังพอหลงเหลือร่องรอยให้เห็นอยู่ แต่บริเวณดังกล่าวนี้ก็ยังไม่พบข้อมูลทางโบราณคดีแต่อย่างใด แต่หากพิจารณาถึงลักษณะและขนาดของคันดินแห่งนี้ซึ่งมีขนาดใหญ่พอสมควร ซึ่งใหญ่กว่าขอบเขตของศาสนสถานที่เนินทางพระและที่บ้านแหล่งโบราณคดีบ้านดอนคาเสียอีก แต่ขนาดของคันดินนี้ใกล้เคียงกับที่พบที่บ้านดอนกอก ซึ่งมีคันดินรูปสี่เหลี่ยม ภายในไม่พบซากโบราณสถานแต่พบสระน้ำอยู่ตรงกลาง อย่างไรก็ตามแหล่งโบราณคดีที่ ต.บ้านสระ แห่งนี้ยังต้องมีการสำรวจโดยละเอียด ถึงแม้ว่าจะค่อนข้างชัดเจนว่าเป็นร่องรอยกิจกรรมมนุษย์ แต่ก็ต้องมีการศึกษาเพิ่มเติมถึง

หน้าที่การใช้งาน เช่นเดียวกับคันดินอีกแห่งที่อยู่ถัดไปทางทิศใต้ รูปทรงคล้ายรูปหกเหลี่ยมครึ่งซีก ซึ่งปัจจุบันคันดินได้ลื่นสภาพไปหมดแล้ว การสำรวจและศึกษาเพิ่มเติมในอนาคตจะช่วยให้เข้าใจถึงความสัมพันธ์ของชุมชนโบราณในพื้นที่นี้มากขึ้น

บ้านดอนคา ต.หนองสาหร่าย อ.ดอนเจดีย์ จ.สุพรรณบุรี

แหล่งโบราณคดีที่บ้านดอนคานี้อยู่ห่างจากแหล่งโบราณสถานเนินทางพระไปทางทิศใต้ประมาณ 4 กิโลเมตรเศษ ซึ่งมีภูมิทัศน์ที่ตั้งคล้ายๆกับแหล่งเนินทางพระ คือตั้งอยู่บนพื้นที่ที่อยู่ระหว่างลานตะพักชั้นล่างกับลานตะพักชั้นบน ซึ่งลานตะพักชั้นล่างซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีน้ำหลากท่วมในหน้าน้ำ ดังนั้นแหล่งที่อยู่อาศัยของชุมชนก็น่าจะอยู่บริเวณลานตะพักชั้นบนที่ได้รับผลกระทบจากน้ำหลากน้อยกว่า

จากข้อมูลภาพถ่ายทางอากาศปี ค.ศ. 1953 ที่บ้านดอนคานี้นี้พบโบราณสถานที่มีคันดินรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสขนาดกว้างยาวด้านละประมาณ 120 เมตร และพบร่องรอยขนาดเล็กอยู่ตรงกลางคันดินรูปสี่เหลี่ยมนี้ (ภาพที่ 3.14a-c) แต่สภาพปัจจุบันของแหล่งไม่มีร่องรอยใดๆให้เห็นบนผิวดินแล้ว แต่จากข้อมูลภาคสนามก็ทราบว่า แหล่งนี้เคยมีการลักลอบขุดหาพระพุทธรูปโบราณมาก่อน และพบหลักฐานเป็นพระพุทธรูปนาคนปรกและประติมากรรมหล่อสำริดอื่นๆ แต่ได้ถูกเคลื่อนย้ายออกไปจากแหล่งเมื่อหลายปีก่อน แต่จากภาพถ่ายโบราณวัตถุที่ชาวบ้านยังคงเก็บไว้อยู่ก็ทำให้ทราบว่าเป็นแหล่งร่วมสมัยกับแหล่งเนินทางพระ จากข้อมูลภาคสนามไม่พบตำแหน่งที่ชัดเจน ทราบจากคำบอกเล่าเพียงการพบอิฐศิลาแลงจำนวนเล็กน้อยที่อยู่ตามท้องนาเท่านั้น

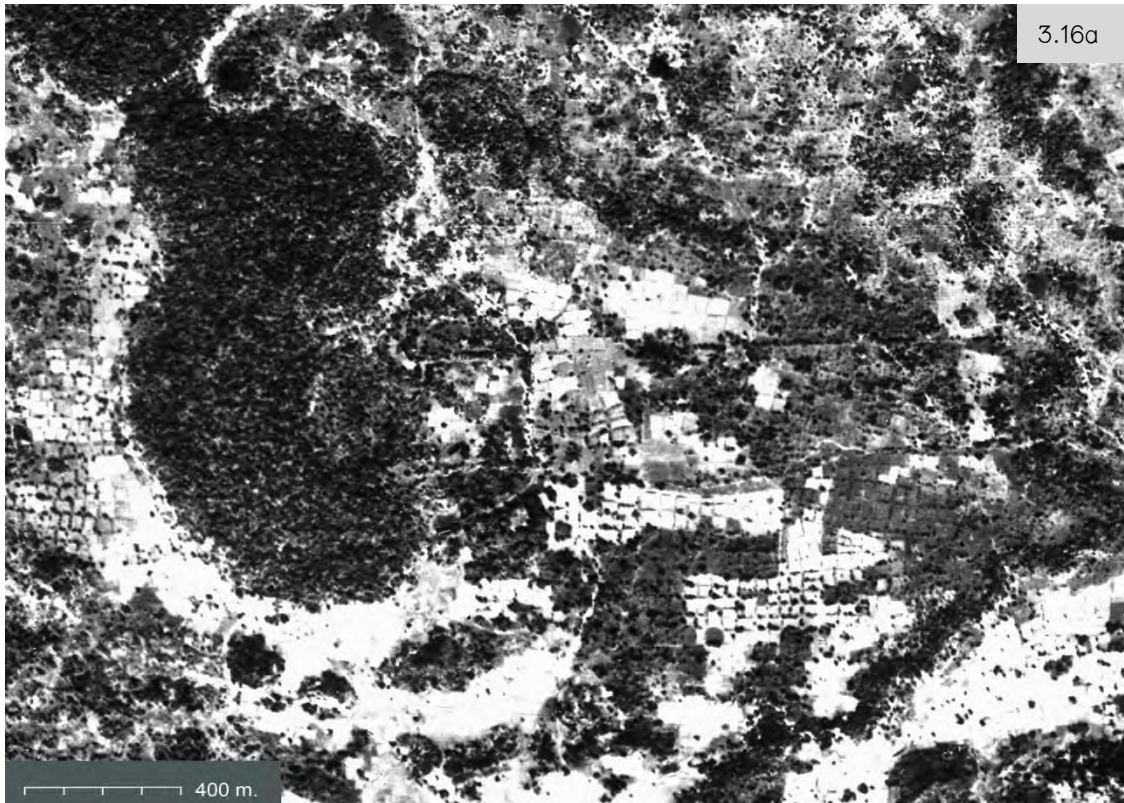

ภาพที่ 3.14a ภาพถ่ายดาวเทียมแหล่งโบราณคดีดอนคา (Google Earth 11/11/2012); b ภาพถ่ายทางอากาศ (VV WWS M23 AMS, 11/2/1953, 119); c ภาพลายเส้นแสดงร่องรอยทางโบราณคดี

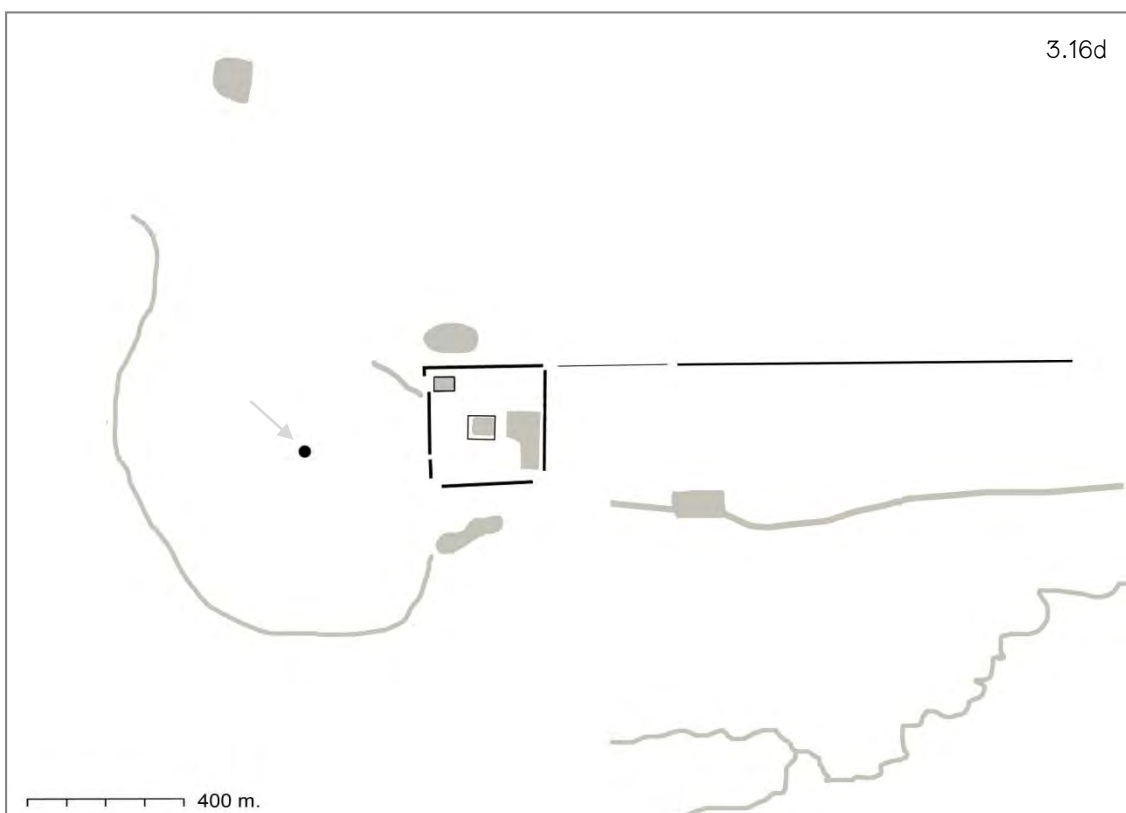
แหล่งโบราณคดีที่บ้านดอนกอกนี้เป็นอีกแหล่งที่น่าสนใจและน่าจะมีความสำคัญอยู่ไม่น้อยเลยทีเดียว ด้วยประวัติการค้นพบหลักฐานและหลักฐานที่เป็นร่องรอยที่เห็นบนภาพถ่ายทางอากาศและร่องรอยที่พบบนพื้นดิน แต่น่าเสียดายที่หลักฐานโบราณวัตถุที่ค้นพบนั้นมาจากการลักลอบขุดเมื่อสิบกว่าปีแล้ว ซึ่งเป็นรูปเคารพหลายชิ้นที่เหลือแต่เพียงภาพถ่ายพระพุทธรูปขนาดปรกหล่อสำริดที่ชาวบ้านยังเก็บไว้ (ภาพที่ 3.15) และภาชนะดินเผาแบบเครื่องเคลือบสีน้ำตาลสมัยลพบุรี ส่วนหลักฐานที่เป็นสถูปหรือศาสนสถานก็พบเพียงอิฐดินเผาและอิฐศิลาแลงกระจายอยู่ตามพื้นไร่แต่ยังไม่ทราบตำแหน่งโบราณสถานที่ชัดเจน และในพื้นที่เดียวกันนั้นก็พบก้อนดินเผา คล้ายกับเป็นชิ้นส่วนของเตาเผาที่ถูกไถดินมากองรวมกันตามชายไร่หลายๆจุด พื้นที่บริเวณบ้านดอนกอกนี้เป็นเนินรูปวงรีขนาดใหญ่ จากข้อมูลคำบอกเล่าของชาวบ้าน บริเวณที่พบซากอิฐกระจุกตัวอยู่หนาแน่นคือบริเวณกึ่งกลางและบริเวณที่ค่อนมาทางทิศตะวันออกของเนินรูปวงรีนั้น ซึ่งชาวบ้านได้สร้างศาลเพียงตาไว้ และเรียกว่า “ศาลพ่อปู่” และรอบๆศาลนั้น ก็พบเศษอิฐดินเผาจำนวนหนึ่งกระจายอยู่ และจากภาพถ่ายทางอากาศปี ค.ศ. 1953 ก็พบร่องรอยบางอย่างที่น่าสนใจ คือบริเวณที่ได้รับคำบอกเล่าว่าพบซากโบราณสถานนั้น ในภาพถ่ายทางอากาศพบว่ามีความหนาแน่นของพืชน้อยกว่าบริเวณอื่นๆของเนิน และมีขอบเขตค่อนข้างชัดเจน คือเกือบเป็นรูปวงกลม เส้นผ่านศูนย์กลางประมาณ 300 เมตร และบริเวณตรงกลางมีเงาวงกลมสีดำอยู่ด้วย อย่างไรก็ตามร่องรอยนี้ยังต้องการสำรวจในพื้นที่และต้องมีพิสูจน์อีกพอสมควร เพราะเพียงภาพถ่ายทางอากาศปี ค.ศ. 1953 และข้อมูลบอกเล่านั้นยังไม่อาจสรุปได้ว่าร่องรอยที่พบบนภาพนั้นเกี่ยวข้องกับโบราณสถานหรือไม่ และอีกประการหนึ่งคือภาพถ่ายทางอากาศปี ค.ศ. 1974 ก็ไม่ปรากฏร่องรอยดังกล่าวนั้นชัดเจนนัก (ภาพที่ 3.16a)

ภาพที่ 3.15 ภาพถ่ายประติมากรรมหล่อสำริดที่พบที่แหล่งโบราณคดีบ้านดอนกอก

ภาพที่ 3.16a ภาพถ่ายทางอากาศแหล่งโบราณคดีบ้านดอนกอก (VV WWS M23 AMS 11/2/1953, 119, 3073);
b ภาพถ่ายทางอากาศ (M119 NS3 7/1/1974, 011)

ภาพที่ 3.16c. ภาพ SPOT Pansharp (19/12/2005); d. ภาพลายเส้นแสดงร่องรอยโบราณคดีที่ปรากฏบนภาพถ่ายทางอากาศและบริเวณที่พบซากโบราณสถาน (ลูกศรชี้)

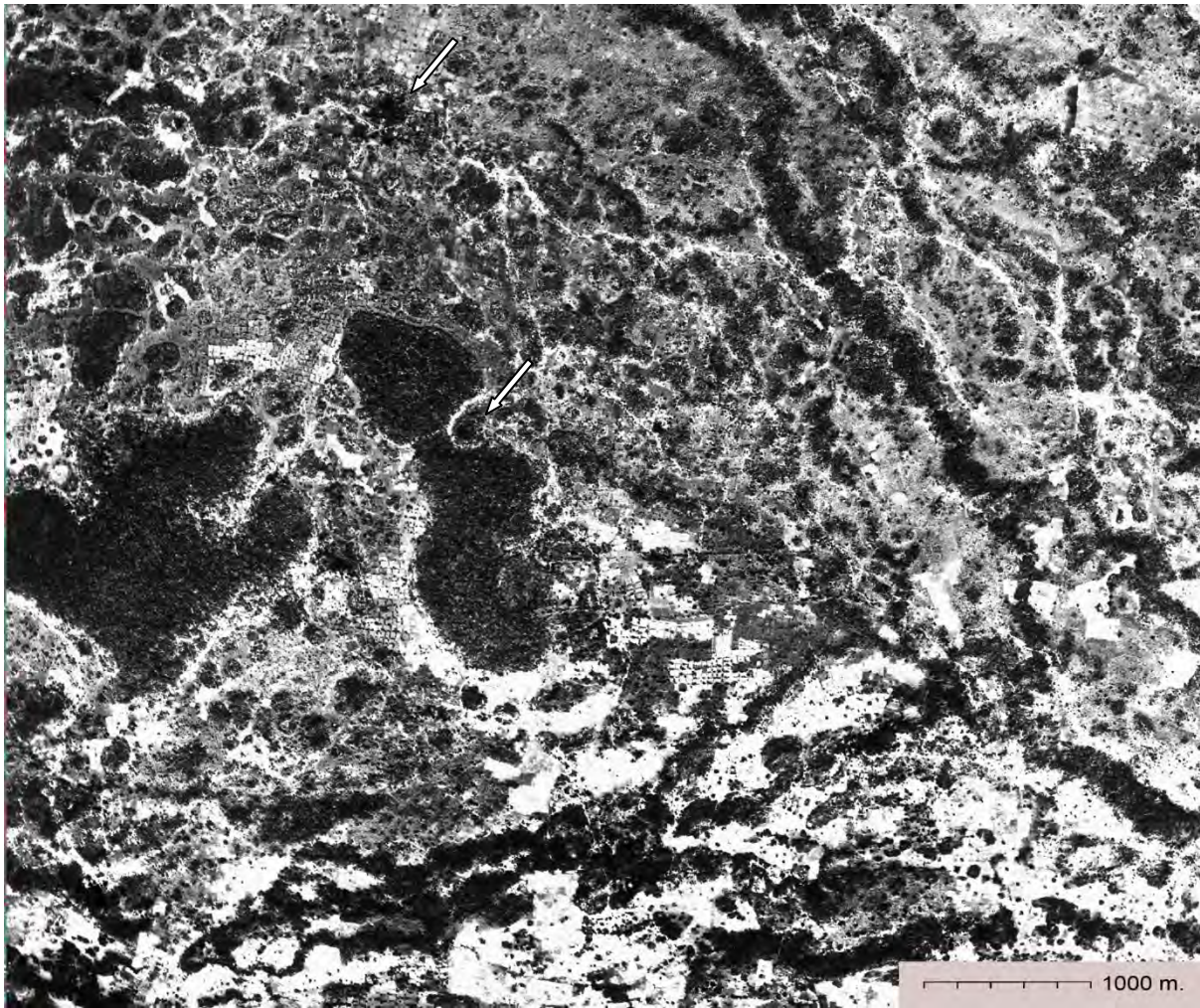
ภาพที่ 3.17 สภาพของบริเวณที่
สันนิษฐานว่าเป็นโบราณสถาน
คันรูปสี่เหลี่ยมและมีสระน้ำอยู่
ตรงกลาง บริเวณที่มีต้นไม้คือ
แนวคันดิน

ภาพที่ 3.18 สภาพของคันดินของ
ผังรูปสี่เหลี่ยมที่ยังมีร่องรอยการ
ปรับแต่งให้เป็นขอบที่ชัดเจน

ภาพที่ 3.19 คันดินรอบสระน้ำ
ตรงบริเวณที่มีขนาดสูงที่สุด

ภาพที่ 3.20a ภาพถ่ายทางอากาศบริเวณรอบๆแหล่งโบราณคดีบ้านดอนกอก (VV WWS M23 AMS 11/2/1953, 119, 3074) แสดงตำแหน่งแหล่งน้ำหนองหินปัก (ลูกศรล่าง) และสระเตย (ลูกศรบน)

ภาพที่ 3.20b ภาพถ่ายดาวเทียม SPOT Pansharp (19/12/2005) ของพื้นที่รอบๆแหล่งโบราณคดีบ้านดอนกอก

ภาพที่ 3.21 ภาพถ่ายทางอากาศปราสาทขนาดพื้นที่
ประเทศกัมพูชา (Google Earth 30/5/2012)

ยังมีร่องรอยอีกตำแหน่งที่น่าสนใจและปรากฏบนภาพถ่ายทางอากาศที่ค่อนข้างชัดเจน จากข้อมูลภาพถ่ายปี ค.ศ. 1953 และ 1974 พบว่าบริเวณด้านทิศตะวันออกของตำแหน่งที่พบซากโบราณสถาน ซึ่งก็คือ ถัดไปทางทิศตะวันออกของเนินรูปวงรีนั้น พบร่องรอยของผังคันดินรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ขนาดความยาวของคันดินด้านละประมาณ 300 เมตร มีสระน้ำรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสอยู่ตรงกลาง ขนาดความยาวสระด้านละประมาณ 60 เมตร ซึ่งปัจจุบันสระน้ำในหน้าแล้งแทบไม่มีน้ำขังอยู่เลย เห็นเป็นเพียงดินที่มีความชุ่มชื้นกว่าปกติเท่านั้น (ภาพที่ 3.17-3.19) จากการเดินสำรวจพื้นที่ สันนิษฐานว่าสระน้ำแห่งนี้เคยมีคันดินล้อมรอบอยู่ เพราะยังมีแนวคันหลงเหลือให้เห็นอยู่บ้างทางด้านทิศเหนือและด้านทิศตะวันตกของสระน้ำ บางส่วนของแนวคันดินด้านทิศตะวันตกยังคงเหลือเป็นคันดินสูงจากพื้นราว 2 เมตร ส่วนคันดินที่ขอบสระด้านทิศตะวันออกและทิศใต้ได้ถูกปรับแต่งไปมาก และบางส่วนของสระน้ำกลายเป็นพื้นที่เพาะปลูกไปแล้ว อย่างไรก็ตามจากข้อมูลภาพถ่ายทางอากาศทั้งปี ค.ศ. 1953 และ 1974 พบว่าภายในผังบริเวณนั้นนอกจากสระน้ำรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสที่อยู่ตรงกลางผังแล้ว ยังมีร่องรอยของสระน้ำอีก 4 แห่งด้วยกัน กล่าวคือ สระ 2 แห่งอยู่ทางด้านทิศตะวันออกของผังรูปสี่เหลี่ยมนี้ สระหนึ่งมีขนาดใหญ่ ใกล้เคียงกับสระที่อยู่ตรงกลาง และวางตัวเป็นแนวเดียวกัน ส่วนสระอีกแห่งหนึ่งอยู่ถัดไปทางทิศใต้ เป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าที่มีขนาดความกว้างประมาณกึ่งหนึ่งของสระใหญ่ และอยู่ชิดกับคันดินของด้านทิศตะวันออก ส่วนสระน้ำอีก 2 แห่งในผังนี้ คือแห่งหนึ่งอยู่บริเวณมุมด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือ และอีกแห่งอยู่ที่มุมด้านตะวันตกเฉียงใต้ และนอกจากสระน้ำภายในผังบริเวณนี้แล้วยังพบว่าภายนอกผัง คือทางด้านทิศเหนือค่อนข้างไปทางตะวันตก พบร่องรอยคล้ายกับเป็นสระน้ำด้วยอีกแห่งหนึ่ง (ภาพที่ 3.16c-d)

ภายในบริเวณคันดินรูปสี่เหลี่ยมแห่งนี้ไม่พบซากโบราณสถานแต่อย่างใด จากการเดินสำรวจในเบื้องต้น พบชิ้นส่วนเครื่องถ้วยสมัยสุโขทัยจำนวนเล็กน้อย แม้ว่าในข้อมูลเบื้องต้นนี้จะไม่มีประวัติการค้นพบโบราณวัตถุที่เป็นรูปเคารพ หรือสิ่งก่อสร้างอื่นใดนอกจากสระน้ำและคันดิน ผังบริเวณนี้ก็อาจจะถูกสร้างขึ้นมาตั้งแต่อดีตเพื่อใช้เป็นสถานที่ในการประกอบพิธีกรรมตามความเชื่อบางอย่าง หากพิจารณาจากหลักฐานการมีอยู่ของชุมชนโบราณในพื้นที่นั้นก็อาจสันนิษฐานได้ว่าเป็นแหล่งกิจกรรมในสมัยลพบุรีลงมา เพราะบริเวณใกล้เคียงกันนั้นพบหลักฐานสมัยลพบุรีจำนวนมาก และอีกประการก็คือหลักฐานโบราณคดีในภาคกลางที่เป็นผังบริเวณลักษณะนี้ไม่ปรากฏในสมัยหลังพุทธศตวรรษที่ 18 ลงมา แต่การสร้างโบราณสถานเป็นรูปสี่เหลี่ยมที่มีการวางผังตามแนวทิศเหนือ-ใต้ และตะวันออก-ตะวันตก และมีสระน้ำอยู่ภายในนั้น พบว่าเป็นความนิยมในสมัยลพบุรี ที่ถึงแม้ว่าผังบริเวณที่พบนี้จะไม่ตรงตามรูปแบบของสถาปัตยกรรมและคติความเชื่อของวัฒนธรรมเขมรก็ตาม แต่ลักษณะผังบริเวณรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสและมีสระน้ำขนาดใหญ่อยู่ตรงกลางเช่นที่บ้านดอนกอกนี้ก็ยังไม่มียารายงานว่าพบในภูมิภาคอื่นหรือไม่ แต่ในภาคตะวันตกของประเทศไทยนี้พบอีกแห่งก็คือที่บ้านหลุมดิน จ.ราชบุรี ที่นอกจากสระน้ำตรงกลางแล้ว ยังพบสระน้ำที่อยู่ตรงมุมด้วย ผังบริเวณและขนาดของ

โบราณสถานแห่งนี้จะสามารถเปรียบเทียบกับปราสาทนาคนพที่ประเทศกัมพูชาได้หรือไม่ แต่ว่าที่แหล่งโบราณคดีบ้านดอนกอกและที่แหล่งบ้านหลุมดินไม่พบสิ่งก่อสร้างดังเช่นที่ปราสาทนาคนพที่สร้างปราสาทอยู่กลางสระน้ำและยังมีสระบริวารอีก 4 แห่งอยู่โดยรอบของสระทั้งสี่ด้าน และที่น่าสนใจก็คือ ขนาดของสระน้ำที่ปราสาทนาคนพนี้มีขนาดใกล้เคียงกับที่พบที่บ้านดอนกอก คือกว้างยาวด้านละประมาณ 60 เมตร และขอบเขตของโบราณสถานปราสาทนาคนพก็เป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส และมีขนาดกว้างยาวด้านละประมาณ 400 เมตร ซึ่งผังบริเวณของแหล่งบ้านดอนกอกมีขนาดย่อมกว่านั้นลงมาประมาณ 100 เมตร (ภาพที่ 3.21) อย่างไรก็ตามหากจะกล่าวถึงอิทธิพลเรื่องลัทธิความเชื่อทางศาสนาก็ไม่อาจปฏิเสธได้ว่าชุมชนโบราณที่บ้านดอนกอกนี้ได้รับวัฒนธรรมของเขมร โดยเฉพาะการนับถือศาสนาพุทธนิกายมหายานที่นิยมในช่วงพุทธศตวรรษที่ 18 และผังบริเวณรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสนี้ก็น่าจะเป็นสถานที่เพื่อประกอบศาสนากิจมากกว่าสระน้ำที่ใช้ประโยชน์ในการดำรงชีพทั่วไป แต่รูปแบบการก่อสร้างและผังบริเวณนั้นอาจจะถูกกำหนดด้วยรูปแบบความนิยมที่ผสมผสานกับวัฒนธรรมและความต้องการของท้องถิ่นก็ได้

แหล่งโบราณคดีที่บ้านดอนกอกนี้แม้ว่าหลักฐานจำนวนมากจะถูกทำลายลงไป และวัตถุถูกเคลื่อนย้ายออกจากแหล่งไปเกือบหมดแล้ว แต่ยังคงมีหลักฐานบนภูมิทัศน์ที่ทำให้เห็นถึงวัฒนธรรมโบราณที่แสดงถึงการจัดการทรัพยากรน้ำของชุมชนอย่างเป็นระบบ กล่าวคือ บนภาพ SPOT 5 พบว่าบริเวณขอบของเนินรูปวงรีนี้ มีร่องรอยที่เป็นแนวสีคล้ำ คล้ายกับเป็นแนวคันดิน และร่องรอยของความชื้นในดิน คล้ายกับเป็นแนวทางน้ำหรือคูน้ำเก่าบริเวณขอบเนินนั้นด้วย ซึ่งเมื่อพิจารณาจากภูมิประเทศแล้ว ก็เป็นไปได้ที่ทางน้ำรอบชายเนินนี้อาจจะรับน้ำมาจากลำรางธรรมชาติที่เป็นสาขาย่อยของห้วยอีชีเยวที่ไหลมาทางทิศเหนือ แต่น่าสนใจที่ทางน้ำนี้ไม่ได้มีเส้นทางไหลลงสู่ที่ลุ่มต่ำทางทิศใดอย่างเดียว แต่พบว่าร่องรอยทางน้ำหรือคูน้ำนั้นเป็นวงโค้งตัวขึ้นทางเหนือตามรูปร่างของเนินด้วย ซึ่งเป็นไปได้ที่เป็นการจัดการน้ำของชุมชนที่มีการชักน้ำให้เข้าไปในคูน้ำรอบๆเนินดังกล่าว (ภาพที่ 3.16a-c) และนอกจากนี้ ข้อมูลภาพถ่ายทางอากาศปี ค.ศ. 1953 ยังพบด้วยว่าทางด้านทิศตะวันออกของเนินรูปวงรีนี้ มีคูน้ำเป็นแนวยาวเกือบเป็นเส้นตรง วางตัวตามแนวตะวันออก-ตะวันตก และถัดไปทางทิศเหนือของแนวคูน้ำไปประมาณ 300 เมตร ก็มีแนวคันดินที่เป็นเส้นขนานกันกับแนวคูน้ำด้วย ซึ่งทั้งคันดินและคูน้ำนี้ทอดตัวเป็นแนวยาวประมาณ 2 กิโลเมตร คูน้ำนี้ไปเชื่อมกับลำน้ำธรรมชาติ ซึ่งก็คือลำสาขาน้ำของห้วยอีชีเยวที่ไหลมาจากทิศตะวันตกเฉียงเหนือลงมาตะวันออกเฉียงใต้ ก่อนที่จะไหลไปเชื่อมกับลำน้ำอีกสายหนึ่งก็คือคลองหมื่นเทพที่ไหลมาจากทิศตะวันตกไปทางตะวันออก ซึ่งการเชื่อมต่อของคูชุดกับทางน้ำธรรมชาตินี้ก็อาจจะเป็นการบริหารจัดการน้ำของชุมชนโบราณแห่งนี้ และคันดินก็อาจมีการใช้งานในการชะลอการไหลหลากของน้ำที่ลงมาจากทางเหนือของพื้นที่ก็เป็นได้

นอกจากค้นกันน้ำที่กล่าวมาข้างต้นแล้ว ยังมีร่องรอยที่บ่งบอกว่าชุมชนโบราณในแถบนี้ก็น่าจะมีการจัดการน้ำอย่างเป็นระบบ จากข้อมูลคำบอกเล่าของชาวบ้านในพื้นที่นี้ มีสระน้ำเก่าแก่อายุ 2 แห่งด้วยกัน แห่งหนึ่งอยู่ทางบริเวณแอ่งที่คอดเว้าของเนินที่พบหลักฐานทางโบราณคดีบ้านดอนกอกนี้ คือด้านทิศตะวันออกของเนิน หรือด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือของบริเวณที่พบหลักฐานโบราณคดี ชาวบ้านเรียกสระน้ำนี้ว่า “หนองหินปัก” ซึ่งชื่อหนองน้ำมีที่มาจากเดิมที่เคยมีโชดหินขนาดใหญ่อยู่กลางหนองน้ำ ซึ่งเป็นเรื่องที่บอกเล่าต่อกันมา แต่ในช่วงอายุของคนรุ่นปัจจุบันไม่มีใครเคยเห็นหินปักอยู่กลางหนองน้ำนั้นแล้ว หนองหินปักนี้เมื่อพิจารณาจากภาพถ่ายทางอากาศปี ค.ศ. 1974 ก็พบว่าเป็นแอ่งรับน้ำที่หลากไหลมาจากทางด้านตะวันตกเฉียงเหนือ นอกจากนี้ยังมีสระน้ำขนาดใหญ่อีกแห่งอยู่ไปทางทิศเหนือของหนองหินปักไปประมาณเกือบ 2 กิโลเมตร ที่ชาวบ้านเรียกว่า “สระเตย” (อยู่ในเขตอ.เลาขวัญ จ.กาญจนบุรี) เป็นสระน้ำเก่าแก่ที่มีขนาดใหญ่และปรากฏเป็นสระน้ำบนภาพถ่ายทางอากาศปี ค.ศ. 1953 ด้วย (ภาพที่ 3.20a-b) ปัจจุบันสระเตยได้รับการปรับแต่งซึ่งอาจมีการขยายขนาดเพื่อใช้ประโยชน์ในทางการเกษตร บริเวณทิศใต้ของสระเตย ที่ปัจจุบันเป็นพื้นที่เพาะปลูก จากการเดินสำรวจเบื้องต้น พบชั้นส่วนภาชนะดินเผา รวมทั้งชั้นส่วนที่มาจากสมัยลพบุรีอยู่ตามพื้นผิวดินด้วย ซึ่งก็น่าจะเป็นแหล่งชุมชนอีกแหล่งที่มีอายุร่วมสมัยกับแหล่งโบราณคดีบ้านดอนกอก และไม่ว่าจะสระเตยหรือหนองหินปักจะเป็นหนองน้ำในธรรมชาติ หรือถูกปรับแต่งโดยมนุษย์โบราณก็เป็นเรื่องที่ต้องมีการพิสูจน์และศึกษากันไป

บ้านดงเชือก ต.แจรงาม อ.หนองหญ้าไซ จ.สุพรรณบุรี

แหล่งโบราณคดีบ้านดงเชือกอยู่ห่างจากแหล่งบ้านดอนกอกไปทางทิศเหนือประมาณ 22 กิโลเมตร ทางทิศเหนือของแหล่งมีลำกระเสียวที่ไหลจากตะวันตกมาตะวันออก แหล่งโบราณคดีแห่งนี้มีประวัติการค้นพบโบราณวัตถุประเภทพระเครื่องสมัยลพบุรี และจากการตรวจสอบในภาคสนามซึ่งปัจจุบันพื้นที่ที่พบหลักฐานเป็นไร่อ้อย พบเศษอิฐดินเผาและเศษปูนปั้นกระจัดกระจายอยู่บนพื้นไร่นาเป็นบริเวณกว้าง ซึ่งเศษอิฐก้อนใหญ่ๆถูกนำมากองรวมกันข้างๆศาลเพียงตาที่สร้างขึ้นที่ชายไร่ ทำให้สันนิษฐานว่าบริเวณนั้นเคยมีสิ่งก่อสร้างเป็นสถูปหรือเจดีย์มาก่อน และนอกจากบริเวณที่พบซากอิฐแล้ว ยังมีอีกหลายจุดในบริเวณใกล้เคียงกันนั้นที่พบหลักฐานชิ้นส่วนภาชนะดินเผาบนผิวดินจำนวนมาก รวมทั้งเครื่องถ้วยจีนและเครื่องเคลือบสีน้ำตาลเตาบุริรมย์ด้วย ซึ่งเป็นเครื่องยืนยันถึงหลักฐานการอยู่อาศัยของชุมชนระหว่างพุทธศตวรรษที่ 17-19 (ภาพที่ 3.22-3.23) นอกจากนี้แล้วแหล่งโบราณคดีบ้านดงเชือกยังเป็นที่รู้จักว่าเป็นกรุพระเครื่องสมัยโบราณที่เรียกกันว่า ‘พระร่วงสมเด็จ’ ซึ่งเป็นพระเครื่องสมัยลพบุรีที่มีการลักลอบขุดเมื่อหลายปีก่อนที่ได้พบพระเครื่องจำนวนมาก (ภาพที่ 3.24)

ภาพที่ 3.22 สภาพแหล่ง
โบราณคดีบ้านดงเชือกในปัจจุบัน

ภาพที่ 3.23 ร่องรอยทางโบราณคดีบนถนน
ดิน (ภาพขวา) คล้ายกับแนวอิฐ (ภาพซ้าย)
ที่บ้านดงเชือก

ภาพที่ 3.24 ‘พระร่วงสนิมแดงกรุงเชือก’ พระพิมพ์
ศิลปะสมัยลพบุรีที่อยู่ในตลาดการค้าพระเครื่องโบราณ

ที่มาภาพ:

http://www.thaipra.com/shop_show_pra.php?id=4106

&tp_username=chat_vis (สืบค้นเมื่อ 18/3/2556)

ภาพที่ 3.25a ภาพถ่ายทางอากาศแหล่งโบราณคดีบ้านดงเชือก (VV WWS M28 AMS 24/2/1953, 119, 3678)

ภาพที่ 3.25b ภาพถ่ายดาวเทียมแหล่งโบราณคดีบ้านดงเชือก (บริเวณกรอบสี่เหลี่ยม) (Google Earth 16/10/2012)

ภาพที่ 3.26a ดาวเทียมแสดงบริเวณที่พบหลักฐานโบราณคดีที่บ้านดงเชือก (Google Earth 16/10/2012)

ภาพที่ 3.26b ภาพถ่ายดาวเทียม SPOT Pansharp (19/12/2005)

ข้อมูลจากภาพถ่ายทางอากาศปี ค.ศ. 1953 แม้ว่าจะปรากฏร่องรอยไม่ชัดเจนนัก แต่บริเวณที่มีเศษอิฐดินเผาอิฐกระจัดกระจายอยู่นั้น บนภาพปรากฏเป็นเงาสีดำคล้ายเป็นเนินดินขนาดเล็กที่มีพืชขึ้นปกคลุมโดยรอบ และถัดไปทางทิศตะวันออกประมาณเกือบ 400 เมตร มีสระน้ำรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าที่ชาวบ้านเล่าว่าเป็นสระน้ำเก่าแก่ ขนาดความกว้างประมาณ 50 เมตร และยาวประมาณ 95 เมตร ในภาพถ่ายทางอากาศปี ค.ศ. 1953 ปรากฏรูปคันดินรูปสี่เหลี่ยมตรงกับตำแหน่งของสระน้ำที่ปรากฏในภาพถ่ายดาวเทียม แต่สภาพสระในภาพถ่ายทางอากาศคล้ายกับอยู่ในสภาพที่ตื้นเขินและมีพืชขึ้นปกคลุมอยู่ (ภาพที่ 3.25–3.26) จากร่องรอยบนภูมิประเทศสระน้ำแห่งนี้รับน้ำจากลำน้ำสาขาหนึ่งของลำกระเสียว ซึ่งลำน้ำนี้มีลำสาขาหลายสายด้วยกัน แต่ส่วนใหญ่ปัจจุบันตื้นเขินไปเกือบหมดแล้ว แหล่งโบราณคดีแห่งนี้ควรจะได้มีการศึกษาเพิ่มเติม เพราะเป็นอีกแหล่งชุมชนโบราณอีกแห่งที่มีขนาดใหญ่พอสมควร

บ้านท่าโป่ง และบ้านหนองหลวง ต.หนองหญ้าไซ อ. หนองหญ้าไซ จ.สุพรรณบุรี

ในพื้นที่ตำบลหนองหญ้าไซนี้ พบแหล่งโบราณสถานอย่างน้อย 2 แห่งด้วยกัน แห่งหนึ่งคือที่บ้านท่าโป่ง ซึ่งเป็นที่ตั้งของสำนักสงฆ์สามยอดศรัทธาธรรม แต่บริเวณที่พบซากโบราณสถานนั้นปัจจุบันถูกทิ้งร้างไม่ได้มีการใช้งาน จากการสำรวจภาคสนามพบว่ามีซากโบราณสถานในสภาพที่ก้อนอิฐดินเผากองอยู่รวมกันจำนวนมาก และมีเศษวัสดุก่อสร้างสมัยใหม่กระจัดกระจายอยู่โดยรอบ ซึ่งน่าจะมาจากความพยายามของทางสำนักสงฆ์ ที่จะซ่อมสร้างบริเวณนั้นเพื่อเป็นพื้นที่ศาสนกิจ แต่ก็ถูกทิ้งร้างไปในที่สุด อีกทั้งตำแหน่งที่พบกองอิฐนั้นก็ไม่ใช่ชัดเจนว่าเป็นตำแหน่งดั้งเดิมของโบราณสถานหรือไม่ เพราะจากสภาพแล้วก็น่าจะมีการลักลอบหาโบราณวัตถุมาแล้ว และบริเวณไม่ห่างจากกองอิฐนั้น พบอาคารชั้นเดียวแต่ที่ถูกทิ้งร้างไป ภายในอาคารพบว่ามีชิ้นส่วนประดับโบราณสถานวางอยู่ และมีชิ้นส่วนสถาปัตยกรรมคล้ายกับบราลีที่ใช้เป็นเครื่องประดับหลังคาในสถาปัตยกรรมแบบเขมรจำนวน 3 ชิ้น ที่ถูกนำมาตั้งเรียงกันบนแท่นที่ก่อขึ้นใหม่ (ภาพที่ 3.27–3.29) นอกจากนี้ยังพบด้วยว่ากำแพงด้านหลังของแท่นดังกล่าวนั้นก่อด้วยอิฐดินเผาที่หักชำรุดเป็นจำนวนมาก มีก้อนอิฐที่สมบูรณ์อยู่ไม่มากนัก จึงอาจสันนิษฐานได้ว่าอิฐที่ใช้ก่อกำแพงนี้มาจากโบราณสถานในบริเวณนั้น ซึ่งน่าสนใจที่ขนาดของอิฐดินเผานั้นมีขนาดใกล้เคียงกับอิฐสมัยทวารวดี แต่ชิ้นส่วนประดับโบราณสถานที่พบนั้นมีรูปแบบที่สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นสมัยลพบุรีลงมาแล้ว (สัมภาษณ์ รุ่งโรจน์ ภิรมย์อนุกูล พ.ย. 2554) และจากการเดินสำรวจบริเวณรอบๆโบราณสถาน พบโบราณวัตถุหลายประเภทด้วยกัน เช่น แท่นหินบดยา ชิ้นส่วนปูนปั้นประดับ และชิ้นส่วนภาชนะดินเผาซึ่งมีบางส่วนที่มาจากแหล่งเตาบ้านบางปูนด้วย (ภาพที่ 3.30–3.31) ข้อมูลจากภาพถ่ายทางอากาศปี ค.ศ. 1953 บริเวณที่เป็นโบราณสถานนั้นไม่พบร่องรอยที่แสดงขอบเขตที่ชัดเจนแต่อย่างใด ปรากฏเป็นเพียงรูปเนินดินขนาดใหญ่ที่มีพืชปกคลุม (ภาพที่ 3.32a–d)

ภาพที่ 3.27 สภาพปัจจุบันของแหล่งโบราณสถานบ้านท่าโป่ง มีร่องรอยการก่อสร้างต่อเติมจากเมื่อหลายปี

ภาพที่ 3.28 ศาสนสถานที่นำอิฐดินเผาจากซากโบราณสถานมาก่อเป็นผนังอาคาร และนำชิ้นส่วนคล้ายกับบราลีมาตั้งบนแท่นเรียงกันสามชั้น สถานที่แห่งนี้อยู่ใกล้กับซากโบราณสถานแต่ปัจจุบัน

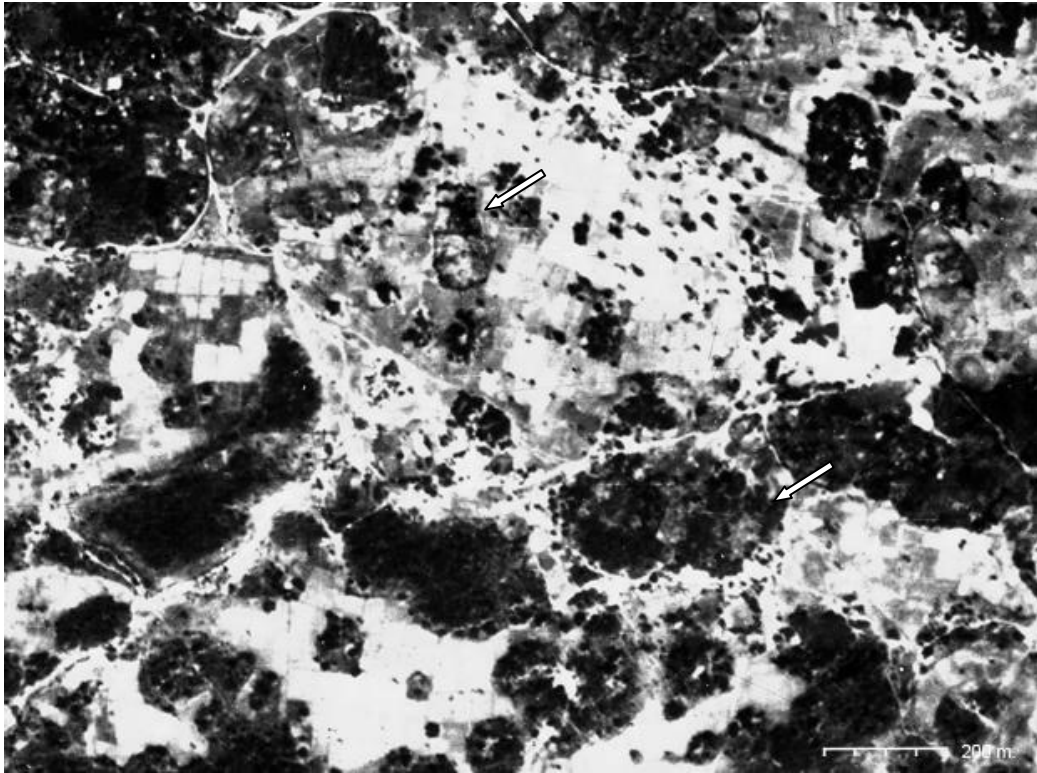
ภาพที่ 3.29 ฐานบัวที่ถูกนำมาวางเป็น
แท่นสำหรับรองรับชิ้นส่วนที่คล้ายกับ
บราลี

ภาพที่ 3.30 ซากอิฐและ
โบราณวัตถุพบบริเวณซาก
โบราณสถานบ้านท่าโป่ง

ภาพที่ 3.31 ซากชิ้นส่วนปูนปั้นประดับพบบริเวณซากโบราณสถานบ้านท่าโป่ง

ภาพที่ 3.32a ภาพถ่ายทางอากาศ (VV WWS M23 AMS 24/2/1953, 119, 3680) แสดงตำแหน่งโบราณสถานที่บ้านท่าโป่ง (ลูกศรล่าง) และที่บ้านหนองหลวง (ลูกศรบน)

ภาพที่ 3.32b ภาพถ่ายดาวเทียม (Google Earth 16/10/2012) แสดงตำแหน่งโบราณบ้านท่าโป่ง (ลูกศรล่าง) และที่บ้านหนองหลวง (ลูกศรบน)

ภาพที่ 3.32c ภาพถ่ายดาวเทียม SPOT Pansharp BW (19/12/2005)

ภาพที่ 3.32d ภาพถ่ายดาวเทียม SPOT Pansharp RGB (9/12/2005)

ซากโบราณสถานอีกแห่งในตำบลหนองหญ้าไซคือที่บ้านหนองหลวง เป็นบริเวณพื้นที่อยู่ไม่ไกลจากโรงพยาบาลหนองหญ้าไซคือห่างไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือไปประมาณ 150 เมตร พื้นที่บริเวณนั้นปัจจุบันใช้เป็นที่เพาะปลูก จากการสำรวจพบหลักฐานทางโบราณคดีจำนวนเพียงเล็กน้อย ได้แก่ ชิ้นส่วนภาชนะดินเผา เศษอิฐดินเผา และเศษปูนชิ้นเล็กๆ กระจายอยู่ตามพื้นดิน ซึ่งก็ยังไม่อาจระบุได้ชัดว่าเป็นซากโบราณสถานสมัยใด นอกจากบริเวณนี้แล้ว ยังมีข้อมูลจากคำบอกเล่าของชาวบ้านในพื้นที่ที่กล่าวว่าเมื่อหลายสิบปีก่อนที่บริเวณริมห้วยหนองแขยง ซึ่งอยู่ห่างจากโรงพยาบาลหนองหญ้าไซไปทางทิศเหนือประมาณ 700 เมตร เคยมีก้อนอิฐศิลาแลงขนาดใหญ่หลายก้อนวางเรียงต่อกันคล้ายกับเป็นฐานหรือแท่นอะไรบางอย่าง แต่ปัจจุบันไม่พบร่องรอยใดๆ แต่อย่างน้อยก็เชื่อได้ว่าพื้นที่บริเวณนี้มีชุมชนอยู่อาศัยมาตั้งแต่สมัยโบราณ

จากข้อมูลการสำรวจข้างต้นนี้ จะเห็นในช่วงพุทธศตวรรษที่ 16-18 นั้นมีชุมชนกระจุกตัวอยู่ค่อนข้างหนาแน่นในกลุ่มแม่น้ำท่าจีนบริเวณตั้งแต่ อ.เมืองสุพรรณบุรี ขึ้นไปทางเหนือ คือบริเวณ อ.สามชุก อ.ดอนเจดีย์ และ อ.หนองหญ้าไซ ส่วนบริเวณที่เคยเป็นแหล่งชุมชนขนาดใหญ่และเคยศูนย์กลางทางเศรษฐกิจในสมัยทวารวดี อย่างเช่น เมืองโบราณอู่ทองซึ่งอยู่ทางใต้ของกลุ่มน้ำกลับไม่ค่อยพบหลักฐานสมัยลพบุรีเท่าไรนัก แต่เป็นที่น่าสังเกตว่าเมืองโบราณคดีสมัยทวารวดีที่อยู่ลุ่มน้ำท่าจีนตอนบน เช่น เมืองโบราณบ้านคูเมือง อ.เดิมบางนางบวช พบหลักฐานต่อเนื่องมาจนถึงสมัยลพบุรีด้วย ในกลุ่มแม่น้ำท่าจีนนี้แม้ว่าจะพบหลักฐานที่เป็นผังเมืองขนาดใหญ่ในสมัยลพบุรีเพียงแห่งเดียวคือที่บ้านหนองแจง แต่ความหนาแน่นของแหล่งโบราณคดีมากกว่าชุมชนบนลุ่มน้ำแม่กลอง ที่แม้ว่าจะมีเมืองที่มีผังคันดินขนาดใหญ่ แต่ก็กระจายตัวอยู่ค่อนข้างห่างจากกัน จากการศึกษาในครั้งนี้ทำให้เห็นได้ว่า วัฒนธรรมของชุมชนสมัยลพบุรีในลุ่มน้ำท่าจีนมีลักษณะบางประการที่ต่างไปจากชุมชนในสมัยเดียวกันที่อยู่ในลุ่มน้ำแม่กลอง เป็นต้นว่าวัสดุที่ใช้ในการก่อสร้างศาสนสถาน และรูปแบบของรูปเคารพ ที่แม้ว่าจะเป็นการสร้างเนื่องในความเชื่อศาสนาพุทธนิกายมหายานเหมือนกัน แต่หลักฐานที่พบแสดงถึงความนิยมที่แตกต่างกัน ดังจะได้วิเคราะห์ในบทถัดไป

3.2.2 ร่องรอยวัฒนธรรมบนลุ่มแม่น้ำแม่กลอง

เมืองสิงห์ ต.สิงห์ อ.ไทรโยค จ.กาญจนบุรี

เมืองโบราณแห่งนี้ตั้งอยู่ริมฝั่งทิศเหนือของแม่น้ำแควน้อยตรงบริเวณที่เป็นพื้นที่ราบที่กว้างใหญ่ที่สุดในลุ่มน้ำนี้เพราะที่ราบริมแม่น้ำนี้ถูกขนาบด้วยภูเขา ซึ่งเมื่อขึ้นไปทางตอนบนของลุ่มแม่น้ำที่ราบก็จะมีขนาดแคบลงและภูเขาก็ก่เพิ่มระดับความสูงชัน ซึ่งเมื่อขึ้นไปนั้นก็จะเชื่อมต่อกับเทือกเขาตะนาวศรี ซึ่งเป็นแหล่งทรัพยากรแร่ธาตุที่สำคัญ โดยเฉพาะแร่โลหะ เช่น แร่ดีบุก ที่สันนิษฐานกันว่าเป็นแหล่งแร่ที่สำคัญที่มีการใช้

ประโยชน์มาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ (Bennett and Glover 1992; Rajpitak and Seeley 1979) ซึ่งอาจจะด้วยแร่ดีบุกและทรัพยากรธรรมชาติอื่นๆในพื้นที่ภูเขาสูงนี้เองที่มีส่วนทำให้ชุมชนโบราณในลุ่มน้ำแถบนี้มี ความสำคัญในเชิงเศรษฐกิจในระดับภูมิภาคอยู่ไม่น้อย

เมืองสิงห์มีผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมขนาดใหญ่ ภายในเมืองมีความกว้างประมาณ 670 เมตร ยาว 770 เมตร (วัดจาก Google Earth) หากวัดรวมกำแพงและคูน้ำที่ล้อมรอบเมืองด้วยแล้ว ก็จะมีขนาดกว้าง 870 เมตร และยาว 1,000 เมตรโดยประมาณ (ภาพที่ 3.35-3.36) เมืองนี้มีปราการล้อมรอบทั้งสี่ด้าน เป็นกำแพง ก่อด้วยศิลาแลงและคูน้ำคันดินล้อมรอบ 3-7 ชั้น ยกเว้นด้านทิศใต้ซึ่งเป็นด้านที่ติดกับแม่น้ำแควน้อยที่พบแต่ แนวกำแพงศิลาแลงแต่ไม่พบแนวคูน้ำคันดิน ภายในเมืองมีสระน้ำหลายแห่ง มีปราสาทเมืองสิงห์เป็นศาสน สถานประจำเมือง เป็นสถาปัตยกรรมทรงปราสาทเขมรศิลปะบายน (โบราณสถานหมายเลข 1) (ภาพที่ 3.33) ก่อด้วยอิฐศิลาแลงตั้งอยู่ตำแหน่งเกือบกึ่งกลางของเมืองแต่ค่อนข้างทางทิศใต้เล็กน้อย มีกำแพงแก้วล้อมรอบ ปราสาท ภายในกำแพงแก้วด้านทิศตะวันออกซึ่งเป็นทางเข้าของปราสาท มีลานทางเดินรูปกากบาทที่เชื่อม ระหว่างโคปุระกับกำแพงแก้วที่ทอดตัวยื่นต่อออกไปนอกกำแพงแก้วด้วย ซึ่งเป็นแนวตรงกับประตูทางด้านทิศ ตะวันออกของกำแพงเมืองชั้นนอกด้วย สถาปัตยกรรมภายในกำแพงแก้วประกอบด้วยปรางค์ประธานอยู่ตรง กลาง มีฐานทรงสี่เหลี่ยมย่อมุม เครื่องบนของปรางค์ประธานพังทลายลงมาหมดแล้ว คงเหลือเพียงส่วนเรือน ธาตุ ปรางค์ประธานล้อมรอบด้วยระเบียงคดที่ก่อเป็นกำแพงสองด้านและมีเครื่องหลังคาและมีปราสาทประดับ อยู่ด้านบนซึ่งพังทลายลงไปเกือบหมด แต่ละด้านของระเบียงคดมีซุ้มประตู หรือโคปุระ ซึ่งโคปุระทางทิศเหนือ และทิศใต้พังทลายลงมาเกือบหมดแล้ว ภายในระเบียงคดบริเวณมุมด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้มีบรรณาลัย ซึ่งเป็นอาคารอีกหลังหนึ่ง สร้างด้วยศิลาแลงเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า หองเหลือเพียงตัวอาคารส่วนเครื่องบน พังทลายหมดแล้ว

ภายนอกกำแพงแก้วของปราสาทเมืองสิงห์ ถัดไปทางด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือ มีกลุ่มโบราณสถาน อีกกลุ่มหนึ่งที่สร้างอยู่บนฐานซ้อนกันสองชั้นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าก่อด้วยศิลาแลงประดับปูนปั้น (โบราณสถาน หมายเลข 2) ฐานชั้นล่างมีขนาดกว้าง 39.9 เมตร ยาว 54.2 เมตร สูง 0.8 เมตร กลุ่มอาคารนี้หันหน้าไปทาง ทิศตะวันออก มีโคปุระและระเบียงคดล้อมรอบเช่นกัน ภายในระเบียงมีปรางค์ประธานฐานรูปกากบาทตั้งอยู่ ตรงกลาง ด้านทิศตะวันตกของระเบียงคด มีแนวฐานที่ยกกระดกขึ้น และมีแนวการกั้นเป็นคูหาและมีฐานย่อมุม ทำให้ดูคล้ายกับมีปรางค์ 3 องค์สร้างอยู่บนฐานเดียวกันเรียงตัวตามแนวทิศเหนือ-ใต้ แต่การย่อมุมแต่ละมุม ไม่สมดุลกัน ซึ่งโดยสรุปแล้วโบราณสถานหมายเลข 2 นี้มีการก่อสร้างที่มีผังไม่ค่อยสมดุลงเท่าไรนัก ซึ่งทำให้มี การสันนิษฐานว่า กลุ่มอาคารกลุ่มนี้อาจจะสร้างไม่เสร็จสมบูรณ์ดีก่อนที่จะถูกทิ้งร้างไป (กรมศิลปากร 2530)

นอกจากโบราณสถานกลุ่มใหญ่หมายเลข 1 และ 2 แล้ว ยังมีซากอาคารขนาดเล็กอีก 2 แห่ง ที่อยู่ด้านนอกของกำแพงแก้วด้วย

ภาพที่ 3.33 ปรางค์ประธานของปราสาทเมืองสิงห์ (ซ้าย) รูปสลักนูนต่ำพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรสี่กรบนผนังระเบียงคดด้านทิศเหนือ (ขวา)

ภาพที่ 3.34 รูปเคารพและโบราณวัตถุที่พบที่ปราสาทเมืองสิงห์

ภาพที่ 3.35 ภาพถ่ายทางอากาศปราสาทเมืองสิงห์ (M103 NS3 6/12/1975, 1378)

ภาพที่ 3.36 ภาพถ่ายดาวเทียมแสดงที่ตั้งของเมืองสิงห์และเมืองครุฑ (Point Asia 13/8/2011)

จากการสำรวจและชุดแต่งของกรมศิลปากรที่ปราสาทเมืองสิงห์นี้ พบหลักฐานโบราณคดีที่สำคัญ (ภาพที่ 3.34) ได้แก่ พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรเปล่งรัศมี 1 องค์ พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร 4 กร จำนวน 13 องค์ พระพุทธรูปนาคปรก 3 องค์ รูปเคารพพระนางปรัชญาปารมิตา 2 องค์ ชิ้นส่วนกลีบขมุนที่มีลายปูนปั้นบนโคลนศิลาแลง ปูนปั้นประดับศาสนสถานรูปหน้าเทวดา ชิ้นส่วนเครื่องเคลือบสีน้ำตาล และเครื่องถ้วยจีนแบบเคลือบขาว สมัยราชวงศ์ซ่ง และเคลือบขาวแบบชิงไป และที่สำคัญมากก็คือ จารึกบนแท่นฐานประติมากรรม (กรมศิลปากร 2530) ที่กองแก้ว วีระประจักษ์ (2529) อ่านว่า ‘พฺรญาไซยกร’ ซึ่งน่าจะเป็นนามของผู้ปกครองเมือง หรือผู้ที่มีบทบาทในการสร้างศาสนสถานแห่งนี้ กองแก้ววิเคราะห์รูปแบบตัวอักษรด้วยว่า ผิดรูปไปจากอักษรขอมโบราณที่พบในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทย ซึ่งรูปแบบนี้อาจจะเป็นแบบพื้นเมืองที่เป็นต้นเค้าที่พัฒนาต่อมาเป็นอักษรไทยในพุทธศตวรรษที่ 19 อย่างไรก็ดีตามมีความเห็นต่างจาก อุไรศรี วรสระริน (กรมศิลปากร 2530) ที่วิเคราะห์ว่าจารึกอ่านว่า ‘พฺรญา’ ซึ่งจารด้วยอักษรขอมสมัยหลังเมืองพระนครหรืออยู่ในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 18 ลงมา

การวิเคราะห์หลักฐานจารึกโดยเฉพาะความเห็นของ อุไรศรี วรสระริน น่าจะส่งผลต่อแนวคิดวิเคราะห์หลักฐานทางโบราณคดีของปราสาทเมืองสิงห์ไม่น้อย ผสมกับลักษณะทางสถาปัตยกรรมของปราสาทแห่งนี้ที่ได้ตรงตามแบบแผนหรือมีความเคร่งครัดต่อระเบียบของแผนผังการก่อสร้างที่เน้นความสมดุลตามแบบปราสาทในวัฒนธรรมเขมรมากนัก จึงทำให้พิเศษ เจียจันทร์พงษ์ (2530) วิเคราะห์ว่าปราสาทเมืองสิงห์นี้สร้างขึ้นในปลายพุทธศตวรรษที่ 18 คือหลังสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ซึ่งเป็นการสร้างโดยช่างพื้นเมืองที่พยายามลอกเลียนแบบการก่อสร้างปราสาทเขมรแต่ไม่มีความชำนาญเท่า จึงทำให้เทคนิคการก่อสร้างและผังอาคารนั้นผันแปรไป หากการสร้างด้วยอิทธิพลทางการเมืองจากอาณาจักรเขมรไม่ และยังให้คำอธิบายเรื่องศิลปวัตถุที่มีอายุอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 18 อย่างเช่นรูปเคารพเนื่องในคติความเชื่อของศาสนาพุทธนิกายมหายานว่าเป็นวัตถุที่ถูกเคลื่อนย้ายจากเมืองพระนครภายหลังจากการเสื่อมอำนาจลงของอาณาจักรเขมร ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่มีการแข่งขันกันของแว่นแคว้นต่างๆ และผู้ปกครองเมืองก็ใช้ลัทธิการนับถือพุทธศาสนานิกายมหายานในการเสริมสร้างบารมีในด้านการปกครอง

หากเป็นจริงดังที่กล่าวถึงในข้างต้น คำถามที่ตามมาก็คือเพราะเหตุใดการลอกเลียนแบบด้านศิลปวัฒนธรรมจึงเลียนจากอาณาจักรที่ได้ชื่อว่ากำลังเสื่อมทรามลง ด้วยเหตุความขัดแย้งทั้งจากภายในและภายนอกอาณาจักร ประเด็นถกเถียงเรื่องอาณาจักรเขมรแผ่อิทธิพลมาถึงภาคกลางฝั่งตะวันตกนี้มีความเห็นที่แตกต่างกันออกไป มีบางท่านที่มีเห็นว่าอิทธิพลด้านศิลปวัฒนธรรมไม่อาจจะเหมารวมว่าเป็นเรื่องเดียวกับอิทธิพลทางการเมืองเสมอไปได้ (ศรีศักร วัลลิโภดม 2526; สุเจน กรรพฤทธิ์ 2551) แต่ก็มีบางท่านที่วิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงรูปแบบศิลปกรรม และลัทธิความเชื่อทางศาสนาที่เกิดขึ้นในช่วงเวลานั้นๆ และเปลี่ยนค่อนข้างกระทันหัน อย่างในภาคกลางฝั่งตะวันตกของไทยที่ไม่ปรากฏความนิยมสถาปัตยกรรมแบบเขมรมา

ก่อน จึงไม่น่าจะเป็นการเลียนแบบหรือเป็นการรับอิทธิพลทางวัฒนธรรมเชิงวัดตุมมาเพียงอย่างเดียว ซึ่งการศึกษาเปรียบเทียบด้านปริมาณวิทยาได้มีการวิเคราะห์ถึงนัยยะเรื่องอิทธิพลทางการเมืองของเขมรที่มีในภาคตะวันตกของไทยด้วย ซึ่งก็อาจจะเป็นช่วงระยะเวลาสั้นๆและอาจจะไม่ต่อเนื่องกัน (สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, ม.ร.ว. 2526a; 2526b; 2530b; รุ่งโรจน์ ภิรมย์อนุกูล 2547) ความพยายามที่จะแผ่อิทธิพลมาทางตะวันตกของกลุ่มเจ้าพระยานี้ก็อาจจะเนื่องด้วยเหตุผลด้านความมั่นคงทางการเมืองผนวกกับเหตุผลด้านเศรษฐกิจ คือเป็นแหล่งทรัพยากรธรรมชาติ และยังเป็นช่องทางการติดต่อสัมพันธ์กับแคว้นแคว้นที่อยู่ถัดไปทางทิศตะวันตก คือในเขตตะนาวศรีในประเทศเมียนมาร์อีกด้วย อย่างไรก็ตามหลักฐานการอยู่อาศัยของชุมชนขนาดใหญ่ช่วงหลังพุทธศตวรรษที่ 18 ลงมานั้นไม่ปรากฏชัดเจน อีกทั้งบันทึกในชั้นหลังก็ได้มีการกล่าวถึงเมืองสิงห์แต่อย่างใด ด้วยลักษณะภูมิประเทศที่เป็นที่ตั้งของปราสาทเมืองสิงห์ที่ตั้งอยู่บนที่ราบริมแม่น้ำแควน้อยที่ขนาบด้วยเทือกเขาทั้งสองข้างแบบนี้ ชาวบ้านที่อยู่อาศัยบริเวณนั้นแล้ววก่อนที่จะมีการสร้างเขื่อนวชิราลงกรณ (เดิมชื่อเขื่อนเขาแหลม) คือก่อนปี พ.ศ. 2527 นั้นน้ำในแม่น้ำแควน้อยมีระดับสูงกว่าในปัจจุบันมาก ซึ่งฤดูน้ำหลากในบางปีที่มีน้ำมาก น้ำก็จะเอ่อล้นตลิ่งขึ้นมาจนถึงกำแพงเมืองสิงห์และมีน้ำเข้าไปแช่ขังภายในกำแพงเมืองด้วย ซึ่งทำให้การอยู่อาศัยในพื้นที่ดังกล่าวเป็นไปได้ยากลำบาก จะเป็นไปได้หรือไม่ที่ผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติคืออุทกภัยผนวกกับผลกระทบทางเศรษฐกิจที่ทำให้ชุมชนขนาดใหญ่ที่เคยเป็นศูนย์กลางทางเศรษฐกิจในสมัยโบราณนั้นมีความต้องการโยกออกย้ายไปและทำให้เสื่อมถอยลงไปที่สุดในที่สุด ซึ่งเมืองที่มีชะตากรรมคล้ายๆกับเมืองสิงห์ก็คือเมืองครุฑซึ่งอยู่ไม่ไกลนัก แต่เมืองครุฑอาจจะพบการเสื่อมก่อนที่เมืองจะสร้างเสร็จด้วยซ้ำไป

เมืองครุฑ ต.สิงห์ อ.ไทรโยค จ.กาญจนบุรี

เมืองครุฑตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของปราสาทเมืองสิงห์ห่างไปประมาณ 6 กิโลเมตร บริเวณที่ตั้งของเมืองมีภูเขาเกือบทุกด้าน ด้านทิศตะวันตกและทิศเหนือคือเขาเมืองครุฑ ด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือคือเขาแก้วน้อย ส่วนทางทิศตะวันออกเฉียงใต้คือเขาแก้วใหญ่ และด้านทิศตะวันตกอยู่ติดกับลำห้วยมะไฟที่ไหลลงสู่แม่น้ำแควน้อย เมืองโบราณแห่งนี้แม้ว่าจะพบข้อมูลไม่มาก แต่ก็ยังเป็นแหล่งที่น่าสนใจอยู่ไม่น้อย ‘เมืองครุฑ’ เป็นชื่อที่ชาวบ้านเรียก ซึ่งมาจากหลักฐานสำคัญคือศิลาสลักรูปครุฑ เมืองนี้เป็นรูปคล้ายสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีขนาดกว้าง 330 เมตร ยาว 560 เมตร มีคันดินล้อมรอบเกือบทุกด้าน ยกเว้นด้านทิศตะวันตกที่อยู่ติดกับภูเขาและมีลำห้วยมะไฟ ภายในเมืองพบเนินโบราณสถานเป็นรูปวงรียาวตามแนวตะวันออก-ตะวันตก มีความยาวประมาณ 20 เมตร กว้าง 16 เมตร บนเนินดินพบร่องรอยการถูกรบกวน พบซากโบราณสถานเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาดกว้าง 5.6 เมตร ยาว 6 เมตร ก่อด้วยศิลาแลง จากการขุดตรวจพบว่าพื้นที่นี้มีร่องรอย

การเตรียมฐานรากก่อสร้างอาคารคือ เม็ดแลง เศษหินทรายแดง หินชั้นกยุง และกรวดแม่น้ำอัดทับบนชั้น หินปูนธรรมชาติ ภายในเมืองยังพบศิลาแลงกระจายอยู่บนพื้นดิน ซึ่งสันนิษฐานว่าเป็นซากโบราณสถาน และพบประติมากรรมรูปครุฑขนาดใหญ่ที่สุดเท่าที่พบมาในประเทศไทย นอกจากซากโบราณสถานภายในเมือง แล้ว ยังมีหลักฐานการสร้างฝายที่ใช้สำหรับกั้นน้ำที่ไหลมาจากห้วยมะไฟ เป็นแนวอิฐศิลาแลงเรียงกันเป็นสอง แถวซึ่งมีดินอัดอยู่ด้วย แต่ก็เสื่อมสภาพไปมาก สิ่งก่อสร้างต่างๆภายในเมืองนี้และชิ้นส่วนประติมากรรมที่ อาจจะยังสร้างไม่ทันเสร็จสมบูรณ์แต่ก็มีอันถูกทิ้งร้างไป ซึ่งอาจจะมาจากความแห้งแล้งของพื้นที่ การขาด ตรวจของกรมศิลปากรสองครั้งพบหลักฐานการอยู่อาศัยน้อยมาก (สถาพร ขวัญยืน 2537) (ภาพที่ 3.37- 3.38)

ภาพที่ 3.37 ชิ้นส่วนศิลาสลักรูปครุฑ พบที่ซากโบราณสถานเมืองครุฑ เก็บรักษาที่ อุทยานประวัติศาสตร์เมืองสิงห์

ภาพที่ 3.38 ภาพถ่ายทางอากาศเมืองครุฑ (M103 NS.3 6/13/73 185)

บ้านกลอนโด ต. กลอนโด อ.ด่านมะขามเตี้ย จ.กาญจนบุรี

แหล่งโบราณคดีบ้านกลอนโด หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า เมืองกลอนโด อยู่ตอนกลางของกลุ่มแม่น้ำแม่กลอง (แม่น้ำแควน้อย) เป็นเมืองที่มีคันดินรูปสี่เหลี่ยมขนาดกว้าง 230 เมตร ยาว 250 เมตร (วัดจาก Google Earth) คันดินมีความกว้างประมาณ 15 เมตร สูงประมาณ 3 เมตร มีสระน้ำด้านนอกตัวเมืองซึ่งอยู่ติดกับคันดินทางด้านทิศเหนือ เมืองนี้อยู่ห่างจากฝั่งแม่น้ำแม่กลองมาทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ออกมาประมาณ 400 เมตร ทางทิศตะวันออกของเมืองมีทางน้ำเก่าที่ปัจจุบันกลายเป็นทะเลสาบรูปแอกว (Oxbow Lake) ซึ่งอยู่ห่างจากคันดินด้านทิศตะวันออกของเมืองประมาณ 140 เมตร ส่วนมุมทิศตะวันตกเฉียงเหนือมีลำตะเคียนซึ่งเป็นลำสาขาของแม่น้ำแควน้อย ไหลเข้าเมืองจากทางทิศตะวันตก (ภาพที่ 3.39–3.40)

จากการขุดค้นที่เมืองกลอนโดของกรมศิลปากรก็ยังไม่อาจสรุปได้ถึงอายุสมัยของคันดินแห่งนี้ แม้ว่าการขุดค้นจะพบหลักฐานประเภทเครื่องถ้วยที่แสดงถึงการมีชุมชนอยู่อาศัยในช่วงพุทธศตวรรษที่ 16–18 ก็ตาม แต่ก็พบเพียงจำนวนน้อย (วสันต์ เทพสุริยานนท์ 2548) และเมื่อพิจารณาถึงลักษณะภูมิประเทศของที่ตั้งของคันดินแห่งนี้ ก็ไม่ค่อยเหมาะสำหรับการเป็นศูนย์กลางของชุมชนเท่าไรนัก เพราะเป็นทางน้ำผ่านและเสี่ยงต่อการถูกน้ำท่วม ลักษณะภูมิประเทศโดยรอบของแหล่งโบราณคดีบ้านกลอนโด เป็นโค้งน้ำที่ตวัดขึ้นเหนือแล้วโค้งลงมาทางใต้ มีลำน้ำสาขาน้อย 2 สายที่ไหลเป็นแนวโค้งเกือบเป็นเส้นขนานกับแม่น้ำแควน้อย แต่ไหลเป็นเส้นลัดมาจากทางตะวันตกก่อนที่จะไหลมาลงแม่น้ำแควน้อยทางทิศตะวันออก คันดินรูปสี่เหลี่ยมที่บ้านกลอนโดนี้ตั้งอยู่ใกล้ๆกับบริเวณที่ลำน้ำสาขาไหลลงบรรจบกับแม่น้ำแควน้อย และจากข้อมูลภาพถ่ายทางอากาศปี ค.ศ. 1974 ซึ่งถ่ายก่อนการสร้างเขื่อนเขาแหลม ที่อยู่ทางต้นน้ำของแม่น้ำแควน้อยใน อ. ทองผาภูมิ เขื่อนนี้สร้างขึ้นเพื่อบรรเทาอุทกภัยในพื้นที่ลุ่มแม่น้ำแม่กลอง ภาพถ่ายทางอากาศแสดงให้เห็นว่าพื้นที่ฝั่งทิศใต้ของโค้งน้ำนี้มีน้ำท่วมหลากในหน้าน้ำ ซึ่งภาพถ่ายทางอากาศนี้ถ่ายในช่วงหน้าแล้งคือในเดือนกุมภาพันธ์ จึงเห็นเพียงร่องรอยทางน้ำที่เหือดแห้งไป แม้ว่าปัจจุบันจะยังมีข้อมูลการพบหลักฐานบริเวณตอนกลางของกลุ่มแม่กลองไม่มากนัก แต่ก็มีการบินที่การขุดพบโบราณวัตถุประเภทรูปเคารพสมัยลพบุรีที่ ต. ดอนรัก อ.เมือง จ.กาญจนบุรี ซึ่งมีผู้นำไปบริจาคให้กับพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติราชบุรี ทำให้เชื่อได้ว่าพื้นที่ตอนกลางของกลุ่มแม่น้ำแม่กลองนี้น่าจะมีชุมชนสมัยลพบุรีอาศัยอยู่ เพราะระยะทางระหว่างเมืองสิงห์และพื้นที่ราบลุ่มน้ำทางตอนกลางของกลุ่มแม่น้ำแม่กลองนั้นมีระยะทางค่อนข้างห่างไกล ศูนย์กลางชุมชนแห่งถัดมาหากไม่นับเมืองกลอนโด ก็คือเมืองโกสินารายณ์ ซึ่งมีระยะทางเกือบ 100 กิโลเมตรจากเมืองสิงห์ ดังนั้นระหว่างสองเมืองใหญ่นี้ ก็ย่อมต้องมีแหล่งชุมชนขนาดต่างๆตั้งอยู่บ้างไม่มากก็น้อย หลักฐานทางโบราณคดีไม่ค่อยชัดเจนนักก็อาจจะด้วยเหตุที่บริเวณตอนกลางของกลุ่มแม่กลองนั้นมีแหล่งชุมชนสมัยปัจจุบันอาศัยอยู่หนาแน่น ทำให้ร่องรอยบนภูมิทัศน์และวัตถุต่างๆสูญสลายหรือถูกเคลื่อนย้ายไปแล้วก็เป็นได้

ภาพที่ 3.39 ภาพถ่ายดาวเทียมเมืองกลอนโด (Point Asia 13/8/2011)

ภาพที่ 3.40 ภาพถ่ายทางอากาศเมืองกลอนโด (M133 NS3 10/2/1974, 080, 9736)

เมืองโกสินารายณ์ ต.ท่าผา อ.บ้านโป่ง จ.ราชบุรี

เมืองโกสินารายณ์เป็นแหล่งโบราณคดีที่มีลักษณะเป็นเมืองโบราณขนาดใหญ่ มีผังเมืองเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาด 800 x 960 เมตร ผังเมืองวางตัวตามทิศเหนือ-ใต้ ตะวันออก-ตะวันตก เมืองนี้ตั้งอยู่ทางทิศเหนือของแม่น้ำแม่กลอง อยู่ห่างจากฝั่งแม่น้ำไปเพียง 350 เมตร ผังเมืองมีคูน้ำคันดินล้อมรอบทั้งสี่ด้าน ปัจจุบันเหลือร่องรอยคันดินอยู่เพียงสามด้านแต่ไม่ตลอดแนว ภายนอกกำแพงเมืองทางด้านทิศเหนือ มีสระน้ำขนาดใหญ่ 350 x 150 เมตร ที่เรียกกันว่าสระน้ำโกสินารายณ์ อยู่เกือบชิดกับคันดินทางด้านทิศเหนือของเมือง นอกจากสระน้ำแห่งนี้แล้วร่องรอยต่างๆของเมืองโกสินารายณ์ก็แทบจะไม่เหลือสิ่งใด เพราะปัจจุบันภายในผังเมืองโบราณแห่งนี้ได้กลายเป็นโรงงานอุตสาหกรรมไปแล้ว และมีการก่อสร้างอาคารต่างๆมากมาย ทำให้ร่องรอยโบราณสถานเสื่อมสลายไปมาก จากการสำรวจและขุดตรวจของกรมศิลปากร (2509) ก็พบว่าภายในกำแพงเมืองมีเนินโบราณสถานที่เรียกว่าจอมปราสาทที่ตั้งอยู่ตำแหน่งเกือบกึ่งกลางของเมือง แต่ปัจจุบันจอมปราสาทได้เสื่อมสภาพไปมาก และถูกตัดแปลงจนไม่เหลือเค้าเดิม โดยการใช้เศษอิฐศิลาแลงมาก่อเป็นเป็นแท่นบูชา แต่ก่อนหน้าที่จะมีการปรับแต่งพื้นที่นั้น ในรายงานของกรมศิลปากรได้ระบุไว้ว่าสภาพเดิมของจอมปราสาทสามารถเห็นรูปร่างของส่วนฐานที่มีมุขทั้งสี่ด้าน และยังพบกรอบประตูและทับหลังที่ไม่มีลวดลายสลัก และยังพบยอดปราสาททำด้วยศิลาแลงเป็นรูปกลีบบะเพองด้วย แต่ยอดปราสาทชั้นดังกล่าวปัจจุบันไม่ทราบว่าย้ายไปอยู่ที่ใด สภาพของจอมปราสาทในปัจจุบันหลงเหลือเพียงชิ้นส่วนกรอบประตูที่เป็นหินทรายวางอยู่ไม่เป็นที่เป็นทางตามบริเวณรอบๆเนินจอมปราสาท นอกจากจอมปราสาทแล้วภายในกำแพงเมืองแห่งนี้ยังมีสระน้ำโบราณหลายแห่งด้วยกัน ทางด้านทิศตะวันออกของจอมปราสาทมีสระน้ำแห่งหนึ่งที่เรียกว่าสระเข้ ปัจจุบันสระน้ำนี้ยังคงอยู่แต่มีสภาพที่เสื่อมโทรมมาก (ภาพที่ 3.41-3.45) นอกจากสระเข้แล้วยังเคยมีสระน้ำที่อยู่ทางด้านทิศเหนืออีกสองแห่ง คือสระแก้วและสระมังกร และอีกแห่งหนึ่งคือสระนาอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของเนินปราสาท แต่ด้วยสภาพปัจจุบันทำให้ไม่สามารถทำการสำรวจเมืองนี้ได้อย่างทั่วถึง และจากการสอบถามข้อมูลเบื้องต้นจากพนักงานในโรงงานก็ไม่ปรากฏว่ามีสระน้ำแห่งอื่นๆที่ระบุไว้ในรายงานของกรมศิลปากรหลงเหลืออยู่นอกจากสระเข้ ซึ่งก็ทำให้สันนิษฐานว่าสระน้ำอีกสามแห่งนั้นคงตื้นเขินหรือไม่ก็ถูกถมไปหมดแล้ว และจากบันทึกของกรมศิลปากรถึงเนินโบราณสถานหลายๆจุดทั้งภายในและภายนอกกำแพงเมือง ปัจจุบันก็สิ้นสภาพไปเกือบหมดแล้ว

แม้ว่าปัจจุบันเมืองโบราณโกสินารายณ์จะได้กลายเป็นโรงงานอุตสาหกรรมไปแล้ว แต่ข้อมูลจากภาพถ่ายทางอากาศจากปีเก่า ก่อนที่จะมีการก่อสร้างโรงงาน คือภาพถ่ายปีค.ศ. 1945 อยู่ในชุดภาพถ่ายทางอากาศ Williams-Hunt (<http://gdap.crma.ac.th/>) ก็พบว่ามีภายในเมืองโกสินารายณ์มีร่องรอยสิ่งก่อสร้างต่างๆภายในกำแพงเมืองหลายแห่ง เนินปราสาทที่อยู่กลางใจเมืองนั้นมีร่องรอยที่ค่อนข้างชัดเจน คือเป็นรูปวงกลม

มีเส้นขอบนอกเป็นรูปสี่เหลี่ยม ซึ่งน่าจะเป็นฐานของโบราณสถาน ถัดไปทางด้านทิศตะวันออกของเนินปราสาทพบร่องรอยคล้ายกับเป็นโบราณสถานอีกหลังหนึ่งแต่มีขนาดย่อมลงมา ซึ่งจากการเดินสำรวจในพื้นที่บริเวณดังกล่าว ก็พบว่าพื้นที่ที่ยกสูงกว่าพื้นที่โดยรอบแต่ต่ำกว่าเนินปราสาท แต่ว่าบริเวณดังกล่าวนั้นไม่พบซากสิ่งก่อสร้างใดๆ นอกจากซากก้อนอิฐศิลาแลงที่กระจายอยู่ทั่วไป และในภาพถ่ายทางอากาศปี ค.ศ. 1945 แสดงที่ตั้งสระน้ำโบราณที่มีการระบุในรายงานการศึกษาของกรมศิลปากร (2509) นอกจากนี้แล้วจากข้อมูลภาพถ่ายทางอากาศยังพบร่องรอยที่น่าสนใจ คือแนวคันดินภายนอกกำแพงเมืองด้านทิศตะวันออกเป็นเส้นตรงทอดตัวตามแนวตะวันออก-ตะวันตก ความยาวประมาณ 200 เมตร คล้ายกับเป็นถนนทางเข้าเมือง นอกจากนี้แล้วภาพถ่ายทางอากาศปี ค.ศ. 1945 ยังพบร่องรอยภายในเมืองคล้ายกับคันดินรูปสี่เหลี่ยมล้อมรอบสระน้ำ ซึ่งอยู่ไปทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของเนินปราสาท ร่องรอยคันดินรูปสี่เหลี่ยมนี้มีขนาดประมาณ 200 x 200 เมตร โดยที่สระน้ำอยู่ในตำแหน่งเกือบกึ่งกลางของคันดินนั้น (ภาพที่ 3.46a-d) ซึ่งลักษณะผังโบราณสถานเช่นนี้ คือเป็นคันดินรูปสี่เหลี่ยมและมีสระน้ำอยู่ตรงกลางนั้น คล้ายกับที่พบที่เมืองราชบุรี และที่แหล่งโบราณคดีบ้านดอนกอกที่ จ.สุพรรณบุรี แต่สองแห่งนั้นมีขนาดใหญ่กว่าเล็กน้อยและไม่ได้อยู่ภายในกำแพงเมืองเหมือนกับผังที่พบภายในเมืองโกสินารายณ์ ซึ่งก็น่าสนใจที่ลักษณะผังบริเวณทั้งสามแห่งนี้จะเป็นสถานประกอบพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องเป็นวัฒนธรรมเดียวกันหรือไม่อย่างไร

เมืองโกสินารายณ์แห่งนี้เชื่อกันว่าเป็นเมือง ‘คัมพูกัญญะ’ ที่กล่าวถึงในจารึกปราสาทพระขรรค์ในพุทธศตวรรษที่ 18 เมืองโบราณแห่งนี้เป็นเมืองที่มีขนาดใหญ่ ใกล้เคียงกับเมืองสิงห์ แม้ว่าศาสนสถานภายในเมืองจะไม่ปรากฏกำแพงแก้วเช่นที่ปราสาทเมืองสิงห์ แต่โบราณวัตถุที่พบก็มีความสำคัญไม่น้อยไปกว่าที่พบที่ปราสาทเมืองสิงห์เลย คือเป็นวัตถุร่วมสมัยกับปราสาทเมืองสิงห์ จากการสำรวจและขุดค้นของกรมศิลปากร (2509) ได้พบวัตถุชิ้นสำคัญคือประติมากรรมรูปพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรเปล่งรัศมี 1 องค์ ซึ่งเป็นหนึ่งในจำนวนสามองค์ที่พบในภาคตะวันตกของประเทศไทย แต่ที่พบที่เมืองโกสินารายณ์นี้มีสภาพชำรุด เศียรหักหายไป พระกรท่อนปลายหักชำรุดทั้งหมด และพระบาทหักไปทั้งสองข้าง ปัจจุบันประติมากรรมรูปเคารพชิ้นนี้จัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติราชบุรี ซึ่งเป็นที่เดียวกับที่จัดแสดงชิ้นส่วนปูนประดับ กระเบื้องเชิงชาย และพระพิมพ์ที่พบจากแหล่งโบราณคดีแห่งนี้ ลักษณะประติมากรรมปูนปั้นประดับนั้นมีลักษณะคล้ายกับที่พบที่ปราสาทเมืองสิงห์และที่เนินทางพระด้วย ปัจจุบันหลักฐานที่พบภายในแหล่งเหลือเพียงซากอิฐศิลาแลงที่ถูกนำมาก่อเรียงขึ้นใหม่พร้อมด้วยอิฐศิลาแลงสมัยใหม่ และมีการต่อเติมยอดและสร้างแท่นบูชาอยู่ด้านหน้า และพบแท่งศิลาทรายสีแดงหลายชิ้นกระจายอยู่บนพื้นดินบริเวณรอบๆ สันนิษฐานว่าเป็นชิ้นส่วนที่เตรียมไว้สำหรับทำทับหลังและกรอบประตูของศาสนสถาน (ภาพที่ 3.42) ซึ่งจากการพบชิ้นส่วนเหล่านั้นก็ทำให้มีการตีความกันว่าศาสนสถานแห่งนี้อาจจะยังสร้างไม่เสร็จสมบูรณ์ดี แต่มาถูกทิ้งร้างไปเสียก่อนด้วยเหตุผลใดก็ตามแต่

ภาพที่ 3.41 สภาพของโบราณสถานภายในเมืองโบราณโกสินารายณ์ที่เรียกว่า ‘จอมปราสาท’ ด้านหน้า ถูกต่อเติมเป็นศาลพระภูมิภายในโรงงานอุตสาหกรรม

ภาพที่ 3.42 ชิ้นส่วนโบราณสถานที่เป็นศิลาแลงและหินทรายสลักเป็นชิ้นส่วนกรอบประตูและเสาประดับ กรอบประตูที่พบบริเวณโบราณสถานโกสินารายณ์

ภาพที่ 3.43 สภาพปัจจุบันของสระน้ำโบราณที่อยู่ทางทิศตะวันออกของจอมปราสาท

ภาพที่ 3.44 โบราณวัตถุที่พบในโบราณสถานภายในเมืองโกสินารายณ์ รูปเคารพพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรเปล่งรัศมี ชิ้นส่วนประดับหลังคา และปูนปั้นประดับโบราณสถาน

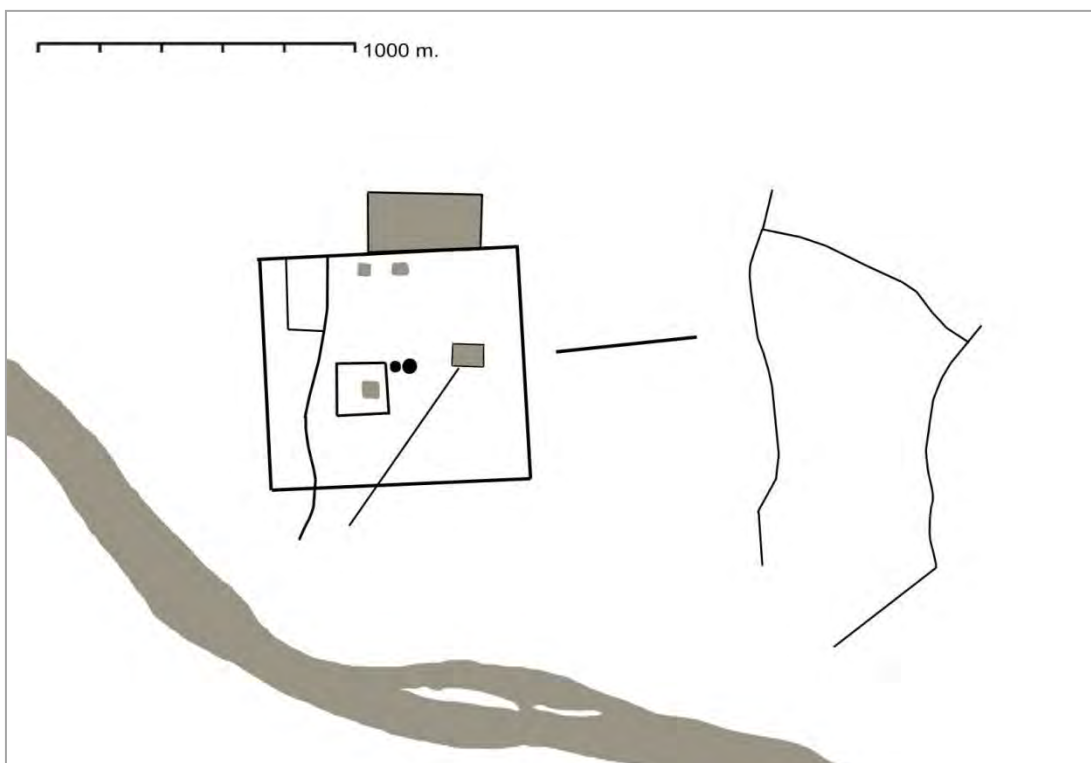
ภาพที่ 3.45 สระน้ำโกสินารายณ์ที่มีการปรับปรุงทัศนียภาพโดยรอบให้เป็นสถานที่พักผ่อนหย่อนใจของประชาชน

ภาพที่ 3.46a ภาพถ่ายทางอากาศเมืองโกสินารายณ์จาก Williams-Hunt Collection (BN 907 27/5/1945, F20, 684) (gdap.crma.ac.th)

ภาพที่ 3.46b ภาพถ่ายดาวเทียมเมืองโกสินารายณ์ (Google Earth 23/2/2012)

ภาพที่ 3.46c ภาพลายเส้นเมืองโกสินารายณ์

นอกจากผังเมืองโบราณที่กล่าวถึงมาแล้ว ข้อมูลภาพถ่ายทางอากาศ ค.ศ. 1945 ยังแสดงให้เห็นร่องรอยคล้ายกับแนวคันดินหลายแนวด้วยกัน อยู่ทางทิศเหนือและทิศตะวันออกของเมืองโบราณ คันดินสองแนวทอดตัวตามแนวทิศเหนือ-ใต้ คันดินอีกหนึ่งแนวซึ่งสันกว่าและวางตัวทิศตะวันตกเฉียงเหนือ-ตะวันออกเฉียงใต้ (ภาพที่ 3.46a) ซึ่งไม่ทราบแน่ชัดว่ากลุ่มคันดินนี้สร้างในสมัยใดและมีการใช้งานอย่างไร แต่เมื่อพิจารณาภูมิทัศน์รอบๆเมืองโกสินารายณ์จากภาพถ่ายทางอากาศปี ค.ศ. 1952 ก็พบว่าบริเวณทิศเหนือและทิศตะวันออกของเมืองนั้นเป็นพื้นที่ลุ่มต่ำและมีร่องรอยคล้ายกับแอ่งที่เคยมีน้ำท่วมขัง และยังมีคันดินที่เป็นแนวยาวอีกหลายแห่ง มีทั้งที่วางตัวแนวทิศเหนือ-ใต้ และตะวันออก-ตะวันตก (ภาพที่ 3.47) ซึ่งทำให้สันนิษฐานในเบื้องต้นได้ว่าแนวคันดินดังกล่าวนั้นอาจสร้างขึ้นเพื่อเป็นการจัดการน้ำที่ไหลเอ่อมาจากลำสาขาของแม่น้ำแม่กลองที่อยู่ทางทิศเหนือของเมือง ซึ่งเป็นไปได้ที่ในฤดูน้ำหลากจะมีน้ำหลากลงมาจากทางทิศใต้เพราะเป็นลุ่มต่ำกว่า แม้ว่าบริเวณที่เป็นผังเมืองนั้นจะเป็นที่ดอนแต่พื้นที่โดยรอบนั้นเป็นพื้นที่ลุ่มต่ำ ดังนั้นคันดินดังกล่าวนั้นอาจจะใช้เป็นคันผันน้ำ หรือกักน้ำไม่ให้ไหลเข้าท่วมเมืองที่อยู่ทิศใต้ และในขณะเดียวกันก็ใช้ประโยชน์จากน้ำที่หลากเข้ามาไปในการเพาะปลูกและส่วนหนึ่งก็สามารถผันมากักเก็บไว้ในสระน้ำโกสินารายณ์ที่มีขนาดใหญ่ได้ เช่นเดียวกับกลุ่มคันดินที่อยู่ถัดไปทางทิศตะวันออกของเมืองที่เป็นรูปสี่เหลี่ยมคางหมูก็น่าจะเป็นการจัดการน้ำเช่นกัน เพราะจากภาพถ่ายทางอากาศ ค.ศ. 1945 และ 1952 พบว่ามีลำน้ำสาขาที่ไหลแยกย่อยออกมาแล้วไหลลงมาจากทางทิศใต้ คือไหลมาจากคันดินรูปสี่เหลี่ยมคางหมูนั้น จากภาพถ่ายดาวเทียมที่ให้ข้อมูลภูมิทัศน์ในปัจจุบัน ก็พบว่าทางทิศเหนือของกลุ่มคันดินนี้ก็เป็นพื้นที่ชุ่มน้ำ มีบริเวณที่เคยมีน้ำขังหรือเป็นแอ่งน้ำมาก่อนเช่นกัน ซึ่งเป็นไปได้ที่พื้นที่ลุ่มต่ำดังกล่าวจะเคยเป็นพื้นที่รับน้ำในฤดูน้ำหลากที่มีน้ำหลากลงมาจากลำสาขาของแม่น้ำแม่กลองที่อยู่ทางทิศเหนือซึ่งเป็นช่วงที่ลำน้ำคดโค้ง ดังนั้นอาจสันนิษฐานได้ว่ากลุ่มคันดินนี้ใช้เป็นคันบังคับน้ำหรือกั้นน้ำให้อยู่ในพื้นที่ที่ต้องการเพื่อใช้ประโยชน์ในทางการเกษตร

การจัดการน้ำของชุมชนโบราณบนพื้นที่ราบลุ่มในลักษณะนี้พบในหลายๆแห่งบนที่ราบลุ่มภาคกลาง ดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น เช่นใน จ.สุพรรณบุรี แม้ว่าการกำหนดอายุสมัยในการใช้งานของคันดินเหล่านั้นจะยังไม่สามารถระบุได้ชัดเจน แต่การพบร่องรอยลักษณะนี้ที่เกิดจากการตัดแปลงของมนุษย์ในบริเวณใกล้เคียงกับที่มีการพบหลักฐานชุมชนโบราณ เช่น ศาสนสถาน หรือผังเมืองขนาดใหญ่อย่างเมืองโกสินารายณ์ ก็น่าจะสันนิษฐานได้ว่ามนุษย์หรือชุมชนที่สร้างคันดินและเมืองโบราณนั้นน่าจะมีข้องเกี่ยวกับทางวัฒนธรรมไม่มากนัก

เมื่อพิจารณาหลักฐานทางโบราณคดีบริเวณสองฝั่งแม่น้ำแม่กลองที่พบผังเมืองขนาดใหญ่โกสินารายณ์แห่งนี้ ก็พบว่ามีหลักฐานชุมชนอยู่อาศัยอย่างต่อเนื่องที่ย้อนหลังไปอย่างน้อยตั้งแต่สมัยทวารวดี ดังที่พบหลักฐานสำคัญคือโบราณสถานพูกีที่อยู่ริมฝั่งทางด้านทิศใต้ของแม่น้ำแม่กลอง และมาจนถึงสมัยลพบุรี ที่ศูนย์กลางชุมชนลงมาทางตะวันออกเฉียงใต้ไม่ถึงหนึ่งกิโลเมตร มาอยู่ทางริมฝั่งแม่น้ำด้านทิศเหนือซึ่งก็คือ

เมืองโกสินารายณ์ และที่น่าสนใจไม่น้อยก็คือข้อมูลจากภาพถ่ายทางอากาศปี ค.ศ. 1952 ที่แสดงร่องรอยคันดินรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าที่มีด้านยาวขนานไปกับลำน้ำแม่กลอง โดยที่ด้านที่ติดกับแม่น้ำไม่มีคันดิน พังคันดินนี้มีด้านยาวที่มีความยาวถึง 1,300 เมตร โดยประมาณ และคันดินทางทิศเหนือยาวประมาณ 370 เมตร และคันดินด้านทิศใต้ยาวประมาณ 570 เมตร และภายในพังคันดินนี้ยังพบคันดินรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าด้วย และคันดินอื่นๆอีกหลายแนวที่เป็นเส้นขนานกับคันดินของพังใหญ่ด้วย (ภาพที่ 3.48) บริเวณดังกล่าวนี้ยังไม่ปรากฏว่ามีบันทึกการค้นพบหลักฐานทางโบราณคดี แต่อย่างไรก็ตามพังคันดินลักษณะคล้ายกันนี้พบที่บ้านกระแซง อ. เมือง จังหวัดปทุมธานี หรือที่เรียกว่า ‘ทุ่งพระเสด็จ’ ซึ่งมีขนาดใกล้เคียงกับพังคันดินที่พงตึก คือมีความยาวมากกว่า 1,000 เมตร ที่ด้านที่ติดกับแม่น้ำเจ้าพระยาสายเก่าไม่มีคันดิน แม้ว่าปัจจุบันจะไม่พบหลักฐานต่างๆ ที่ทุ่งพระเสด็จเพราะสิ้นสภาพไปแล้วก็ตาม แต่จากบันทึกข้อมูลการสำรวจในอดีตได้พบเมืองโบราณในพื้นที่ใกล้เคียงกันนั้น ก็คือเมืองโบราณผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าที่ ‘ทุ่งพญาเมือง’ มีผู้วิเคราะห์ว่าพังคันดินรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าที่ทุ่งพระเสด็จนี้น่าจะร่วมสมัยกับเมืองที่ทุ่งพญาเมือง คือมีอายุย้อนหลังไปในราวพุทธศตวรรษที่ 19-20 ซึ่งก็คือก่อนการก่อตั้งกรุงศรีอยุธยา (วลัยลักษณ์ ทรงศิริ 2545) อย่างไรก็ตาม แม้ว่าพัง ‘เมืองโบราณ’ ที่ทุ่งพระเสด็จจะคล้ายกับที่พบที่พงตึกและช่วงอายุสมัยที่มีการสันนิษฐานนั้นจะคลุมเหตุผลผลกับการประมาณอายุสมัยของ ‘เมืองโบราณ’ ที่พงตึกด้วยก็ตามที่ แต่ก็ยังต้องมีการศึกษาค้นคว้ากันต่อไปถึงร่องรอยทางโบราณคดีดังกล่าวถึงนั้นว่าเป็นพัฒนาการทางวัฒนธรรมในช่วงเวลาดังกล่าวหรือไม่อย่างไร และหากร่องรอยวัฒนธรรมโบราณที่กล่าวถึงนี้คือเมืองโบราณ คำถามต่อไปก็คือเมืองโบราณลักษณะนี้สามารถเปรียบเทียบทางวัฒนธรรมการสร้างเมืองคูน้ำคันดินบนที่ราบลุ่มภาคกลางแห่งอื่นๆได้หรือไม่ เช่น ที่พบที่เมืองสุพรรณบุรีและเมืองราชบุรี ที่มีผังเมืองเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาดใหญ่ที่ด้านหนึ่งของผังเมืองมีแม่น้ำเป็นปราการธรรมชาติ ซึ่งแม้ว่าการก่อสร้างคันดินของเมืองโบราณทั้งสองแห่งใน จ.ปทุมธานี นี้ไม่อาจจะระบุช่วงเวลาได้แน่นอน แต่นักวิชาการก็เชื่อว่าชุมชนโบราณได้มีการขยายตัวและมีพัฒนาการที่ต่อเนื่องมาในราวพุทธศตวรรษที่ 19 (ศรีศักร วัลลิโภดม 2539:257) แต่อย่างไรก็ตามแหล่งโบราณสถานในรูปคันดินที่พงตึกนี้ยังต้องมีการศึกษาค้นคว้าในภาคสนามและด้านเอกสารต่างๆอีกมาก และความท้าทายในการศึกษาก็คือเอกสารทางประวัติศาสตร์นั้นก็ไม่ปรากฏว่ามีการกล่าวถึง ‘คัมพูกัญญะ’ ในสมัยต่อมา ซึ่งต่างจากเมืองสุพรรณบุรี เมืองเพชรบุรี และเมืองราชบุรีที่ยังคงสถานะในทางการเมืองในสมัยต่อมา ดังที่ถูกล่ามถึงในจารึกหลักที่ 1 และหลักที่ 11 ในสมัยสุโขทัย (พยุ่ง วงษ์น้อย 2552:177) ในขณะที่เมืองโบราณบนลุ่มน้ำแม่กลองตอนกลางอย่างเมืองคัมพูกัญญะ (โกสินารายณ์) และเมืองในลุ่มน้ำตอนบน คือเมืองสิงห์นั้นไม่พบว่าปรากฏในเอกสารโบราณในสมัยต่อมาแต่อย่างใด ซึ่งก็เป็นไปได้ที่เศรษฐกิจเกิดการเปลี่ยนแปลง ที่เป็นเหตุให้เส้นทางการติดต่อกับบ้านเมืองทางตอนบนของลุ่มแม่กลองนั้นเสื่อมลงในสมัยต่อมา ในขณะที่เมืองในลุ่มน้ำตอนล่างอย่างเมืองราชบุรีทวีความสำคัญมากขึ้น

ภาพที่ 3.47 ภาพถ่ายทางอากาศ (VV WWS M6 AMS 27/12/1952, 119) แสดงที่ตั้งเมืองโกสินารายณ์และโบราณสถานพตึก (ศรี)

ภาพที่ 3.48 ภาพถ่ายทางอากาศปี (VV WWS M6 AMS 27/12/1952, 119) และภาพลายเส้นของร่องรอยฝังดินขนาดใหญ่รูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า

เมืองราชบุรี ต.หน้าเมือง อ.เมือง จ.ราชบุรี

เมืองราชบุรีเป็นเมืองโบราณขนาดใหญ่ตั้งอยู่ด้านทิศตะวันตกของแม่น้ำแม่กลอง มีร่องรอยวัฒนธรรมโบราณที่ปรากฏบนภูมิทัศน์ที่ค่อนข้างซับซ้อน เพราะมีการทับซ้อนกันของวัฒนธรรมจากหลายยุคหลายสมัย ซึ่งย้อนหลังกลับไปได้อย่างน้อยตั้งแต่สมัยทวารวดีต่อเนื่องมาในสมัยลพบุรีเรื่อยมาจนถึงสมัยอยุธยา และมาในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นด้วยที่มีการสร้างระบบชลประทานโดยการขุดคูคลองเพื่อแก้ปัญหาภัยแล้งและเพื่อเป็นเส้นทางคมนาคมที่สามารถเชื่อมต่อกับเมืองหลวงได้ จากหลักฐานต่างๆทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของเมืองโบราณแห่งนี้ แต่ในขณะเดียวกันการซ้อนทับกันของหลักฐานทางวัฒนธรรมจากสมัยต่างๆที่มีการซ่อมสร้างและดัดแปลงเคลื่อนย้ายวัตถุ หรือรื้อถอนสิ่งก่อสร้างต่างๆ ทำให้การศึกษาแปลความทางโบราณคดีเป็นเรื่องที่ทำหายมากทีเดียว

ความซับซ้อนของร่องรอยบนภูมิทัศน์ที่เมืองราชบุรีนี้เกิดจากการมีชุมชนอาศัยอยู่อย่างต่อเนื่อง ซึ่งชุมชนแต่ละสมัยก็มีการขยายตัวเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ โดยเฉพาะในช่วงพุทธศตวรรษที่ 18-19 ร่องรอยที่บนภูมิประเทศที่สังเกตเห็นได้ชัดที่สุดคือคูน้ำคันดินรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาดใหญ่ทางด้านฝั่งตะวันตกของแม่น้ำแม่กลอง ที่มีคูน้ำคันดินด้านทิศตะวันตกยาวถึง 2,000 เมตรโดยประมาณ ส่วนด้านทิศเหนือและทิศใต้มีความยาวประมาณ 700 เมตร เมืองด้านทิศตะวันออกนั้นอยู่ติดกับแม่น้ำแม่กลองซึ่งเป็นปรากฏการณ์ของเมืองซึ่งเมืองที่มีคูน้ำคันดินขนาดใหญ่นี้ น่าจะเป็นพัฒนาการภายหลังจากพุทธศตวรรษที่ 18 หรือ 19 ลงมาแล้ว และน่าจะร่วมสมัยกับเมืองคูน้ำคันดินที่สุพรรณบุรีด้วย (ศรีศักร วัลลิโภดม 2538) ซึ่งในงานศึกษาชิ้นนี้จะกล่าวถึงหลักฐานโบราณคดีสมัยลพบุรีเป็นสำคัญ

หลักฐานทางโบราณคดีสมัยลพบุรีที่เมืองราชบุรีพบมากภายในผังเมืองขนาดใหญ่นี้ จากข้อมูลในปัจจุบันแหล่งที่สำคัญก็คือโบราณสถานภายในวัดมหาธาตุวรวิหาร วัดหลวงแห่งนี้ได้รับการบูรณะหลายครั้งด้วยกัน จากหลักฐานการขุดแต่งของกรมศิลปากร ทำให้ทราบว่ามีการสร้างวัดอยู่ย้อนไปถึงสมัยทวารวดี และพบหลักฐานการก่อสร้างสมัยลพบุรีที่ถูกสร้างทับด้วยสิ่งก่อสร้างในสมัยต่อมา กลุ่มพระปรางค์ที่ปรากฏในปัจจุบันนั้นสร้างในสมัยอยุธยาตอนต้น ซึ่งประกอบไปด้วยปรางค์ประธาน 1 องค์และปรางค์บริวารอีก 3 องค์ ทุกองค์สร้างอยู่บนฐานเดียวกัน และกลุ่มปรางค์นี้มีระเบียงคดก่ออิฐถือปูนล้อมรอบอยู่ ปัจจุบันภายในระเบียงคดมีชิ้นส่วนสถาปัตยกรรมสมัยลพบุรีจัดแสดงอยู่ เช่น หัวราวบันไดศิลาทรายสลักรูปครุฑขนาดใหญ่ที่อีกด้านรูปขนาด 5 เศียร (ภาพที่ 3.49-3.52) และชิ้นส่วนพระพุทธรูปศิลาทรายสมัยอยุธยา (พยุ่ง วงษ์น้อย 2552)

ภาพที่ 3.49 โบราณสถานที่วัดมหาธาตุวรวิหาร จ.ราชบุรีที่มีการก่อสร้างซ้อนทับกันหลายสมัย

ภาพที่ 3.50 หัวรวบันไดศิลาทรายสลักด้านหนึ่งเป็นรูปครุฑขนาดอีกด้านหนึ่งเป็นนาคห้าเศียรพบภายในวัดมหาธาตุวรวิหาร จ.ราชบุรี

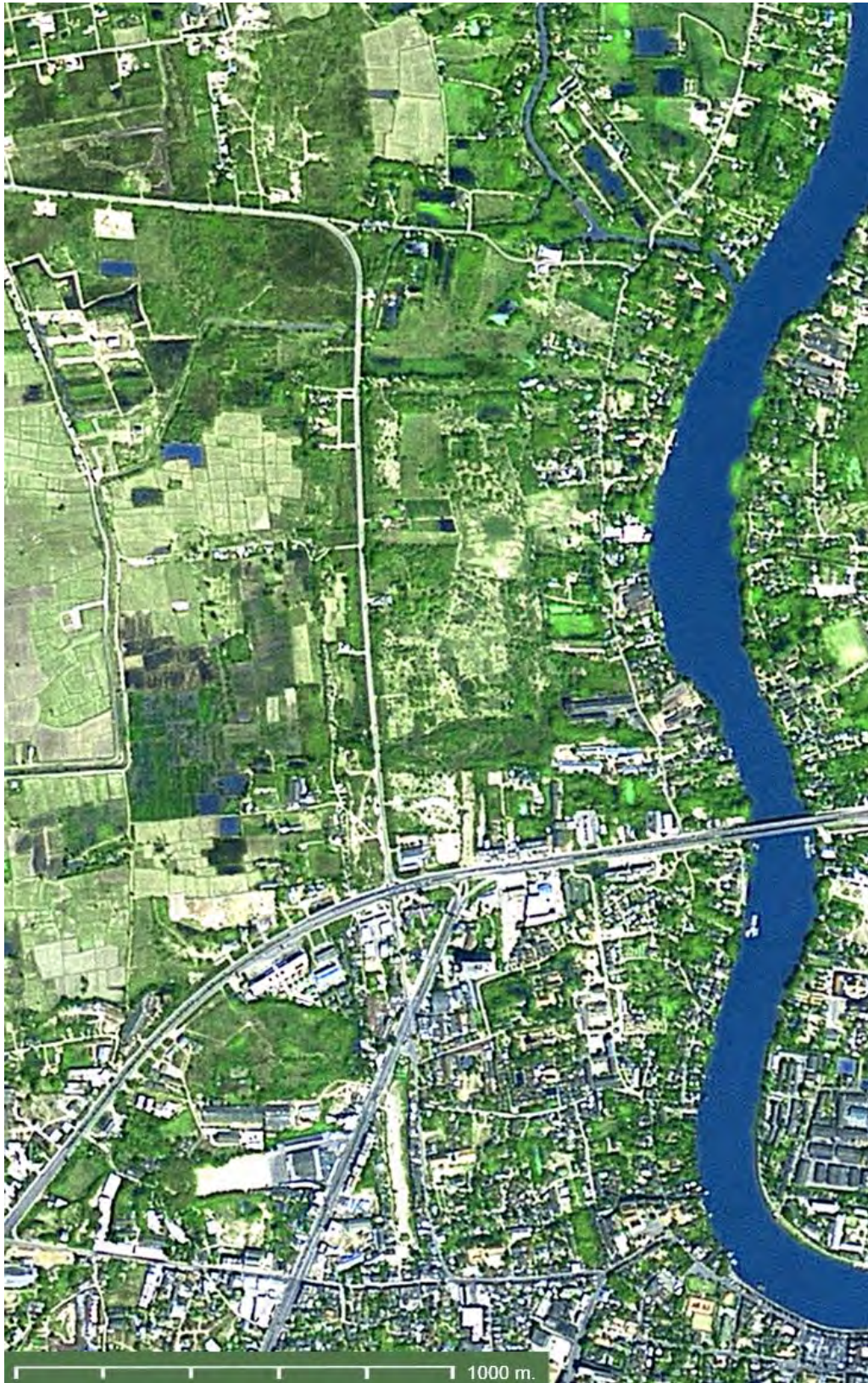
ภาพที่ 3.51 โบราณวัตถุที่พบภายในวัดมหาธาตุวรวิหาร จ.ราชบุรี พระพุทธรูปปางนาคปรก ปัจจุบันประดิษฐานภายในปราสาทประธานของวัด (ซ้าย) และตุ๊กตาดินเผาจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานราชบุรี

ภาพที่ 3.52 ชิ้นส่วนทับหลังจำหลักพระพุทธรูปปางสมาธิประทับในซุ้มเรือนแก้ว เก็บรักษาที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร (ซ้ายบน) และที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติราชบุรี (ขวาบน) ตั้งอยู่ด้านบนของกำแพงแก้วที่ล้อมรอบโบราณสถานวัดมหาธาตุวรวิหาร จ.ราชบุรี (ล่าง)

ภาพที่ 3.53a ภาพถ่ายทางอากาศเมืองราชบุรี (VV WWS M9 AMS 30/12/1952 119, 1078)

ภาพที่ 3.53b ภาพถ่ายดาวเทียมเมืองราชบุรี SPOT Pansharp (9/12/2005)

ภาพที่ 3.53c ภาพลายเส้นเมืองราชบุรี

สิ่งก่อสร้างภายในวัดมหาธาตุฯ ที่เป็นร่องรอยสถาปัตยกรรมสมัยลพบุรีในช่วงพุทธศตวรรษที่ 18 ปรากฏอยู่ด้านทิศตะวันออกของกลุ่มพระปรางค์มหาธาตุ ทางด้านนอกของระเบียงคด เป็นอาคารที่มีผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า หันหน้าไปด้านทิศตะวันออกเช่นเดียวกับพระมหาธาตุ ซากอาคารที่พบก่อด้วยศิลาแลงมีกำแพงแก้วล้อมรอบ มีโคปุระอยู่ด้านทิศตะวันออก กำแพงด้านทิศตะวันตกนั้นปัจจุบันก็คือส่วนหนึ่งของระเบียงคดด้านทิศตะวันออกของพระมหาธาตุ อาคารสมัยลพบุรีนั้นเหลือเพียงส่วนฐานซึ่งมีวิหารหลวงครอบอยู่ด้านบน วิหารหลวงสร้างขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นเป็นอาคารแบบผนังเปิดหลังคาเป็นไม้ วิหารหลวงนี้ใช้เป็นประดิษฐานพระพุทธรูปสมัยอยุธยาตอนต้นปางมารวิชัย 2 องค์ ประทับนั่งหันพระปฤษฎางค์ชนกัน ซึ่งด้านหน้าของวิหารหลวงมีมุขยื่นออกมา จากการขุดแต่งครั้งสุดท้ายได้พบส่วนฐานอาคารที่มีแนวและขอบเขตค่อนข้างชัดเจนที่เชื่อว่าเป็นซากจากสถาปัตยกรรมสมัยลพบุรีที่ก่อสร้างด้วยอิฐศิลาแลง (พยุ่ง วงษ์น้อย สัมภาษณ์ พุทธศักราช 2554) โคปุระด้านทิศตะวันออกนั้นพังทลายไปส่วนหนึ่ง ปัจจุบันมีการบูรณะและต่อเติมเพิ่มขึ้นจากซากเดิม กำแพงแก้วที่ล้อมรอบศาสนสถานอยู่นั้นมีใบเสมาศิลาทรายจำหลักพระพุทธรูปประทับนั่งในซุ้มเรือนแก้ววางประดับเรียงติดต่อกันอยู่ขอบบนของกำแพง ซึ่งการประดับกำแพงแก้วในลักษณะนี้เป็นรูปแบบของศิลปะบายน คล้ายกับที่พบที่ปราสาทบันทายกเดีย ประเทศกัมพูชา (พยุ่ง วงษ์น้อย 2552:70) หลักฐานโบราณวัตถุสมัยลพบุรีที่สำคัญที่พบภายในวัดมหาธาตุ ได้แก่ พระพุทธรูปนาคนครปางมารวิชัย ซึ่งปัจจุบันประดิษฐานอยู่ภายในองค์ปรางค์ประธาน นอกจากนี้ยังพบเศียรพระโพธิสัตว์ และรูปเคารพเทวสตรี และจากการขุดแต่งฐานเจดีย์หน้าพระปรางค์ก็พบโบราณวัตถุที่เป็นเครื่องบูชาอีกหลายรายการรวมทั้งพระพิมพ์สมัยทวารวดี และพระเครื่องเนื้อในศาสนาพุทธนิกายมหายานที่เป็นศิลปะสมัยลพบุรีอีกด้วย (อ้างแล้ว น.139-149)

จากการศึกษาข้อมูลจากภาพถ่ายทางอากาศปี ค.ศ. 1952 พบร่องรอยที่น่าสนใจ ซึ่งเป็นมีความเป็นไปได้ว่าเป็นผังเมืองสมัยลพบุรีที่มีศาสนสถานอยู่ตรงกลาง คล้ายกับที่พบในเมืองโบราณแห่งอื่นๆที่ร่วมสมัยเดียวกันในภาคตะวันตก กล่าวคือร่องรอยที่พบบนภาพถ่ายทางอากาศคล้ายกับเป็นผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาดประมาณ 800 x 850 เมตร โดยมีศาสนสถานในวัดมหาธาตุวรวิหารอยู่ในตำแหน่งเกือบกึ่งกลางของผัง โดยมีผังใหญ่ของเมืองโบราณราชบุรีเป็นกรอบนอกอีกชั้นหนึ่ง (ภาพที่ 3.53a-c) ผังบริเวณชั้นในนี้พบว่ามีคันดินอยู่ด้านทิศเหนือซึ่งปัจจุบันกลายเป็นถนนเพชรเกษมไปแล้ว ซึ่งเป็นแนวต่อเนื่องมาจากแนวสะพานที่ข้ามแม่น้ำแม่กลองและตัดผ่ากลางเมืองโบราณราชบุรี คันดินด้านทิศตะวันตกของผังชั้นในนั้นขนานกับคันดินชั้นนอกโดยมีคูน้ำคันอยู่ตรงกลาง ด้านทิศตะวันออกของผังบริเวณนี้มีแม่น้ำแม่กลองเป็นปราการธรรมชาติ ส่วนทางด้านทิศใต้บนภาพถ่ายทางอากาศมองเห็นไม่ชัดเจน แต่สภาพในปัจจุบันเป็นคูน้ำที่เชื่อมต่อระหว่างแม่น้ำแม่กลองและคูน้ำที่อยู่ทางทิศตะวันตก นอกจากโบราณสถานในวัดมหาธาตุฯที่อยู่ตรงกลางผังนี้แล้ว บริเวณมุมด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือของผังก็ยังพบร่องรอยคันดินรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาดย่อมอีกด้วย บริเวณ

ดังกล่าวปัจจุบันมีการเปลี่ยนแปลงสภาพไปมาก เมื่อคันดินด้านทิศเหนือกลายเป็นถนนเพชรเกษมไปบริเวณดังกล่าวนั้นก็กลายเป็นมุมของสี่แยกไฟจราจรที่มีถนนสำหรับเลี้ยวซ้ายตัดผ่านและมีบ้านเรือนปลูกสร้างอยู่ กล่าวโดยรวมก็คือภายในบริเวณฝั่งที่กล่าวมานี้ปัจจุบันก็คือศูนย์กลางทางเศรษฐกิจของจังหวัดราชบุรี เป็นแหล่งชุมชนระดับจังหวัดและมีสิ่งปลูกสร้างต่างๆมากมาย แม้ว่าคันดินของฝั่งใหญ่จะยังพอมิให้เห็นร่องรอยบ้าง แต่คันดินด้านในนั้นปัจจุบันแทบไม่หลงเหลือสภาพคันดินแล้ว เพราะมีถนนและบ้านเรือนที่ปลูกสร้างเป็นแนวอยู่ชิดหรืออยู่บนแนวคันดินนั้นไปแล้ว อย่างไรก็ตามฝั่งบริเวณดังกล่าวนี้อาจสันนิษฐานได้ว่าเป็นฝั่งเมืองโบราณสมัยลพบุรีที่มีโบราณสถานทั่วมหาธาตุุเป็นศาสนสถานประจำเมือง เช่นเดียวกับที่พบที่เมืองสิงห์ เมืองโกสินารายณ์ และเมืองเพชรบุรี

นอกจากฝั่งคันดินขนาดใหญ่ที่พบล้อมรอบวัดมหาธาตุแล้ว ถัดไปทางด้านทิศเหนือของถนนเพชรเกษมแต่อยู่ภายในฝั่งใหญ่ของเมืองโบราณราชบุรี คือใกล้ๆกับบ้านหลุมดิน พบฝั่งคันดินอีกแห่งอยู่ด้านในฝั่งเมืองใหญ่เช่นกัน ฝั่งนี้มีรูปทรงที่ชัดเจนเพราะไม่ค่อยถูกรบกวนด้วยกิจกรรมสมัยใหม่ดังเช่นฝั่งเมืองที่อยู่ด้านทิศใต้ ฝั่งบริเวณที่บ้านหลุมดินนี้มีความน่าสนใจมาก จากภาพถ่ายทางอากาศปี ค.ศ. 1952 พบว่าเป็นฝั่งบริเวณที่เป็นคันดินรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ขนาดประมาณ 350 x 350 เมตร ภายในมีสระน้ำรูปสี่เหลี่ยมอยู่ 3 แห่ง จากการเดินสำรวจพื้นที่และจากข้อมูลชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ใกล้เคียง ไม่พบว่ามีซากสิ่งก่อสร้างใดๆภายในฝั่งคันดินดังกล่าว นอกจากสระน้ำ สระแห่งที่อยู่ตรงกึ่งกลางฝั่งคันดินมีขนาดประมาณ 25 x 30 เมตร สภาพของสระมีพืชขึ้นปกคลุมอยู่เต็ม บริเวณขอบสระเป็นพื้นราบสามารถใช้เป็นทางเดินรอบสระได้ แม้ว่าบางช่วงจะลาดเทเล็กน้อย และถัดออกไปจากพื้นราบรอบสระก็มีคันดินล้อมรอบอีกชั้นหนึ่ง ซึ่งบางช่วงของคันดินนั้นมีความสูงเหนือพื้นราบมากกว่า 1 เมตร (ภาพที่ 3.54a-b) บริเวณพื้นที่ด้านนอกคันดินที่อยู่ติดกันทางด้านทิศเหนือพบว่ามีพื้นที่ยกสูงขึ้นคล้ายกับเป็นแท่นเพื่อประกอบพิธีกรรม มีขนาดความยาวประมาณ 20 เมตร และกว้างประมาณ 10 เมตร สูงจากระดับพื้นทั่วไปประมาณ 30 เซนติเมตร รอบๆบริเวณดังกล่าวนี้พบชิ้นส่วนภาชนะดินเผาเนื้อแกร่งและเครื่องถ้วยเคลือบสีเขียวจำนวนมากกระจายอยู่ตามพื้น (ภาพที่ 3.55) สระน้ำอีกแห่งที่เห็นชัดจากภาพถ่ายดาวเทียมคือที่อยู่ตรงมุมทิศตะวันออกเฉียงเหนือ มีขนาด 65 x 40 เมตร โดยประมาณ ขอบสระโดยรอบมีลักษณะเป็นคันดิน บริเวณใกล้ๆกับสระน้ำแห่งนี้ก็พบชิ้นส่วนภาชนะดินเผาจำนวนมากเช่นกัน และสระน้ำแห่งที่สามเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าเช่นกัน อยู่บริเวณมุมด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ ขนาดประมาณ 100 x 35 เมตร นอกเหนือจากสระน้ำทั้งสามแห่งนี้ที่ยังคงสภาพให้เห็นในปัจจุบันบนภาพถ่ายทางอากาศปี ค.ศ. 1952 แสดงให้เห็นร่องรอยคล้ายกับสระน้ำอีกแห่งหนึ่งภายในฝั่งคันดิน คืออยู่ติดกับคันดินด้านทิศเหนือ แต่ภาพถ่ายดาวเทียมที่แสดงสภาพใกล้เคียงปัจจุบันไม่ปรากฏร่องรอยสระน้ำดังกล่าวแล้ว จากข้อมูลการสำรวจจากสนามในเบื้องต้นนี้ ไม่พบว่ามีสิ่งก่อสร้างที่ใช้ถาวรวัตถุภายในฝั่งคันดินนี้แต่อย่างใด แต่บริเวณไม่ห่างออกไปนักแต่อยู่ภายนอกคันดิน พบก้อนศิลาแลงขนาดใหญ่ที่ชาวบ้านบอกว่าพบอยู่ตรงนั้น

มานานมากแล้ว และบริเวณที่พบศิลาแลงจำนวนมากคือภายในวัดท่าโขลง ซึ่งอยู่ถัดไปทางทิศตะวันออกของฝั่งคันดินและอยู่ติดกับแม่น้ำแม่กลอง พระลูกวัดเล่าว่าพบก้อนศิลาแลงขนาดใหญ่บริเวณทิศใต้ของโบสถ์ด้านนอกกำแพงแก้ว พบในชั้นใต้ดินในลักษณะที่เรียงกันเป็นแนวยาว ปัจจุบันศิลาแลงเหล่านั้นถูกใช้วางล้อมรอบต้นไม้ใหญ่เพื่อประดับตกแต่งสวนภายในวัด ก้อนศิลาแลงเหล่านั้นมีขนาดแตกต่างกันไป ส่วนใหญ่มีลักษณะเป็นแท่งสี่เหลี่ยมยาวมากกว่า 60 เซนติเมตรขึ้นไป ทำให้สันนิษฐานได้ว่าใช้เป็นวัสดุในการก่อสร้างในสมัยโบราณ ภายในวัดโขลงนี้ยังพบพระพุทธรูปโบราณที่พระลูกวัดให้ข้อมูลว่าได้นำมาซ่อมแซมใหม่ พระพุทธรูปบางองค์มีป้ายระบุว่า เป็นพระพุทธรูปสมัยทวารวดี แต่จากสภาพปัจจุบันนั้นแทบไม่หลงเหลือเค้าของประติมากรรมทวารวดีอยู่เลย (ภาพที่ 3.56) บางองค์ก็ได้รับข้อมูลว่าเคลื่อนย้ายมาจากวัดเพลง (วัดเพรง) ที่บ้านท่าแจ่ง ซึ่งเป็นวัดร้างที่น่าสนใจมาก มีซากเจดีย์รูปสี่เหลี่ยมอยู่และเคยพบพระพุทธรูปสมัยทวารวดีที่มีจารึกคาถา เย ธมฺมาฯ (แสง มนวิฑูร 2529:72-4) แต่ว่าวัดนี้ยังไม่มีข้อมูลการศึกษาอย่างจริงจัง อีกทั้งยังพบว่าเมื่อไม่นานมานี้ได้มีการก่อสร้างเจดีย์โดยการต่อเติมขึ้นไปจากซากเก่า แต่ปัจจุบันก็ได้พังทลายลงมาแล้วและกลายเป็นวัดร้างตามเดิม จึงทำให้ยังไม่สามารถระบุได้แน่ชัดว่าซากเก่าของเจดีย์นั้นมีอายุร่วมสมัยกับประติมากรรมทวารวดีหรือไม่

การสันนิษฐานอายุสมัยของร่องรอยที่เป็นฝั่งคันดินที่กล่าวมาข้างต้นนี้อาจทำได้เพียงคร่าวๆ เท่านั้นในเบื้องต้นนี้ คือน่าจะมีอายุในราวพุทธศตวรรษที่ 18-19 โดยเป็นการสันนิษฐานจากโบราณวัตถุที่พบ คือชิ้นส่วนภาชนะดินเผาที่พบกระจายอยู่บนพื้นดินภายในฝั่งคันดิน ซึ่งเป็นชิ้นส่วนภาชนะดินเผาประเภทเครื่องถ้วยจีนเคลือบขาวซิงไปและเครื่องถ้วยบุรุษย์จากสมัยพุทธศตวรรษที่ 18 แต่พบเพียงจำนวนน้อย เครื่องถ้วยที่พบมากคือที่มาจากแหล่งบ้านเตาปูน ที่มีอายุในราวปลายพุทธศตวรรษที่ 18-19 และยังมีเครื่องถ้วยจีนคือเครื่องเคลือบสีเขียวจากเตาหลงเฉียวและเครื่องถ้วยจีนเคลือบน้ำตาลเตาฉีสี้อ อายุราวพุทธศตวรรษที่ 19 ปะปนอยู่บ้าง (ภาพที่ 3.55) โบราณสถานที่บ้านหลุมดินแห่งนี้ยังต้องมีการค้นคว้าอีกมากจึงจะสามารถกำหนดช่วงอายุสมัยที่แน่นอนได้ อีกทั้งการใช้งานสถานที่ที่มีแผนผังลักษณะนี้ซึ่งก็น่าจะเพื่อประกอบพิธีกรรมบางอย่าง แต่จะเป็นพิธีกรรมเนื่องในลัทธิความเชื่อใดก็ยังคงต้องทำการศึกษาในภาคสนามอีก เช่นเดียวกับฝั่งบริเวณที่พบที่บ้านดอนกอก จ.สุพรรณบุรี ที่ได้ตั้งข้อสังเกตไว้ก่อนหน้านี้ว่าอาจเป็นไปได้ทั้งในแง่ของการได้รับอิทธิพลวัฒนธรรมเขมรที่นิยมสร้างศาสนสถานโดยสระน้ำไว้ใน แต่ศาสนสถานที่มีสระน้ำแต่ไม่มีอาคารก่อสร้างด้วยถาวรวัตถุอยู่ในแบบนี้ก็ไม่พบในวัฒนธรรมเขมร ดังนั้นอาจจะสันนิษฐานว่าเป็นการสร้างพื้นที่ประกอบพิธีกรรมที่มีประเพณีที่ผสมผสานความเชื่อและความนิยมของท้องถิ่นก็เป็นได้ ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 19 ชุมชนโบราณเมืองราชบุรีน่าจะเจริญรุ่งเรืองถึงขีดสุด คือมีบทบาทเป็นเมืองท่าค้าขายที่สำคัญ โดยมีการสร้างฝั่งเมืองที่มีคูน้ำ-คันดินขนาดใหญ่ขึ้นโดยครอบคลุมบริเวณที่เป็นศูนย์กลางเดิมของชุมชนคือที่บริเวณวัดมหาธาตุฯ และบริเวณฝั่งคันดินที่อยู่ทางด้านทิศเหนือของเมืองไว้ด้วย

ภาพที่ 3.54a-b ของสระน้ำที่อยู่ตรงกลางของผังคันดินรูปสี่เหลี่ยม บริเวณโดยรอบของสระน้ำ
มีคันดินอีกชั้นหนึ่ง

ภาพที่ 3. 55 ชิ้นส่วนภาพชนะดินเผาประเภทเครื่องเคลือบที่พบบริเวณฝังคันดินรูปสี่เหลี่ยม: a. เครื่องถ้วยชิ่งไป; b. เครื่องถ้วยบุรีรัมย์; c. เครื่องถ้วยจีนเคลือบสีน้ำตาล เทาฉีสี; d. เครื่องถ้วยจีนเคลือบสีเขียว เทาหลงเฉิน; e. ภาชนะเตาบ้านบางปูน

ภาพที่ 3.56 ศิลาลงที่ขุดได้จากข้างโบสถ์วัดท่าโขลง ปัจจุบันใช้ประดับสวนภายในวัด (ซ้ายบนและซ้ายล่าง) และ พระพุทธรูปที่มีการบูรณะจากซากประติมากรรมที่เคลื่อนย้ายมาจากซากเจดีย์วัดเพลง (ขวาบนและขวาล่าง)

เมืองเพชรบุรี จ.เพชรบุรี ต.ท่าราบ อ.เมือง จ.เพชรบุรี

เมืองเพชรบุรีเป็นเมืองโบราณสมัยลพบุรีอีกแห่งหนึ่งในภาคตะวันตกของไทยที่มีพัฒนาการต่อเนื่องมาตั้งแต่สมัยทวารวดีเรื่อยมาจนถึงพุทธศตวรรษที่ 19 เมืองเพชรบุรีตั้งอยู่ริมฝั่งของแม่น้ำเพชรบุรีทางด้านทิศตะวันออก มีผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมขนาดประมาณ 1,100 x 1,000 เมตร ซึ่งนับว่าเป็นเมืองสมัยลพบุรีที่มีขนาดใหญ่ที่สุดเมื่อเปรียบเทียบกับเมืองร่วมที่สมัยกันในภาคตะวันตก และเมืองนี้ก็มีศาสนสถานประจำเมืองคือปราสาทที่วัดกำแพงแลงตั้งอยู่กลางใจเมือง และเช่นเดียวกับเมืองราชบุรีที่เมืองโบราณเพชรบุรีก็เป็นศูนย์กลางของจังหวัดเพชรบุรีที่ปัจจุบันมีชุมชนอาศัยอยู่อย่างหนาแน่น ร่องรอยของเมืองโบราณเพชรบุรีนอกจากโบราณสถานวัดกำแพงแลงแล้ว จากข้อมูลภาพถ่ายทางอากาศปี ค.ศ. 1944 ก็พบว่าทางด้านทิศเหนือภายนอกกำแพง มีสระน้ำหรือเป็นพื้นที่ที่มีน้ำขังซึ่งครอบคลุมพื้นที่บริเวณกว้างใหญ่แต่ว่าขอบเขตเขตไม่ได้เป็นรูปทรงเลขาคณิต พื้นที่ดังกล่าวนี้ด้านยาวที่สุดประมาณ 400 เมตร และด้านกว้างที่กว้างที่สุดประมาณ 350 เมตร แนวขอบทางด้านทิศตะวันตกนั้นมีแนวที่ไม่เป็นเส้นตรงแต่เป็นเส้นฟันปลาเป็นแนวนานกับแม่น้ำเพชรบุรี (ภาพที่ 3.57a-c) ปัจจุบันพื้นที่บริเวณดังกล่าวนี้ส่วนใหญ่กลายเป็นที่อยู่อาศัยมีบ้านเรือนก่อสร้างเกือบทั้งพื้นที่ ยกเว้นบริเวณด้านทิศใต้ที่อยู่ใกล้กับกำแพงเมืองด้านทิศเหนือที่ปัจจุบันยังคงมีสภาพเป็นสระน้ำคือมีน้ำขังอยู่ส่วนหนึ่งเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาดประมาณ 170 x 50 เมตร และจากภาพถ่ายทางอากาศปี ค.ศ. 1944 นั้นก็พบว่าสระน้ำแห่งนี้ปรากฏขอบสระที่ค่อนข้างชัดเจน ซึ่งก็เป็นไปได้ที่สระน้ำแห่งนี้จะเป็นสระโบราณที่ร่วมสมัยกันกับเมืองโบราณเพชรบุรี ซึ่งลักษณะของผังเมืองโบราณที่มีสระน้ำอยู่ทางทิศเหนืออีกแห่งก็คือเมืองโกสินารายณ์ แต่สระน้ำที่เมืองโกสินารายณ์นี้มีขนาดใหญ่คือ 350 x 150 เมตร และเป็นรูปทรงสี่เหลี่ยมผืนผ้าชัดเจน แต่สระน้ำที่เมืองเพชรบุรีนี้มีขนาดเล็กกว่าหากนับเฉพาะบริเวณที่ปรากฏร่องรอยเป็นสระน้ำที่ชัดเจน อย่างไรก็ตามส่วนพื้นที่ทางเหนือของสระน้ำขึ้นไปนั้นอาจจะเป็นพื้นที่ที่มีได้มีการใช้งานในลักษณะที่เป็นสระน้ำ แต่เป็นพื้นที่กักเก็บน้ำที่ท่วมเอ่อขึ้นมาจากแม่น้ำเพชรบุรีเพื่อประโยชน์ในการเพาะปลูกก็เป็นได้ เพราะพบพื้นที่ลักษณะคล้ายๆกันนี้ที่ไม่ได้เป็นรูปทรงเลขาคณิตชัดเจน แต่เป็นพื้นที่ที่มีความขึ้นไต่ดินสูงกว่าพื้นที่โดยรอบ เช่น พื้นที่ภายในกำแพงเมืองตรงมุมด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือ และบริเวณนอกกำแพงเมืองที่อยู่ไปทางทิศตะวันออกของสระน้ำ ซึ่งเป็นไปได้ที่จะเคยเป็นพื้นที่ที่มีการจัดการ คือมีการผันน้ำเข้ามาในฤดูน้ำหลากให้ท่วมขังเพื่อประโยชน์ในการเพาะปลูก

นอกจากนี้แล้วเมื่อพิจารณาภูมิทัศน์โดยรอบเมืองเพชรบุรีก็ทำให้เห็นว่าภูมิทัศน์โดยรอบของเมืองเพชรบุรีนั้นน่าสนใจมาก การกำหนดที่ตั้งของเมืองโบราณแห่งนี้ น่าจะคำนึงถึงแม่น้ำเพชรบุรีเป็นหลักสำคัญ กล่าวคือตำแหน่งที่ตั้งของเมืองเป็นบริเวณที่แม่น้ำเพชรบุรีมีสาขาแยกย่อยออกไปหลายสาย มีทั้งที่ไหลไปทางทิศเหนือ ทิศตะวันออกและทางทิศใต้ การทอดตัวของลำน้ำเหล่านั้นเมื่อพิจารณาจากภาพถ่ายทางอากาศดู

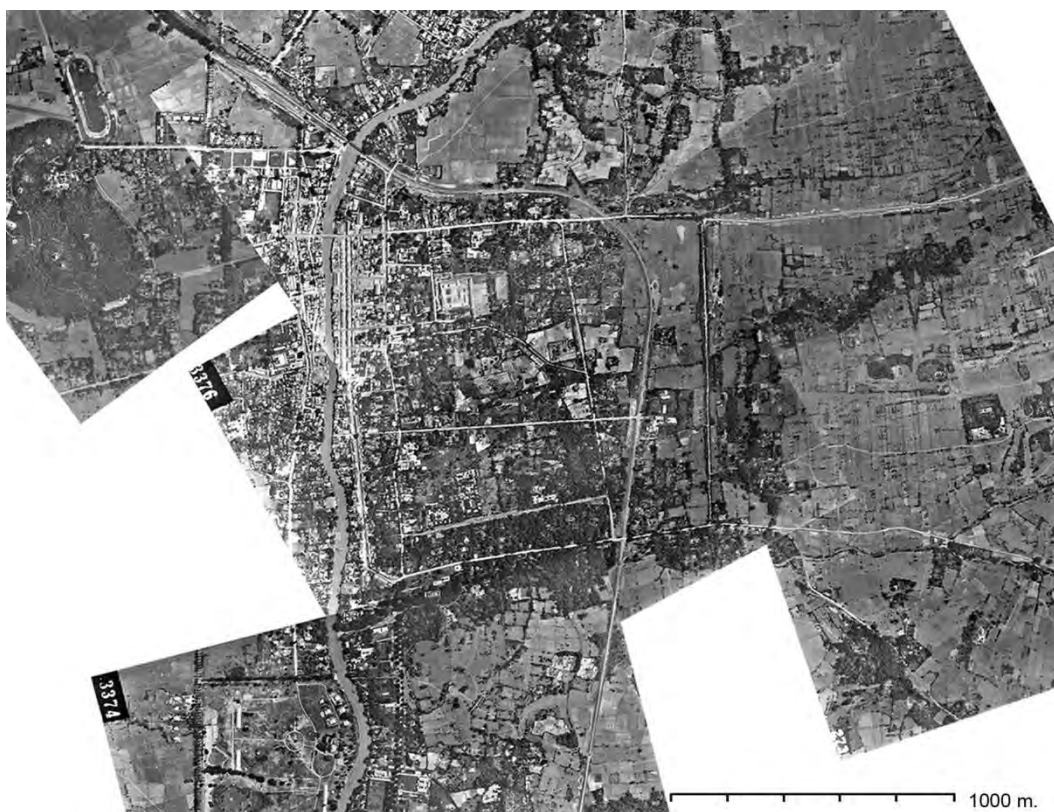
คล้ายกับเป็นเส้นรัศมีที่แผ่ออกไปจากเมืองเพชรบุรีระยะทางไม่ต่ำกว่า 5 กิโลเมตร ไปทางด้านทิศเหนือและทิศตะวันออกของเมือง และบริเวณดังกล่าวนั้นมีลำน้ำสาขามากมาย และจากภาพถ่ายทางอากาศปี ค.ศ. 1967 พบว่ามีลำน้ำบางสายนั้นเป็นแนวตรงมาก ซึ่งผิดกับลำน้ำธรรมชาติโดยทั่วไปที่จะต้องมีความคดเคี้ยวบ้างไม่มากนัก (ภาพที่ 3.58) ซึ่งก็น่าสนใจมากหากทางน้ำเหล่านั้นมิได้เกิดจากธรรมชาติคือสร้างโดยฝีมือมนุษย์ แล้วคลองเหล่านั้นสร้างขึ้นเมื่อใดแล้วมีประโยชน์การใช้งานอะไร เพราะโครงการชลประทานในจังหวัดเพชรบุรี ซึ่งเป็นโครงการอ่างเก็บน้ำและฝายทดน้ำที่สร้างขึ้นใน ค.ศ. 1975 (พ.ศ. 2518) เป็นต้นมา (<http://ridceo.rid.go.th/petchbur/about.htm>, สืบค้นเมื่อ 22/4/56) และประวัติการขุดคลองในภาคตะวันตกในช่วงต้นรัตนโกสินทร์นั้นโดยมากเพื่อวัตถุประสงค์ในการคมนาคมขนส่งสินค้าการเกษตร ที่เชื่อมระหว่างแม่น้ำเจ้าพระยากับแม่น้ำแม่กลอง (<http://irrigation.rid.go.th/damneonsaduak/5prawatt.php> สืบค้นเมื่อ 22/4/56) และขุดคลองลัดเป็นเส้นตรงเชื่อมกับแม่น้ำเพชรบุรีและเพื่อออกปากอ่าวได้สะดวกรวดเร็วขึ้น (<http://www.bangkrok.com/general.php>, สืบค้นเมื่อ 20/4/56) แต่คลองที่เป็นเส้นตรงที่อยู่ทางทิศเหนือและทิศตะวันออกของเมืองโบราณเพชรบุรีนั้นมิได้อยู่ในตำแหน่งที่จะเป็นคลองลัดที่เชื่อมระหว่างแหล่งชุมชนแต่อย่างใด หากแต่อยู่ในพื้นที่ลุ่มต่ำที่ส่วนใหญ่เป็นพื้นที่การเกษตรที่ลำน้ำสายเล็กๆที่ไหลลงสู่ทะเลอ่าวไทย ซึ่งคลองที่เป็นแนวเส้นตรงเหล่านั้นน่าจะเป็นการขุดเพื่อการชักน้ำจากลำน้ำธรรมชาติให้เข้าไปยังพื้นที่ที่ต้องการ ซึ่งจะเห็นได้ว่าลำน้ำมีแขนแยกเป็นเส้นตรงออกไปเป็นสองหรือสามแฉกหลายจุดด้วยกัน เป็นไปได้ที่การขุดคลองนี้เป็นวิธีการจัดการน้ำของชุมชนขนาดใหญ่บนที่ราบใกล้ชายฝั่งทะเลอย่างเมืองเพชรบุรีที่ต้องการพื้นที่ราบกว้างใหญ่ในการเพาะปลูก แต่อาจจะต้องเผชิญกับปัญหาน้ำทะเลหนุนและปัญหาภัยแล้งในบางฤดูกาล ซึ่งวิธีการจัดการน้ำบนพื้นที่ราบชายฝั่งทะเลนั้นย่อมแตกต่างจากพื้นที่ราบลุ่มริมฝั่งแม่น้ำอย่างในพื้นที่จังหวัดสุพรรณบุรีที่สันนิษฐานว่ามีการจัดการน้ำด้วยคันดินที่เป็นแนวยาวใช้ในการผันและกักเก็บน้ำเพื่อประโยชน์ในการเพาะปลูก และในแง่ของการศึกษาทางโบราณคดีก็น่าจะสันนิษฐานในเบื้องต้นนี้ได้ว่าทั้งคันดินและคลองที่เป็นแนวเส้นตรงที่พบในภาพถ่ายทางอากาศนั้นคงไม่ต้องสงสัยแล้วว่าจะเป็นหลักฐานทางวัฒนธรรมที่เกิดจากการปรับตัวของมนุษย์เพื่อให้สามารถดำรงชีพอยู่ได้สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติลักษณะต่างๆได้ โดยมนุษย์เรียนรู้ที่จะแก้ปัญหาและใช้ประโยชน์จากสิ่งที่อยู่ในธรรมชาติ อย่างไรก็ตามแม้ว่าจะยังไม่สามารถกำหนดอายุสมัยของการสร้างคันดินและคลองเหล่านั้นได้ในตอนนี้ แต่สิ่งหนึ่งที่ปฏิเสธไม่ได้ก็คือชุมชนสมัยลพบุรีที่มีขนาดใหญ่อย่างเมืองเพชรบุรีนี้จะต้องมีการจัดการน้ำที่เป็นระบบเพื่อประโยชน์ในการเกษตรเพราะมีความจำเป็นที่ต้องผลิตอาหารอย่างเพียงพอเพื่อนำมาเลี้ยงคนจำนวนมากของชุมชน

เมืองโบราณขนาดใหญ่ที่เพชรบุรีนี้มีศาสนสถานประจำเมืองตั้งอยู่กลางเมือง คือโบราณสถานที่อยู่ในวัดกำแพงแลง เป็นกลุ่มอาคารทรงปราสาทเขมรศิลปะบาเยนรวมทั้งสิ้น 5 องค์ ก่อสร้างด้วยอิฐศิลาแลง ผนังฉาบปูนและประดับด้วยลวดลายปูนปั้น กลุ่มอาคารนี้มีกำแพงแก้วขนาด 72 x 97 เมตร ล้อมรอบอยู่ กลุ่ม

ปราสาทภายในกำแพงแก้ว มี 3 องค์ที่เรียงตัวตามแนวทิศเหนือใต้ ปราสาทประธานที่อยู่ตรงกลางมีขนาดใหญ่ที่สุด ส่วนปราสาทอีก 2 องค์ อยู่ทิศตะวันตกและทิศตะวันออกของปราสาทประธาน ปราสาทองค์ที่อยู่ด้านทิศตะวันออกนั้นมีลักษณะคล้ายกับโคปุระมาก แต่จากการขุดแต่งเมื่อปี พ.ศ. 2545 ไม่พบร่องรอยหลักฐานใดที่เป็นระเบียงหรือมีแนวกำแพงชั้นใน จึงสันนิษฐานว่าไม่ใช่โคปุระแต่เป็นปราสาทองค์หนึ่ง (พรอนันต์การช่าง, บริษัท 2545) ปราสาทบางองค์ยังคงมีปูนฉาบผนังและลวดลายประดับปูนปั้นหลงเหลืออยู่ บริเวณภายในกำแพงแก้วมีสระน้ำอยู่แห่งหนึ่งตรงมุมด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือ แต่จากรายงานการขุดแต่งแสดงความเห็นว่าเป็นสระน้ำที่สร้างขึ้นภายหลังการใช้งานร่วมสมัยกับสิ่งก่อสร้างอื่นๆภายในกำแพง อย่างไรก็ตามหลักฐานเก่าที่สุดที่แสดงสภาพของโบราณสถาน คือภาพถ่ายในคอลเลคชันของ Robert Larimore จาก ค.ศ. 1936 มีภาพถ่ายโบราณสถานในวัดกำแพงแลงก่อนที่จะมีการบูรณะ ซึ่งปราสาทบางองค์อยู่ในสภาพที่ค่อนข้างสมบูรณ์ คือองค์ที่อยู่ทางด้านทิศใต้ของปราสาทประธาน ส่วนปราสาทองค์อื่นๆอยู่ในสภาพที่บางส่วนปรักหักพังและมีพุ่มไม้ขึ้นปกคลุมแต่ก็ยังมีลวดลายปูนปั้นประดับให้เห็นอยู่ โดยเฉพาะที่ปราสาทองค์ประธาน ในภาพถ่ายเก่าในคอลเลคชัน Robert Larimore ยังแสดงให้เห็นสภาพพื้นที่รอบๆโบราณสถานว่าเคยมีชาวบ้านอยู่อาศัยและเพาะปลูกพืชไร่ในพื้นที่นั้นด้วย นอกจากกลุ่มปราสาทแล้วยังมีภาพถ่ายของสระน้ำที่ระบุว่าอยู่ที่มุมด้านตะวันออกเฉียงเหนือของกำแพงแก้ว (ภาพที่ 3.59–3.60) ซึ่งในภาพถ่ายพบว่าบริเวณขอบสระน้ำคล้ายกับมีก้อนศิลาแลงอยู่จำนวนหนึ่ง แต่ถึงกระนั้นก็ยังไมอาจสรุปได้แน่ชัดว่าสระน้ำนั้นเป็นสระน้ำโบราณที่มีศิลาแลงกรุที่บริเวณขอบสระ อย่างไรก็ตามเมื่อพิจารณาถึงตำแหน่งของสระน้ำดังกล่าวแล้วก็เป็นไปได้ที่จะเป็นสระน้ำที่มีการใช้งานร่วมสมัยกับกลุ่มปราสาทภายในกำแพงแก้ว เพราะโดยทั่วไปแล้วแผนผังสถาปัตยกรรมของสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ในสมัยลพบุรีนั้นมักมีสระน้ำเป็นส่วนประกอบที่สำคัญ และมักจะอยู่บริเวณทิศตะวันออกเฉียงเหนือของกลุ่มอาคาร แม้ว่าส่วนใหญ่จะพบสระน้ำอยู่นอกกำแพงแก้วก็ตาม ปัจจุบันสระน้ำดังกล่าวได้ถูกถมไปแล้ว และภายในกำแพงแก้วก็มีการปรับพื้นที่และมีสิ่งก่อสร้างสมัยใหม่เกือบเต็มพื้นที่ของวัดกำแพงแลงจึงทำให้ไม่สามารถตรวจสอบได้ว่ามีสิ่งก่อสร้างอื่นใดภายในกำแพงแก้วอีกหรือไม่

โบราณสถานภายในวัดกำแพงแลงแห่งนี้มีหลักฐานด้านสถาปัตยกรรมที่นับว่ายังคงสภาพไว้ค่อนข้างดี และหลักฐานวัตถุที่พบแม้ว่าจะหลงเหลือให้ศึกษาไม่มากนักก็ตามแต่ก็เป็นหลักฐานที่สำคัญมาก ได้แก่ ชิ้นส่วนศิลาสลักรูปเคารพพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรเปล่งรัศมี พบเพียงส่วนของเศียรและพระกร (ภาพที่ 3.61) ซึ่งรูปเคารพองค์นี้เป็นหนึ่งในโบราณวัตถุที่พบเพียงไม่กี่ชิ้นในประเทศไทย นอกจากนี้ยังพบรูปเคารพเนื่องในศาสนาพุทธลัทธิมหายานเช่นกัน ได้แก่ พระพุทธรูปนาคปรก และพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรลีลาes และจากการขุดแต่งเมื่อปี พ.ศ. 2545 ก็พบโบราณวัตถุอีกจำนวนหนึ่งที่แสดงหลักฐานการอยู่อาศัยของชุมชนในบริเวณนี้ต่อเนื่องมาถึงหลังสมัยลพบุรีด้วย ซึ่งได้แก่ โบราณวัตถุประเภทชิ้นส่วนภาชนะดินเผาจากแหล่งเตาบ้านบางปูนและจากแหล่งเตาศรีสีชนาลัย เป็นต้น เมืองเพชรบุรีคงไม่เคยร้างราผู้คน เพราะมีชุมชนอาศัยอยู่ใน

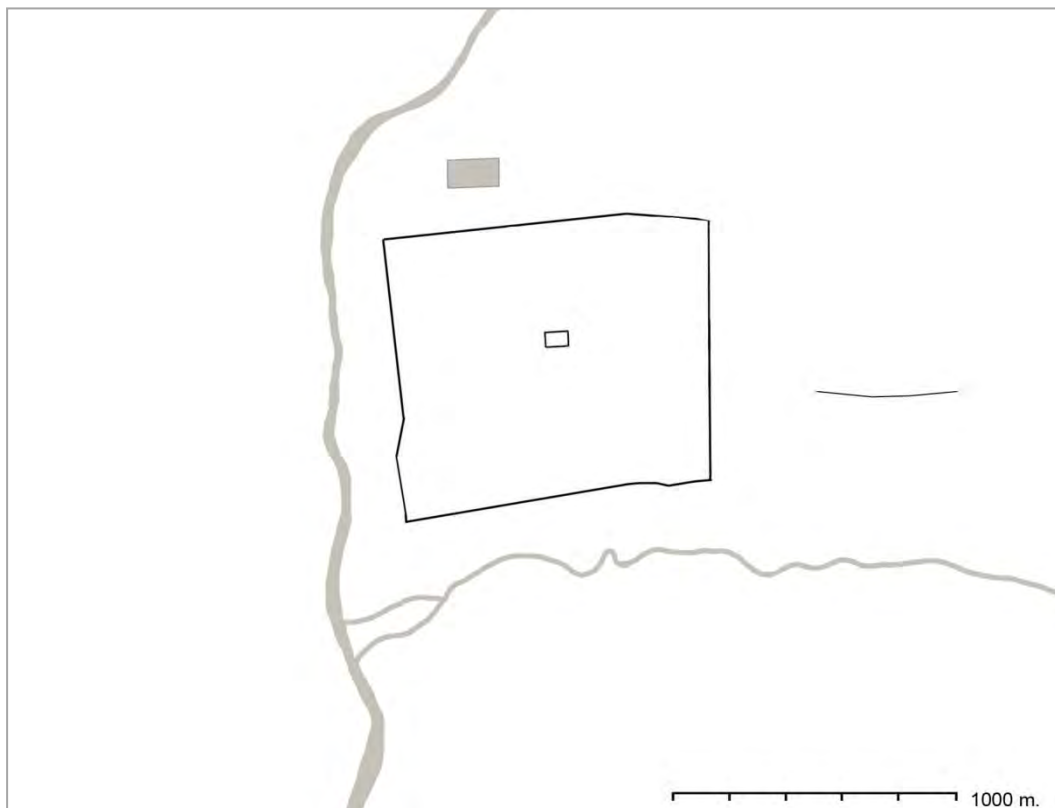
บริเวณอย่างต่อเนื่องมาหลายยุคหลายสมัย ดังปรากฏหลักฐานศาสนสถานจากสมัยต่างๆ เรื่อยมาจนกระทั่งถึงสมัยปัจจุบันที่ศูนย์กลางทางเศรษฐกิจของจังหวัดเพชรบุรีก็ยังคงอยู่ภายในผังเมืองโบราณแห่งนี้ แต่จากการที่มีการทับซ้อนกันของชั้นวัฒนธรรมหลายสมัยทำให้สังเกตเห็นร่องรอยเจาะจงเฉพาะยุคสมัย ทำได้ยาก อีกทั้งกำแพงเมืองแต่ละด้านก็แทบไม่หลงเหลือสภาพของคันดินโบราณให้เห็นแล้วเพราะปัจจุบันคันดินทุกด้านได้กลายเป็นถนนสำหรับรถยนต์ไปแล้ว ซึ่งร่องรอยทางโบราณคดีในสมัยลพบุรีที่นอกเหนือจากโบราณสถานที่วัดกำแพงแลงก็ไม่มีปรากฏชัดเจนนัก จะพบก็แต่พระพุทธรูปขนาดปรกติสลัก 2 องค์ ที่เก็บรักษาไว้ในโบสถ์ของวัดทอซึ่งตั้งอยู่ภายในเมืองเพชรบุรีนั่นเอง แต่ก็ไม่สามารถทราบข้อมูลว่าพระพุทธรูปทั้งสององค์นั้นมีที่มาอย่างไร (ภาพที่ 3.62) เมืองโบราณเพชรบุรีนี้สมควรจะได้มีการศึกษาโดยละเอียดเพราะเป็นเมืองโบราณอีกแห่งหนึ่งที่มีความสำคัญต่อการทำความเข้าใจสภาพบ้านเมืองในภาคกลางในช่วงเวลาที่มีการแข่งขันและการแย่งชิงอำนาจกันในภูมิภาคก่อนที่บ้านเมืองในกลุ่มเจ้าพระยาตอนกลางอย่างสุโขทัยจะรุ่งเรืองและมีบทบาทเด่นขึ้นมาในภูมิภาคนี้

ภาพที่ 3. 57a ภาพถ่ายทางอากาศเมืองเพชรบุรี Williams–Hunt Collection (BN 334 684 5/5/1944, F36)
(gdap.crma.ac.th)

ภาพที่ 3.57b ภาพถ่ายดาวเทียมเมืองเพชรบุรี (Google Earth 29/2/2012)

ภาพที่ 3.57c ภาพลายเส้นเมืองโบราณเพชรบุรี มีโบราณสถานกำแพงแลงอยู่กลางเมือง

ภาพที่ 3.58 ภาพถ่ายทางอากาศแสดงร่องรอยคูคลองรอบเมืองเพชรบุรี (V1VAP61USN 4946 4/12/1967)

ภาพที่ 3.59 โบราณสถานภายในวัดกำแพงแลง พระปรางค์สามองค์ (ภาพซ้าย) และพระปรางค์ทิศตะวันออก (ภาพขวา)

ภาพที่ 3.60 ภาพถ่ายจากสระน้ำมูมทิศตะวันออกเฉียงเหนือของโบราณสถานกำแพงแลงจากภาพคอลเลคชัน
ของ Robert Larimore ค.ศ. 1936 (<http://collections.lib.uwm.edu>, 22/1/2012)

ภาพที่ 3.61 เศียรพระพุทธรูปที่โบราณสถานกำแพงแลงปัจจุบันเก็บรักษาที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนครศรีอยุธยา (ซ้าย) พระพุทธรูปปางนาคปรก (ขวา)

ภาพที่ 3.62 พระพุทธรูปปางนาครปรกเก็บรักษาอยู่ในโบสถ์ที่วัดท้อ อ.เมือง จ.เพชรบุรี ไม่ทราบที่มาปัจจุบัน

วัดสระกระเทียม ต.สระกระเทียม อ.เมือง จ.นครปฐม

ภายหลังจากที่วัฒนธรรมทวารวดีถึงคราวที่มีการเสื่อมทรมลง แต่เมืองสำคัญอย่างเมืองนครปฐมที่มีความสำคัญทางเศรษฐกิจยังพบว่ามียุทธศาสตร์การอยู่อาศัยต่อเนื่องมาในสมัยลพบุรี ด้วยหลักฐานวัตถุที่พบ เช่น รูปเคารพที่เป็นศิลปะลพบุรี และเครื่องถ้วยจีนแบบเครื่องเคลือบสีขาว (อุษา จักรนเพียรภาค 2548) และยังมีการบันทึกการพบรูปเคารพหล่อสำริด เป็นรูปพระโพธิสัตว์และเศียรพระพุทธรูปที่พระประโทน นอกจากนี้ยังมีประติมากรรมรูปเคารพศิลปะลพบุรีอีกจำนวนหนึ่งที่จัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานวัดพระปฐมเจดีย์หลายชิ้น เช่น พระพุทธรูปนาครปรกทรงเครื่อง พระพุทธรูปทรงเครื่องปางประทานอภัย เศียรพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร แม้ว่าโบราณวัตถุส่วนมากจะไม่ทราบที่มา แต่บางชิ้นระบุว่ามาจากจังหวัดสุพรรณบุรี หลายชิ้นระบุว่าได้รับมอบจากข้าราชการชั้นผู้ใหญ่เมื่อหลายสิบปีก่อน ดังนั้นก็เป็นไปได้ที่วัตถุบางส่วนจะมาจากพื้นที่ในจังหวัดนครปฐมเอง

แหล่งโบราณคดีที่วัดสระกระเทียมนี้มีบันทึกการพบเทวรูปเหว็จ (หรือพระอิศวร) หล่อสำริด ปัจจุบันเก็บรักษาที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติราชบุรี (ภาพที่ 3.63) และภายในวัดสระกระเทียมก็พบว่ามียะหรือน้ำขนาดเล็กซึ่งปัจจุบันได้มีการก่อสร้างต่อเติมตรงขอบสระจนไม่ทราบว่าเป็นรูปทรงเดิมเป็นอย่างไร รูปทรงที่เห็นปัจจุบันเป็นทรงกลมขนาดเส้นผ่านศูนย์กลางประมาณ 6 เมตร บริเวณรอบๆ สระน้ำพบซากอิฐคิลาแลง

จำนวนหนึ่งกองอยู่ตามโคนต้นไม้หลายจุดด้วยกัน จากคำบอกเล่าของชาวบ้านก็ทราบว่าสระน้ำแห่งนี้เป็นสระเก่าแก่ ซึ่งปัจจุบันทางวัดได้มีการปรับภูมิทัศน์บริเวณรอบๆสระให้เป็นสถานที่ปฏิบัติธรรม โดยมีการปลูกต้นไม้เพิ่มเติมพื้นที่ สภาพพื้นที่บริเวณรอบๆสระน้ำนั้นมีลักษณะเป็นเกาะขนาดเล็กคือมีคูน้ำอยู่รอบๆและมีสระน้ำดังกล่าวอยู่ตรงกึ่งกลาง (ภาพที่ 3.64) แต่ข้อมูลคำบอกเล่าของชาวบ้านไม่ตรงกัน จึงยังไม่อาจสรุปได้ชัดเจนว่าเป็นคูน้ำที่อยู่รอบๆนั้นเป็นคูน้ำที่มีมาแต่ดั้งเดิมหรือเพิ่งสร้างขึ้นมาใหม่ อีกทั้งการสำรวจเก็บข้อมูลจากพื้นที่โดยรอบก็ไม่สามารถทำได้เพราะมีการปรับระดับและมีสิ่งก่อสร้างของวัดจนเกือบเต็มพื้นที่แล้ว แม้ว่าจะยังไม่มีข้อมูลที่ชัดเจนมากนัก แต่ก็น่าจะกล่าวได้ว่าเป็นแหล่งโบราณคดีแห่งหนึ่งโดยมีสระน้ำแห่งนี้เป็นร่องรอยของชุมชนโบราณ

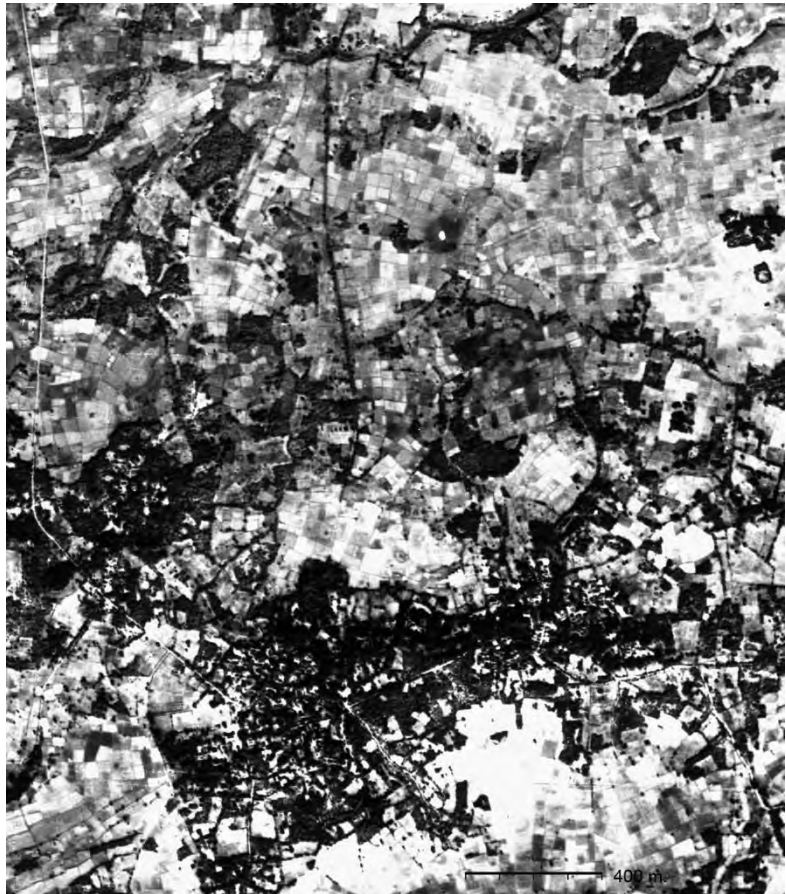

ภาพที่ 3.63 รูปเคารพเทวพระหล่อสำริด พบบริเวณวัดสระกระเทียม ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติราชบุรี

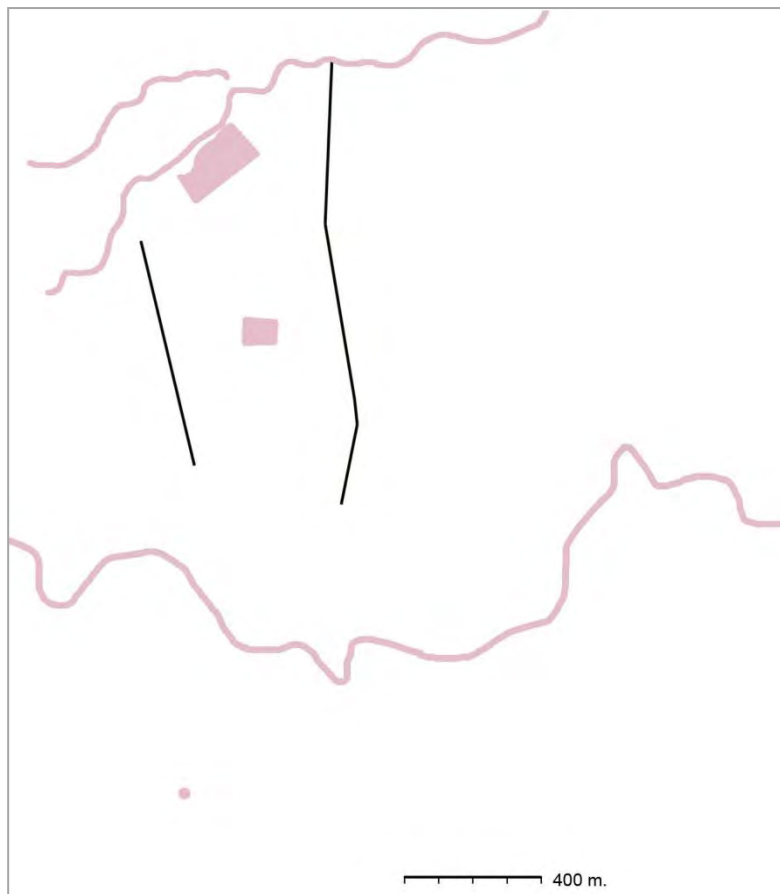

ภาพที่ 3.64 สระน้ำโบราณภายในวัดสระกระเทียม ปัจจุบันมีการปรับพื้นที่โดยรอบแต่ยังพบซากอิฐดินเผาแลงกองอยู่ตามโคนต้นไม้ใกล้ๆกับสระ

ภาพที่ 3.65a ภาพถ่ายทางอากาศ
บริเวณวัดสระกระเทียม (VV WWS
M9 AMS 30/12/1952, 119, 1144)

ภาพที่ 3.65b ภาพถ่ายดาวเทียมบริเวณ
วัดสระกระเทียม (ลูกศรชี้) (Google
Earth, 10/3/2013)

ภาพที่ 3.65c ภาพลายเส้นร่องรอยทางโบราณคดีบริเวณวัดสระกระเทียม (วงกลมสีเทาขนาดเล็กคือตำแหน่งสระน้ำโบราณในวัดสระกระเทียม)

แหล่งโบราณคดีในวัดสระกระเทียมนั้นตั้งอยู่ในตำแหน่งของภูมิศาสตร์ที่น่าสนใจ กล่าวคือตั้งอยู่ไม่ห่างจากแม่น้ำบางแกว ซึ่งเป็นแม่น้ำสาขาของแม่น้ำแม่กลองที่ไหลไปบรรจบกับแม่น้ำบางแก้ว ซึ่งเป็นแม่น้ำที่เชื่อมกับแม่น้ำนครชัยศรีด้วย ซึ่งก็หมายถึงเส้นทางคมนาคมที่สามารถเชื่อมระหว่างแม่น้ำแม่กลองและแม่น้ำนครชัยศรี (แม่น้ำท่าจีน) วัดสระกระเทียมนี้อยู่ห่างจากเมืองโบราณนครปฐมมาทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ประมาณ 14 กิโลเมตร และห่างจากเมืองโกสินารายณ์มาทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ประมาณ 16 กิโลเมตร ซึ่งก็อาจกล่าวได้ว่าเป็นเครือข่ายชุมชนร่วมสมัยที่มีความสัมพันธ์กันอย่างไม่ต้องสงสัย แม้ว่าข้อมูลภาคสนามจะเพิ่มเติมความรู้เกี่ยวกับแหล่งโบราณคดีแห่งนี้ไม่มากนัก แต่ภาพถ่ายทางอากาศปี ค.ศ.1952 ที่แสดงภูมิทัศน์บริเวณใกล้เคียงกันนั้นพบร่องรอยที่น่าสนใจ คือร่องรอยที่คล้ายกับคันดินที่เกือบเป็นเส้นตรงทอดตัวเป็นแนวยาวตามทิศเหนือ-ใต้ จำนวน 2 เส้น อยู่ไปทางทิศเหนือของวัดสระกระเทียม แนวคันดินทั้งสองอยู่ห่างกันประมาณ 500 เมตร เส้นที่อยู่ทางทิศตะวันออกมีความยาวประมาณ 1,200 เมตร ส่วนเส้นทางด้านทิศตะวันตกยาวประมาณ 700 เมตร แนวคันดินแนวตั้งทั้งสองแนวนี้นี้มีแม่น้ำบางแกวอยู่ทางด้านทิศเหนือที่ไหลตามแนวตะวันตก-ตะวันออก และที่น่าสนใจก็คือร่องรอยคล้ายกับสระน้ำรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าซึ่งอยู่ติดกับแม่น้ำ

บางแก้ว และนอกจากนี้ยังพบว่ามียาร่องรอยของสระน้ำรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าอีกแห่ง ตั้งอยู่กึ่งกลางระหว่างแนวคันดินทั้งสองนี้ ซึ่งร่องรอยสระน้ำดังที่กล่าวมานั้นค่อนข้างชัดเจนว่าเป็นสระน้ำ เพราะบนภาพถ่ายดาวเทียมที่แสดงสภาพปัจจุบันของพื้นที่ก็พบว่าบริเวณเดียวกันนั้นมีลักษณะคล้ายกับเป็นบริเวณที่เคยมีน้ำขังอยู่ และไม่ใช้เป็นแหล่งน้ำตามธรรมชาติเพราะมีขอบเขตที่เป็นเส้นตรงจึงน่าจะถูกร้างขึ้นโดยมนุษย์ นอกจากนี้แล้วสระน้ำสองแห่งนี้มีขนาดและตำแหน่งและการวางตัวของรูปทรงที่น่าสนใจมากเมื่อพิจารณาร่วมกับคันดินที่อยู่ในแนวตั้งทั้งสองด้วย (ภาพที่ 3.65a-c) อย่างไรก็ตามยังต้องมีการสำรวจพื้นที่เพิ่มเติมจึงจะสรุปได้ว่าร่องรอยทั้งหลายที่กล่าวถึงนั้นมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกันหรือไม่อย่างไร และมีการใช้งานอยู่ในช่วงสมัยใด

ในภาคตะวันตกนี้ยังมีหลักฐานทางโบราณคดีสมัยลพบุรีอีกมากที่รอการค้นพบ นอกจากร่องรอยที่ได้กล่าวถึงในบทนี้แล้วยังมีร่องรอยบนภูมิทัศน์อีกมากที่ต้องการการสำรวจพิสูจน์ แต่จากงานศึกษานี้ก็ได้พบข้อมูลที่หลากหลายทั้งจากแหล่งที่เป็นการค้นพบใหม่และยังได้บันทึกหลักฐานใหม่ๆของแหล่งที่เป็นที่รู้จักกันแล้ว การสำรวจศึกษาครั้งนี้ทำให้ได้รู้จักลักษณะทางวัฒนธรรมและได้ทราบถึงความสำคัญของแหล่งต่างๆเพิ่มมากขึ้น และที่สำคัญที่สุดคืองานวิจัยชิ้นนี้ได้มีข้อเสนอใหม่ทางวิชาการอย่างน้อย 2 ประการด้วยกัน ประการแรกคือศูนย์กลางของเมือง *สุวรรณปุระ* ที่การศึกษาครั้งนี้เสนอว่าตั้งอยู่ที่แหล่งโบราณคดีบ้านหนองแจงซึ่งข้อสันนิษฐานนี้มาจากร่องรอยผังคันดินขนาดใหญ่ที่พบบนภาพถ่ายทางอากาศผนวกกับหลักฐานภาคพื้นดินที่สำคัญไม่น้อย และข้อเสนอประการสองของงานศึกษานี้ซึ่งอาจจะยังเป็นเพียงข้อสังเกต ก็คือการพบผังคันดินรูปสี่เหลี่ยมที่มีสระน้ำอยู่ตรงกลาง ซึ่งสันนิษฐานว่าเป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมบางอย่าง แต่รูปแบบการก่อสร้างแบบนี้ยังต้องมีการศึกษาค้นคว้าอีกมากทั้งในการสำรวจพื้นที่เพิ่มเติมและการศึกษาเปรียบเทียบกับแหล่งอื่นๆ

ในบทต่อไปจะได้กล่าวถึงหลักฐานวัตถุที่สะท้อนให้เห็นถึงลักษณะทางวัฒนธรรมของชุมชนบนลุ่มแม่น้ำแม่กลองและลุ่มแม่น้ำท่าจีนที่แสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนผ่านทางวัฒนธรรมที่มีการรับวัฒนธรรมจากภายนอกเข้ามาผสมผสานกับรูปแบบของวัฒนธรรมท้องถิ่นที่สืบทอดกันมาในสมัยหลัง

บทที่ 4

ภูมิทัศน์และวัฒนธรรม

บทนี้จะเป็นการนำเสนอข้อมูลจากการสำรวจจากภาคพื้นดินที่กล่าวถึงหลักฐานที่เป็นวัตถุทางวัฒนธรรมที่พบตามแหล่งโบราณคดีต่างๆ ในภาคตะวันตก เพื่อวิเคราะห์ในเชิงเปรียบเทียบในภูมิภาคเดียวกัน และกับภูมิภาคอื่นๆ และผนวกการวิเคราะห์กับข้อมูลโบราณคดีภูมิทัศน์ (Landscape Archaeology) ที่ได้จากการสำรวจระยะไกล (Remote Sensing) ที่ได้นำเสนอไปแล้วในบทที่ 3 เพื่ออธิบายความสัมพันธ์ทางสังคมและวัฒนธรรมของชุมชนต่างๆ ในภาคตะวันตกของไทย รวมไปถึงพยายามทำความเข้าใจบทบาททางสังคมของชุมชนโบราณในภาคตะวันตกในภาพรวมของภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในช่วงเวลาที่ความรุ่งเรืองของวัฒนธรรมทวารวดีกำลังเสื่อมถอยลงไป ในขณะที่เดียวกันกับที่กลุ่มอำนาจทางการเมืองที่มีระบบเศรษฐกิจขนาดใหญ่และมีความซับซ้อนมากอย่างพุกามและกัมพูชาก็กำลังเติบโตและเข้มแข็งขึ้น และพยายามที่จะขยายอำนาจไปยังภูมิภาคโดยรอบ

4.1 วัฒนธรรมทวารวดีในช่วงการเปลี่ยนผ่าน

วัฒนธรรมทวารวดีมีการก่อร่างตัวมาจากเศรษฐกิจการค้าตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย ที่การติดต่อแลกเปลี่ยนกับชุมชนโพ้นทะเลที่ดำเนินมาอย่างต่อเนื่องนี้เองที่เป็นสิ่งกระตุ้นให้เศรษฐกิจเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เกิดการตื่นตัวมากขึ้น กล่าวคือมีการค้าขายแลกเปลี่ยนกันเองมากยิ่งขึ้น หลักฐานทางโบราณคดีประเภทสินค้านำเข้าและสินค้าฟุ่มเฟือยหลายหลายชนิดที่หลังไหลเข้ามา ได้แสดงให้เห็นถึงความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจของภูมิภาคและความนิยมบริโภคสินค้าจากต่างวัฒนธรรม และต่อมาเมื่อความต้องการสินค้าเหล่านั้นเพิ่มมากขึ้น ก็ได้มีการรับเทคโนโลยีการผลิตมาด้วยเพื่อตอบสนองความต้องการของตลาดภายในภูมิภาค ดังนั้นปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนท้องถิ่นกับชาวต่างชาติก็ใกล้ชิดมากขึ้น โดยเฉพาะกับพ่อค้าจากเอเชียใต้ที่ล่องเรือข้ามทะเลเพื่อนำสินค้ามาแลกเปลี่ยน และหลังจากค้าขายเสร็จแล้วก็ต้องพักค้างแรมที่ปลายทางอยู่นานหลายเดือนเพราะต้องรอให้ถึงฤดูกาลที่เหมาะสมต่อการล่องเรือออกทะเล มีเอกสารโบราณที่แสดงให้เห็นว่าวัฒนธรรมต่างถิ่นจากเอเชียใต้นั้นเป็นที่ยอมรับและถึงกับได้รับความนิยมยกย่องด้วย มิใช่เพียงความนิยมในวัตถุพวงวลสิ่งของเครื่องใช้และเครื่องประดับที่ผลิตจากเทคโนโลยีขั้นสูง แต่ที่สำคัญไปกว่านั้นคือการยอมรับและเลื่อมใสในลัทธิความเชื่อทางศาสนาของชาวต่างชาติอีกด้วย ดังในพงศาวดารราชวงศ์เหลียง (Liang-shu) ในคริสต์ศตวรรษที่ 3 ที่กล่าวถึงตำนานของอาณาจักรฟูนันย้อนหลังไปในคริสต์ศตวรรษที่

1 พุทธมัญจาคีรีองค์แรกเป็นสตรีซึ่งเป็นธิดาของพญานาค ต่อมาภคินีพุนันต์ต้องสู้รบกับกลุ่มพราหมณ์ที่มาจากพื้นทะเลที่อยู่ห่างไกล และพราหมณ์หนุ่มนามว่า ‘โกณฑัญญะ’ ก็สามารถพิชิตพญานาคได้ด้วยการดื่ม น้ำจากแม่น้ำจนเหือดแห้งหมด จนทำให้พญานาคต้องยอมจำนนแต่โดยดี และในภายหลังโกณฑัญญะก็ได้ อภิเษกกับธิดาพญานาคและได้ขึ้นครองราชย์เป็นภคินีของพุนันต์ต่อมา (Hall 1985:49) นอกจากตำนาน ของอาณาจักรพุนันต์ที่เกี่ยวข้องอย่างใกล้ชิดกับพวกพราหมณ์แล้ว เอกสารจีนโบราณยังกล่าวถึงบ้านเมืองอื่นๆ ในแถบทะเลจีนใต้ที่นิยมและยกย่องพวกพราหมณ์ อย่างเช่น ชาวเมืองตุนซุน (Tun-sun) ที่ในเอกสารจีนกล่าว ไว้ว่าในเมืองนี้มีพราหมณ์มาจากอินเดียเข้ามาอยู่อาศัยเป็นจำนวนมาก คนท้องถิ่นก็ยินดีที่จะให้พวกพราหมณ์ เหล่านั้นอยู่อาศัยไปนานๆ อีกทั้งยังต้องการที่จะเกี่ยวข้องเป็นญาติกับเหล่าพราหมณ์จึงยกลูกสาวให้แต่งงาน ด้วย (Wheatley 1961:17) ซึ่งที่กล่าวถึงเอกสารโบราณมาข้างต้นนี้ก็เพื่อที่จะชี้ให้เห็นถึงที่มาและความสำคัญ ของการเริ่มต้นหยั่งรากลึกของวัฒนธรรมเอเชียใต้ที่เข้ามามีอิทธิพลในสังคมและวัฒนธรรมเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา

ชุมชนโบราณในภาคตะวันตกของไทยมีพัฒนาการทางสังคมวัฒนธรรมจนกระทั่งระบบเศรษฐกิจและ สังคมมีความซับซ้อนมากขึ้นจนกลายเป็นสังคมเมือง (Urban) ตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 11 ซึ่งก็คือสังคมใน วัฒนธรรมทวารวดี เช่นเดียวกับในหลายๆภูมิภาคในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่พัฒนาการทางสังคมได้รับ อิทธิพลอย่างมากจากวัฒนธรรมเอเชียใต้ ทั้งในด้านศาสนาความเชื่อและศิลปะวิทยาการต่างๆ ซึ่งเห็นได้จาก หลักฐานทางโบราณคดี ไม่ว่าจะเป็นรูปแบบศิลปะ การใช้ระบบสัญลักษณ์และรวมถึงโครงสร้างทางสังคมที่ มีระบบภคินี (ธิดา สาระยา 2532) ที่ในราวพุทธศตวรรษที่ 11-15 ถือได้ว่าวัฒนธรรมทวารวดีรุ่งเรืองถึงขีด สุด ดังปรากฏเป็นสถาปัตยกรรมที่อลังการและประติมากรรมที่ประณีตงดงาม แม้ว่าจะเป็นสกุลช่างที่มีต้นเค้า มาจากศิลปะเอเชียใต้ แต่ต่อมาก็มีพัฒนาการที่มีการผสมผสานให้เข้ากับค่านิยมและความชำนาญของ ท้องถิ่น จนกระทั่งศิลปะกลายเป็นรูปแบบเฉพาะของตนเอง จากความหนาแน่นและความโดดเด่นของ หลักฐานทางโบราณคดีสมัยทวารวดีในภาคตะวันตกนี้ที่ให้นักวิชาการหลายท่านเชื่อว่าภูมิภาคนี้คือ ศูนย์กลางทางเศรษฐกิจของทวารวดี (ผาสุก อินทรารุธ 2548; ศักดิ์ชัย สายสิงห์ 2543) แต่ก็ยังมีประเด็น ในทางวิชาการที่ยังมีความเห็นแตกต่าง เช่น ทวารวดีคืออะไร เป็นชื่อเรียกของอาณาจักรหรือควรจำกัดเฉพาะ เป็นชื่อเรียกของสกุลช่างทางศิลปะ ศูนย์กลางวัฒนธรรมทวารวดีอยู่ที่ใด ครอบคลุมพื้นที่ใดบ้าง และอิทธิพล ทางศิลปะที่พบในภูมิภาคอื่นนั้นมียุทธศาสตร์สำคัญที่แสดงถึงอิทธิพลทางการเมืองหรือไม่อย่างไร

หลักฐานโบราณคดีที่แสดงถึงลักษณะเฉพาะของวัฒนธรรมทวารวดีในภาคตะวันตกมีทั้งสิ่งก่อสร้าง ขนาดใหญ่ ได้แก่ คูน้ำ-คันดิน ศาสนสถาน และศิลปวัตถุ เช่น ประติมากรรมรูปเคารพ และชิ้นส่วนประดับศា สนสถาน เป็นต้น สิ่งก่อสร้างประเภท คูน้ำ-คันดินที่เป็นขอบเขตเมืองโบราณสมัยทวารวดีพบมากบริเวณขอบ

ที่ราบภาคกลางและในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ บางแห่งมีรูปทรงไม่สม่ำเสมอ บางแห่งก็เป็นรูปทรงเลขาคณิต บางแห่งก็มีการเพิ่มขยายอาณาเขตของเมืองคูน้ำคันดินออกไปอีกชั้นหนึ่ง ส่วนทิศทางการวางผังเมืองนั้นไม่มีแบบแผนที่ตายตัว เมืองคูน้ำคันดินสมัยทวารวดีมีขนาดที่แตกต่างกัน โดยมีความยาวตั้งแต่ประมาณ 500 เมตร ไปจนถึงประมาณ 3,600 เมตร และมีการสันนิษฐานกันว่าเมืองที่มีได้มีรูปทรงเลขาคณิต อย่างเช่น เมืองอุทอง นั้นน่าจะสร้างขึ้นในสมัยแรกๆ แล้วเมืองในสมัยต่อมาจึงได้มีการพัฒนาสร้างผังให้เป็นรูปทรงที่สมดุลงากขึ้นและมีทิศการวางตัวที่มีระเบียบแบบแผนมากยิ่งขึ้น แต่ข้อสันนิษฐานดังกล่าวก็ยังคงต้องการหลักฐานทางโบราณคดีมาสนับสนุนอีกมาก นอกเหนือจากการเทียบเคียงลำดับอายุสมัยทางวัฒนธรรมจากศิลปวัตถุที่พบเพียงจำนวนน้อยและยังไม่อาจสรุปได้ว่าอายุสมัยของวัตถุเหล่านั้นกับสมัยของการสร้างคูน้ำคันดินเป็นช่วงสมัยเดียวกัน และน่าสนใจที่เมืองคูน้ำคันดินสมัยทวารวดีบางแห่งพบหลักฐานการอยู่อาศัยของชุมชนต่อเนื่องมาในสมัยลพบุรี คือในช่วงพุทธศตวรรษที่ 16 ลงมาด้วย เช่น เมืองศรีเทพ เมืองเสมา และเมืองดงแม่นางเมือง และเมืองเหล่านั้นก็ยังคงความเป็นชุมชนขนาดใหญ่ในสมัยลพบุรี เพราะจากที่ได้พบหลักฐานที่ชัดเจนคือศาสนสถานที่ตั้งอยู่ภายในหรือรอบๆเมืองและหลักฐานจารึกซึ่งเป็นสิ่งบ่งบอกถึงความสำคัญของเมืองโบราณเหล่านั้นและการเป็นศูนย์กลางทางเศรษฐกิจมาอย่างต่อเนื่อง ส่วนเมืองคูน้ำคันดินสมัยทวารวดีในภาคตะวันตกนั้นพบหลักฐานการอยู่อาศัยของชุมชนต่อเนื่องมาในสมัยลพบุรีอยู่บ้าง ที่พบหลักฐานชัดเจนก็อย่างเช่นที่เมืองนครปฐม และที่บ้านคูเมือง จ.สุพรรณบุรี ส่วนที่เมืองอื่นๆนั้นหลักฐานไม่ค่อยชัดเจนนัก แม้ว่าในสมัยลพบุรีจะมีการย้ายศูนย์กลางของชุมชนไปอยู่ในที่ใหม่โดยสร้างคูน้ำและกำแพงล้อมรอบแต่เมืองสมัยลพบุรีบางแห่งในภาคตะวันตกก็ตั้งอยู่ไม่ห่างจากเมืองในสมัยทวารวดีเท่าไรนัก อย่างเช่น เมืองราชบุรี ตั้งอยู่ทางทิศเหนือของคูบัวไปประมาณ 6 กิโลเมตร เมืองโกสินารายณ์ตั้งอยู่ทางตะวันออกเฉียงใต้ของโบราณสถานพงตึกไปเพียง 7 กิโลเมตร และโบราณสถานที่วัดสระกระเทียมก็ตั้งอยู่ห่างจากเมืองนครปฐมไปทางตะวันตกเฉียงใต้ประมาณ 14 กิโลเมตร แต่เป็นที่น่าสังเกตว่าการเลือกทำเลที่ตั้งของเมืองสมัยลพบุรีหลายแห่งนั้นคืออยู่ริมแม่น้ำสายหลัก อย่างเช่น เมืองราชบุรี เมืองโกสินารายณ์ และเมืองสิงห์ที่ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำแม่กลอง และเมืองเพชรบุรีที่ตั้งอยู่ริมแม่น้ำเพชรบุรี แต่เมืองในสมัยทวารวดีนั้นส่วนมากตั้งอยู่ใกล้กับแม่น้ำสายรอง ซึ่งการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการตั้งถิ่นฐานในลักษณะนี้น่าจะมาจากสภาพเศรษฐกิจที่แปรเปลี่ยนไป

ในด้านศาสนาและความเชื่อของชุมชนทวารวดีในภาคตะวันตกนั้นน่ามีความหลากหลายอยู่ไม่น้อย อิทธิพลทางด้านศาสนาที่รับมาจากเอเชียใต้นั้นน่าจะได้รับการถ่ายทอดและน่าจะมาจากหลายแหล่งด้วยกัน แม้ว่าศาสนาพุทธนิกายเถรวาทจะโดดเด่นที่สุดในวัฒนธรรมทวารวดีในภาคตะวันตก แต่ก็พบว่ามีลัทธิความเชื่อจากลัทธิอื่นเข้ามาปะปนอยู่ด้วย ทั้งศาสนาพุทธนิกายมหายานและพราหมณ์-ฮินดู ดังจะเห็นได้จากหลักฐาน อาทิเช่น เทวสถานฮินดูไศวนิกายที่คอกช้างดิน อ.อุทอง จ.สุพรรณบุรี จารึกแผ่นทองแดงที่พบ

ในเมืองอุททอง และรูปสลักพระนารายณ์และพระวิษณุจากลัทธิไวษณพนิกายซึ่งพบจากหลายแหล่งในภูมิภาค การมีอยู่ของศาสนาพราหมณ์-ฮินดูนี้ ธิตา สาระยา (2532) เชื่อว่าเป็นลัทธิความเชื่อของชนชั้นปกครองและ ชนชั้นสูงของทวารวดีที่ให้ความสำคัญกับการประกอบพิธีกรรมอันศักดิ์สิทธิ์ตามแบบของพราหมณ์ ในขณะที่ สามัญชนโดยทั่วไปให้การยอมรับนับถือศาสนาพุทธมากกว่าเพราะเป็นศาสนาที่ไม่มีชนชั้นวรรณะ การแปล ความของธิตา สาระยา น่าจะมาจากข้อความในจารึกแผ่นทองแดงที่กล่าวถึงการเฉลิมฉลองการขึ้น ครองราชย์ของพระเจ้าศรีธรรมวรมัน ซึ่งเป็นพระราชนัดดาของพระเจ้าศรีอโศกนรรมัน ที่ได้ส่งเสด็จระดับ เพชรพลอยพร้อมด้วยคณะดนตรีพ้อนรำถวายแด่พระคิระ ซึ่งหลักฐานนี้แทบจะเป็นหลักฐานเพียงชิ้นเดียวที่ พบในภาคตะวันตกที่มีการกล่าวถึงการประกอบพิธีบูชาเทพเจ้าโดยกษัตริย์ ประเด็นในที่นี้ก็คือหากศาสนา พราหมณ์-ฮินดูเป็นศาสนาของราชสำนัก แล้วเหตุใดจึงได้สร้างเทวสถานอยู่นอกเมืองอุททองเพียงแห่งเดียว ในขณะที่ภายในตัวเมืองและบริเวณโดยรอบเมืองนั้นมีสิ่งก่อสร้างเป็นสถูปเจดีย์เนื่องในศาสนาพุทธอยู่ มากมาย ซึ่งการแบ่งพื้นที่ของศาสนาพุทธและพราหมณ์-ฮินดูในลักษณะนี้อาจจะมองได้ในแง่มุมหนึ่ง กล่าวคือศาสนาพราหมณ์-ฮินดูอาจจะไม่ใช่ศาสนากระแสหลักแต่ด้วยความที่สังคมมีความยึดหยุ่นและ ยอมรับวัฒนธรรมที่แตกต่างหลากหลายได้ โดยที่ประชาชนสามารถเลือกนับถือลัทธิต่างๆได้อย่างเสรี หรือ อาจจะเป็นอีกแง่มุมหนึ่งที่เป็นการแสดงออกทางศาสนาในลัทธิที่แตกต่างออกไปจากคนส่วนใหญ่แต่เป็นการ แสดงออกในเชิงสัญลักษณ์ของการต่อต้านหรือต่อรองอำนาจของกลุ่มคนในสังคมที่ไม่ได้อยู่ในกระแสหลักก็ เป็นได้ เพราะการสร้างและการทำนุบำรุงศาสนสถานที่เป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมอันศักดิ์สิทธิ์นั้นต้อง กระทำโดยผู้ที่สามารถเข้าถึงทรัพยากรจำนวนมากได้ กล่าวคือการสร้างเทวสถานที่ยอยู่นอกเมืองอุททองหรือ การสร้างสถูปเจดีย์ภายในเมืองอุททองนั้นน่าจะมาจากดำริและความประสงค์ของชนชั้นนำในสังคมของทวารวดี หาใช่ของประชาชนคนธรรมดาไม่

สังคมทวารวดีมีการใช้ทรัพยากรจำนวนมากไปเพื่อการทำนุบำรุงศาสนา ทั้งในเรื่องความรู้ความ เชี่ยวชาญในศาสตร์แขนงต่างๆ วัตถุดิบที่ใช้ อีกทั้งแรงงานของผู้คนจำนวนมาก ศิลปกรรมในวัฒนธรรมทวาร วดีถูกนับเป็นสกุลช่างหนึ่งที่มีความโดดเด่นและมีความวิจิตรประณีตดังที่มีผู้ศึกษาและสร้างเป็นองค์ความรู้ไว้ แล้วมากมาย และก็เป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไปว่าศิลปะทวารวดีได้รับอิทธิพลจากศิลปะเอเชียได้อย่างเข้มข้น โดยที่ในยุคแรกๆ เป็นการเลียนแบบจากศิลปะคุปตะ ในยุคต่อมาได้เกิดพัฒนาการโดยมีการผสมผสานศิลปะ เอเชียใต้เข้ากับศิลปะในท้องถิ่นจนกระทั่งมีรูปแบบที่คลี่คลายมาเป็นสกุลช่างที่มีลักษณะเฉพาะของศิลปะ ทวารวดีเองโดยได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมในภูมิภาคข้างเคียงคือจากวัฒนธรรมของจาม เขมร และชาวดัวย วัฒนธรรมทวารวดีในภาคตะวันตกนั้นก็เช่นเดียวกับในภาคอื่นๆที่ศิลปกรรมที่พบนั้นส่วนมากจะเป็นการสร้าง เพื่อศาสนาก็คือเป็นการสร้างเจดีย์และวิหาร แต่ทว่าหลักฐานประเภทนี้ยังไม่สามารถกำหนดอายุสมัยต้น กลาง หรือปลายได้ชัดเจนนัก แต่การวิเคราะห์หลักฐานที่เคลื่อนที่ได้อย่างประติมากรรมนั้นสามารถกำหนด

อายุสมัยที่ชัดเจนกว่า โดยที่ส่วนใหญ่มักถูกกำหนดอายุอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 12-15 แต่การกำหนดอายุสมัยของแหล่งโบราณคดีโดยยึดถือรูปแบบทางศิลปะอย่างเคร่งครัดนั้นอาจจะเป็นการตีกรอบการทำความเข้าใจมิติทางสังคมด้วยอายุสมัยที่ค่อนข้างจะจำกัดและตายตัวจนไม่สามารถจินตนาการการเปลี่ยนแปลงของวัฒนธรรมทวารวดีในภาคตะวันตกภายหลังพุทธศตวรรษที่ 15 ลงมาได้ เพราะที่อันที่จริงแล้วหลักฐานประเภทอื่นที่สามารถกำหนดอายุในช่วงพุทธศตวรรษที่ 16-17 อย่างเช่น เครื่องถ้วยจีนแบบเครื่องเคลือบสีชาวก๊อปในพื้นที่และในแหล่งสมัยทวารวดีบ้าง อีกทั้งหลักฐานการสร้างซ้อนทับกันของเจดีย์ในสมัยทวารวดีและสมัยลพบุรีที่พระปฐมเจดีย์และที่วัดมหาธาตุฯ ราชบุรี ซึ่งก็ชี้ให้เห็นชัดเจนว่าภาคตะวันตกนั้นมิได้ถูกทิ้งร้างไปหากแต่ถึงคราวที่บทบาททางเศรษฐกิจมีอันเสื่อมถอยลง แต่แล้วในเวลาต่อมาคือในช่วงพุทธศตวรรษที่ 18 ชุมชนลุ่มแม่น้ำแม่กลอง-ท่าจีนในภาคตะวันตกก็กลับมามีบทบาทสำคัญในทางการเมืองและเศรษฐกิจขึ้นอีกครั้งหนึ่ง ดังที่พบหลักฐานทางโบราณคดีที่เป็นชุมชนเมืองขนาดใหญ่อยู่หลายแห่ง ซึ่งบ้านเมืองขนาดใหญ่ที่รุ่งเรืองขึ้นนี้เกิดขึ้นมาพร้อมด้วยอิทธิพลของวัฒนธรรมเขมรในรูปแบบของการสร้างเมืองที่มีรูปแบบผังชัดเจน พร้อมด้วยศาสนสถานเนื่องในคติความเชื่อแบบพุทธนิกายมหายาน และการสร้างสถาปัตยกรรมเป็นทรงปราสาทเขมร แต่ว่าองค์ประกอบสถาปัตยกรรมคือประติมากรรมปูนปั้นประดับปรากฏรูปแบบที่ส่อเค้าของศิลปะสกุลช่างสมัยทวารวดีอยู่ ที่ยังคงนิยมสร้างรูปเทวดา บุคคล สัตว์และลวดลายพันธุ์พฤกษาต่างๆ ถึงแม้ว่ารายละเอียดจะเปลี่ยนแปลงไป เช่น พวกเครื่องทรงต่างๆ แต่ความนิยมและความชำนาญในการประดิษฐ์ปูนปั้นประดับสถาปัตยกรรมเจดีย์น่าจะมีพัฒนาการทางเทคโนโลยีมาจากสมัยทวารวดี ซึ่งหลักฐานประเภทศิลปะปูนปั้นตามโบราณสถานสมัยลพบุรีในภูมิภาคอื่นๆนั้นไม่ค่อยหลงเหลือให้เห็นเท่าใดนัก

วัฒนธรรมทวารวดีที่เจริญรุ่งเรืองอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 11-15 ได้ส่อเค้าของการเสื่อมความเจริญลงตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 16 เป็นต้นมา ในขณะที่บ้านเมืองในภูมิภาคข้างเคียงซึ่งก็คือเขมรและพุกามกำลังเรืองอำนาจขึ้นเป็นลำดับและกำลังขยายอิทธิพลออกไปยังภูมิภาคต่างๆโดยรอบ หลักฐานทางโบราณคดีที่บ่งบอกถึงการเสื่อมถอยลงของเศรษฐกิจของทวารวดีในภาคตะวันตกของไทยคือการหยุดชะงักลงของพัฒนาการด้านศิลปกรรม แต่ทว่าความเจริญด้านศิลปกรรมกลับไปปรากฏเด่นชัดมากในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทยซึ่งได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมเขมรอย่างเข้มข้น และหลักฐานด้านจารึกต่างๆก็แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์อันใกล้ชิดกับอาณาจักรเขมรด้วย ส่วนบ้านเมืองในแถบภาคตะวันตกนั้นภายหลังพุทธศตวรรษที่ 16 ลงมา แม้ว่าจะไม่มีหลักฐานที่เป็นลายลักษณ์อักษรกล่าวถึงโดยตรง แต่หลักฐานจารึกจากภูมิภาคข้างเคียงที่กล่าวถึงการรပ်ระหว่างอาณาจักรกัมพูชากับบ้านเมืองพะโค (Tin and Luce 1960:92-3) และกัมพูชากับเมืองรามัญ (สะเทิม) (Briggs 1951:169) ซึ่งโดยตำแหน่งทางภูมิศาสตร์แล้วภาคตะวันตกของไทยก็น่าจะได้รับผลกระทบจากศึกสงครามดังกล่าวนั้นด้วย แต่ด้วยระยะทางที่ห่างไกลดังนั้นอิทธิพลของอาณาจักรกัมพูชาที่แผ่มาทางทิศตะวันตกไล่เรียงมาตั้งแต่ลุ่มน้ำบางปะกง ลุ่มน้ำเจ้าพระยา ลุ่มน้ำแม่กลอง-ท่าจีน ตลอดไปจน

ข้ามเทือกเขาตะนาวศรีนั้น อาจจะไม่ราบรื่นหรือยังยืดยุ่น เพราะกัมพูชาเองก็ต้องเผชิญกับศึกหนักจากเพื่อน
อย่างจามด้วย อีกทั้งความขัดแย้งภายในของกัมพูชาเองจนเกิดความวุ่นวาย อันอาจเป็นเหตุให้กัมพูชาไม่
สามารถควบคุมแคว้นแคว้นที่อยู่ห่างไกลให้อยู่ภายใต้อาณัติตลอดเวลาได้ และอิทธิพลวัฒนธรรมเขมรที่ส่งไป
ในภูมิภาคต่าง ๆ นั้นก็ย่อมต้องมีการผันแปรและมิได้ความเคร่งครัดตามแบบแผนของวัฒนธรรมหลวงจากเมือง
พระนครเสมอไป เพราะจะเป็นการเลือกรับและปรับเปลี่ยนให้เข้ากับค่านิยมของแต่ละท้องถิ่นมากกว่า
อิทธิพลวัฒนธรรมเขมรที่พบในลุ่มแม่น้ำแม่กลอง-ท่าจีนก็เช่นกันที่น่าจะเกิดการผสมผสานกันระหว่าง
วัฒนธรรมศาสนาพุทธนิกายมหายานกับวัฒนธรรมท้องถิ่นที่สืบทอดกันมาตั้งแต่สมัยทวารวดี และจากข้อมูล
ในภาคสนามของงานศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ได้แสดงให้เห็นว่าวัฒนธรรมโบราณในภาคตะวันตกช่วงพุทธศตวรรษที่ 16-
18 นั้น มีลักษณะความเป็นท้องถิ่นอยู่ไม่น้อย และวัฒนธรรมในสองลุ่มแม่น้ำในภูมิภาคนี้ คือลุ่มน้ำแม่กลอง
และลุ่มน้ำท่าจีนนี้มีการแสดงออกทางวัฒนธรรมบางอย่างที่แตกต่างกับ ซึ่งก็อาจจะหลักฐานสะท้อนให้เห็นถึง
ความหลากหลายทางวัฒนธรรมของภูมิภาคนี้

4.2 ภูมิทัศน์และวัฒนธรรมในช่วงพุทธศตวรรษที่ 16-18

การสร้างบ้านแปลงเมืองในวัฒนธรรมหลังสมัยทวารวดีในภาคตะวันตก คือช่วงพุทธศตวรรษที่ 16-
18 มีการสร้างเมืองคูน้ำคันดินเป็นผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมขนาดใหญ่ มีความยาวแต่ละด้านตั้งแต่ประมาณ 500
เมตร จนถึง 1,000 เมตร ศาสนสถานเป็นส่วนสำคัญอย่างยิ่งในการสร้างเมือง ในแต่ละเมืองจะพบว่ามีศาสน
สถานตั้งอยู่บริเวณกลางใจเมือง เมืองที่มีผังขนาดใหญ่ที่พบในภาคตะวันตกก็ได้แก่ เมืองสุพรรณบุรี เมือง
ราชบุรี เมืองเพชรบุรี เมืองโกสินารายณ์ เมืองสิงห์ และเมืองครุฑ ซึ่งตำแหน่งของ ‘เมืองสุพรรณบุรี’ ใน
งานวิจัยนี้ได้เสนอตำแหน่งที่ตั้งของศูนย์กลางของเมืองที่อยู่บ้านหนองแจง อ.ดอนเจดีย์ จ.สุพรรณบุรี แทนที่
จะเป็นที่แหล่งโบราณคดีเนินทางพระที่เคยมีผู้เสนอไว้ ด้วยเหตุผลที่แหล่งโบราณคดีบ้านหนองแจงมีหลักฐาน
ที่หนาแน่นกว่าด้วยหลักฐานที่เป็นร่องรอยบนภูมิทัศน์ของแหล่งที่มีความซับซ้อนมากและครอบคลุมพื้นที่เป็น
บริเวณกว้างที่ไม่ใช่เฉพาะบริเวณภายในผังคันดินรูปสี่เหลี่ยมขนาดใหญ่เท่านั้น ซึ่งหลักฐานเหล่านี้ก็ได้สะท้อน
ให้เห็นถึงขนาดของชุมชนที่ใหญ่มากประกอบกับร่องรอยที่บ่งบอกถึงกิจกรรมทางสังคมที่มีซับซ้อนมากกว่าที่
แหล่งโบราณคดีเนินทางพระ แม้ว่าเนินทางพระจะมีความโดดเด่นด้วยหลักฐานศิลปกรรมแต่ด้วยอาณา
บริเวณที่พบหลักฐานนั้นจำกัดอยู่เพียงรอบๆตำแหน่งที่พบซากสถูปเท่านั้น แต่อย่างไรก็ตามการศึกษาค้นคว้า
ที่แหล่งโบราณคดีบ้านหนองแจงก็ยังต้องทำอีกมากเพื่อทำความเข้าใจเมืองโบราณแห่งนี้ได้มากยิ่งขึ้น

การกำหนดอายุสมัยของเมืองโบราณในภาคตะวันตกนั้นไม่สามารถทำได้โดยตรงจากการสร้างกำแพงเมืองได้ ส่วนมากจะเป็นการอ้างอิงอายุสมัยจากรูปแบบสถาปัตยกรรมและประติมากรรมที่ส่วนใหญ่ได้รับอิทธิพลจากศิลปะบายนและศาสนาพุทธนิกายมหายานในช่วงพุทธศตวรรษที่ 18 แต่เมื่อพิจารณาจากหลักฐานวัตถุอื่นๆประกอบ ก็พบว่าเมืองที่มีคันดินล้อมรอบบางแห่งนั้นน่าจะมีการอยู่อาศัยของชุมชนมาตั้งแต่ก่อนพุทธศตวรรษที่ 18 และต่อเนื่องมาไปจนถึงพุทธศตวรรษที่ 19 อย่างเช่น เมืองสุวรรณปุระ (บ้านหนองแจง) ที่พบเครื่องถ้วยอายุสมัยก่อนพุทธศตวรรษที่ 18 และที่เมืองเพชรบุรี (โบราณสถานกำแพงแลง) และเมืองราชบุรี (บ้านหลุมดิน) พบว่ามีหลักฐานการอยู่อาศัยในพุทธศตวรรษที่ 19 ลงมา และยังมีหลักฐานอื่นๆอีกจำนวนไม่น้อยที่แสดงถึงการอยู่อาศัยของชุมชนก่อนพุทธศตวรรษที่ 18 และต่อเนื่องมาถึงสมัยที่เศรษฐกิจของภูมิภาคกลับมารุ่งเรืองขึ้นอีกครั้งในช่วงพุทธศตวรรษที่ 19

นอกเหนือจากเมืองโบราณที่มีผังคันดินที่กล่าวมาข้างต้นที่ศาสนสถานยังเห็นเป็นรูปทรงและมีขอบเขตที่ค่อนข้างชัดเจนแล้ว แหล่งโบราณคดีอื่นๆในสมัยลพบุรีในภาคตะวันตกที่พบส่วนมากจะเป็นซากสิ่งก่อสร้างหรือซากสถูป แต่ปัจจุบันเหลือเพียงซากเศษอิฐและเศษปูนกระจายอยู่ตามท้องไร่ บางก็ถูกนำมากองรวมกันไว้ที่ชายไร่ ที่บางแห่งก็มีการสร้างศาลเพียงตาขึ้นที่บริเวณนั้น ข้อมูลประกอบกับหลักฐานวัตถุในภาคสนามมักจะเป็นคำบอกเล่าของชาวบ้านเรื่องการขุดหาพระเครื่องเมื่อหลายปีก่อน พร้อมด้วยข้อมูลเชิงพรรณนาถึงประเภทและรูปทรงของวัตถุที่ขุดพบซึ่งพอที่จะสันนิษฐานอายุสมัยของแหล่งได้ว่าอยู่ในสมัยลพบุรี วัตถุที่ยังเก็บรักษาไว้ในพื้นที่ส่วนใหญ่จะเป็นภาชนะดินเผาขนาดเล็ก แต่โบราณวัตถุที่เป็นพระพุทธรูปและพระพิมพ์ต่างๆนั้นมักถูกเคลื่อนย้ายออกจากแหล่งไปอยู่ในมือของนักสะสมหรือไม่ก็เข้าสู่ตลาดการค้าพระเครื่องไปแล้ว ที่บางส่วนมีการตีพิมพ์เผยแพร่ในหนังสือ (ดู มนัส โอภากุล 2516) และนิตยสารพระเครื่อง และตามเว็บไซต์และเว็บบล็อกต่างๆ ที่ให้ความรู้ด้านศิลปะ ให้ข้อมูลประวัติการค้นพบบางชิ้นก็ระบุแหล่งที่ชัดเจน บางชิ้นก็ระบุที่มาเพียงเป็นชื่ออำเภอ นอกจากนี้ยังมีข้อมูลด้านสนนราคาของพระโบราณต่างๆเหล่านั้นด้วย (ดู <http://www.saranugrompra.com>; <http://www.sitluangporsungwarn.com>, สืบค้นเมื่อ 8/11/2555) นอกจากแหล่งที่เป็นซากโบราณสถานแล้ว จากการสำรวจภาคสนามก็พบบางแหล่งที่มีชิ้นส่วนภาชนะดินเผาประเภทเครื่องถ้วยสมัยลพบุรีกระจายอยู่ตามพื้นไร่จำนวนมากบ้างน้อยบ้าง ส่วนมากจุดที่พบก็อยู่ไม่ไกลจากบริเวณที่พบซากโบราณสถานมากนัก ซึ่งแสดงถึงการมีอยู่ของชุมชนที่ถูกรอบๆ ที่คอยหล่อเลี้ยงศาสนสถานประจำชุมชน ข้อสังเกตประการหนึ่งของการค้นหาชุมชนโบราณสมัยลพบุรีก็คือ ในบางพื้นที่โดยเฉพาะอย่างยิ่งในแถบตอนเหนือของ จ.สุพรรณบุรีและกาญจนบุรี พบสระน้ำขนาดใหญ่ที่ชาวบ้านมักเล่าว่าเป็นสระน้ำเก่าแก่และได้กลายเป็นชื่อเรียกหมู่บ้านในปัจจุบัน เช่น สระกระโจม สระเตย บ้านสระ ซึ่งบางแห่งก็อยู่ไม่ไกลจากบริเวณที่พบซากโบราณสถานเท่าไรนัก เช่น สระน้ำขนาดใหญ่ที่บ้านสระเตย ต.หนองโสน อ.เลาขวัญ จ.กาญจนบุรี พบชิ้นส่วนภาชนะดินเผารวมทั้งเครื่องเคลือบสีน้ำตาลแบบเตาบุรีรัมย์อยู่ตามพื้นดิน

ที่อยู่ทางทิศใต้ของสระเตย (อยู่ทางฝั่งทิศใต้ของถนนหมายเลข 3306) ซึ่งบริเวณนี้อยู่ห่างจากแหล่งโบราณคดี บ้านดอนนอกไปทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือประมาณ 2.7 กิโลเมตร ซึ่งก็เป็นไปได้ที่เคยมีชุมชนโบราณอยู่อาศัยมาก่อน นอกจากนี้ยังพบกลุ่มแหล่งเตาเผาขนาดเล็กสมัยประวัติศาสตร์ เช่นที่พบใน ต.หนองหญ้าไซ อ. หนองหญ้าไซ จ.สุพรรณบุรี (ดู ภาคผนวก)

เมื่อพิจารณาถึงการกระจายตัวของชุมชนโบราณสมัยลพบุรีในภาคตะวันตกก็พบความแตกต่างระหว่างชุมชนบนสองลุ่มแม่น้ำนี้ กล่าวคือชุมชนบนลุ่มแม่น้ำท่าจีนนั้นมักจะพบอยู่ใกล้กับแม่น้ำสายรอง ในขณะที่บนลุ่มน้ำแม่กลองจะพบชุมชนขนาดใหญ่ตั้งอยู่ริมแม่น้ำสายหลัก ซึ่งอาจจะเนื่องมาจากลักษณะทางภูมิศาสตร์กายภาพที่แตกต่างกัน คือพื้นที่แม่น้ำท่าจีนนั้นมีลำน้ำสาขามากมาย ประกอบกับเป็นพื้นที่ลุ่มต่ำมาก ไม่เหมาะแก่การตั้งที่ชุมชนขนาดใหญ่เพราะมีแอ่งน้ำท่วมขังอยู่หลายพื้นที่ ดังนั้นจึงมักพบชุมชนโบราณตั้งอยู่บนพื้นที่ดอนหรือบริเวณลานตะพักชั้นบนมากกว่า ซึ่งก็พบว่ามีแหล่งโบราณคดีกระจุกตัวอยู่หนาแน่นในบริเวณ อ.สามชุก อ.ดอนเจดีย์ อ.หนองหญ้าไซ อ.อู่ทอง จ.สุพรรณบุรี และใน อ.เลาขวัญ จ.กาญจนบุรี ซึ่งแตกต่างจากชุมชนโบราณบนลุ่มน้ำแม่กลองที่เกือบทุกแห่งตั้งอยู่ริมแม่น้ำสายหลักซึ่งอาจจะเป็นเพราะพื้นที่ริมฝั่งแม่น้ำแม่กลองนั้นไม่ลุ่มต่ำมากจนเกินไปจึงทำให้สามารถตั้งศูนย์กลางชุมชนขนาดใหญ่ได้โดยไม่มีความเสี่ยงเรื่องอุทกภัยมากนัก แต่ทว่าลุ่มน้ำแม่กลองตอนบนหรือแม่น้ำแควน้อยซึ่งมีเมืองสิงห์ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำจากคำบอกเล่าของชาวบ้านที่อาศัยในละแวกนั้นกล่าวว่าก่อนที่จะมีการสร้างเขื่อนวชิราลงกรณ์ (เดิมเรียกว่า เขื่อนเขาแหลม) ใน อ.ทองผาภูมิ ในปีพ.ศ. 2527 นั้น สองริมฝั่งของแม่น้ำแควน้อยในปีที่มีน้ำมากน้ำจะหลากท่วมล้นตลิ่งทั้งสองฝั่งรวมทั้งเข้าท่วมภายในเมืองสิงห์ด้วยเช่นกัน จนกระทั่งมีการสร้างเขื่อนปัญหาอุทกภัยจึงได้บรรเทาลง และจากการสร้างเขื่อนที่อยู่ตอนเหนือของลุ่มน้ำก็ทำให้ระดับน้ำในแม่น้ำแควน้อยต่ำลงไปจากระดับเดิมมาก ซึ่งเป็นไปได้ที่ลักษณะภูมิประเทศที่เป็นพื้นที่ราบระหว่างเขาของลุ่มน้ำแควน้อยนี้ในอดีตเมื่อหลายร้อยปีที่แล้วจะเกิดน้ำท่วมในฤดูน้ำหลาก เพราะเมื่อพิจารณาจากรูปแบบการสร้างเมืองสิงห์ที่มีการสร้างคูน้ำคันดินหลายชั้นซ้อนกันนั้นน่าจะมีการใช้งานที่รวมถึงเรื่องการจัดการน้ำในเชิงนิเวศด้วย กล่าวคือในฤดูน้ำหลากคูน้ำแต่ละชั้นอาจใช้เป็นที่รองรับหรือชะลอน้ำที่เอ่อล้นขึ้นมาจากตลิ่งแม่น้ำแควน้อยไม่ให้ไหลเข้าท่วมเมืองได้ ซึ่งการสร้างกำแพงเมืองที่มีรูปแบบที่ซับซ้อนเช่นนี้ คือที่มีทั้งกำแพงศิลาแลงและคูน้ำคันดินหลายชั้น ไม่ปรากฏในเมืองร่วมสมัยเมืองอื่นๆในภาคตะวันตก

น้ำและสระน้ำเป็นส่วนประกอบที่สำคัญของผังเมืองโบราณในวัฒนธรรมสมัยลพบุรี เมืองโบราณในภาคตะวันตกก็เช่นเดียวกัน อย่างเมืองโกสินารายณ์มีสระน้ำขนาดใหญ่อยู่นอกเมืองแต่อยู่เกือบชิดกับกำแพงเมืองทางด้านทิศเหนือ และน่าสนใจก็คือที่เมืองเพชรบุรีก็อาจจะมีสระน้ำอยู่ในตำแหน่งนี้เช่นกัน จากงานศึกษาที่ได้ตั้งข้อสังเกตเรื่องสระน้ำที่อยู่ด้านทิศเหนือของเมืองเพชรบุรีที่คล้ายๆกับที่พบที่เมืองโกสินารายณ์

แต่ก็ยังต้องมีการศึกษาเพิ่มเติมในพื้นที่ก่อนจะสรุปได้ว่าเป็นสระน้ำโบราณหรือไม่ แม้ว่าผังเมืองโบราณที่พบในประเทศไทยจะไม่อาจเปรียบเทียบได้เสียทีเดียวกับผังเมืองในประเทศกัมพูชา แต่ก็มีเมืองโบราณของกัมพูชาแห่งหนึ่งที่น่าสนใจ คือเมืองที่มีสระน้ำอยู่ทางด้านทิศเหนือติดกับกำแพงเมืองเช่นกับเมืองโกสินารายณ์ คือเมืองโบราณที่ Phumi Srah Chhuk (ตำแหน่งพิกัด $13^{\circ} 44' 38.60''$ N, $103^{\circ} 20' 20.40''$ E) (ภาพที่ 4.1) เป็นเมืองที่มีคูน้ำขนาดใหญ่ล้อมรอบ เมืองมีขนาดความกว้าง 950 เมตร ความยาว 1,200 เมตรโดยประมาณ ตั้งอยู่ห่างจากเมืองพระนครไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือประมาณ 70 กิโลเมตร แต่ไม่ทราบข้อมูลทางโบราณคดีว่าเป็นเมืองในสมัยใด ส่วนเมืองในกลุ่มแม่น้ำท่าจีน คือเมืองสุวรรณปุระที่บ้านหนองแจงก็มีสระน้ำขนาดใหญ่เช่นกัน ที่ชาวบ้านเรียกว่าสระล้นทม แต่ว่าสระน้ำแห่งนี้ อยู่ห่างจากกำแพงเมืองไปทางทิศตะวันตกประมาณ 700 เมตร ซึ่งอาจจะด้วยลักษณะภูมิประเทศผนวกกับทิศทางการไหลของน้ำในลำน้ำ ที่ทำให้การสร้างสระน้ำขนาดใหญ่ไม่มีตำแหน่งที่เคร่งครัดตายตัว แต่ว่าขึ้นอยู่กับความเหมาะสมและการใช้งานของแต่ละพื้นที่เป็นหลัก

ภาพที่ 4.1 ภาพถ่ายดาวเทียมเมืองโบราณที่ Phumi Srah Chhuk ประเทศกัมพูชา ($13^{\circ}44'38.60''$ N $103^{\circ}20'20.40''$ E) (Google Earth 25/22013)

นอกจากความแตกต่างด้านภูมิศาสตร์กายภาพระหว่างลุ่มน้ำท่าจีนและแม่น้ำแม่กลองที่น่าจะส่งผลกระทบต่อทางเลือกทำเลที่ตั้งของเมืองแล้ว หลักฐานโบราณคดียังแสดงด้วยว่าชุมชนโบราณบนลุ่มน้ำสองแห่งนี้มีลักษณะทางวัฒนธรรมบางประการที่แตกต่างกัน แม้ว่าโดยทั่วไปแล้ววัตถุทางวัฒนธรรมที่พบจะได้รับอิทธิพลศาสนาพุทธนิกายมหายานและอิทธิพลศิลปะบาเยนจากวัฒนธรรมเขมรเช่นเดียวกัน แต่ก็มีหลักฐานบางอย่างที่แสดงถึงลักษณะทางวัฒนธรรม หรืออาจจะกล่าวได้ว่าเป็นความนิยมหรือความเชี่ยวชาญที่แตกต่างกัน จากการศึกษาชั้นนี้ได้ตั้งข้อสังเกตความแตกต่างอยู่สองประการด้วยกัน ซึ่งได้แก่ การเลือกใช้วัสดุในการก่อสร้าง และความนิยมในเรื่องรูปแบบของรูปเคารพ

ข้อเปรียบเทียบประการแรกที่กล่าวถึงก็คือ การเลือกใช้วัสดุในการก่อสร้าง จากการศึกษาและการสำรวจภาคสนามพบว่าในลุ่มน้ำท่าจีนนั้นซากโบราณสถานที่พบมักก่อสร้างด้วยอิฐดินเผาเป็นวัสดุหลัก ส่วนอิฐศิลาแลงนั้นมักพบเป็นก้อนขนาดใหญ่ซึ่งอาจใช้ในส่วนองฐานอาคาร ซึ่งต่างจากการก่อสร้างในลุ่มน้ำแม่กลองและแม่น้ำเพชรบุรีที่อิฐศิลาแลงเป็นวัสดุหลักที่ใช้ในการก่อสร้าง โบราณสถานทุกแห่งก่อสร้างด้วยศิลาแลง ดังเช่นที่พบที่ปราสาทและกำแพงเมืองสิงห์ ซากอาคารที่เมืองครุฑ จอมปราสาทที่เมืองโกสินารายณ์ โบราณสถานวัดมหาธาตุราชบุรี และโบราณสถานกำแพงเมืองเพชรบุรี ซึ่งทั้งหมดนี้ก่อด้วยรูปทรงปราสาทเขมรอิทธิพลศิลปะบาเยน ยกเว้นที่เมืองครุฑที่ไม่ทราบรูปทรงอาคารที่แน่ชัด ศิลาแลงเป็นวัสดุที่นิยมใช้ในการก่อสร้างในช่วงพุทธศตวรรษที่ 18 ดังที่พบที่โอโรคยศาลและธรรมศาลาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทย หากพิจารณาจากขนาดของสิ่งก่อสร้างสมัยลพบุรีที่พบในภาคตะวันตกก็ทำให้มีข้อคำถามถึงแหล่งศิลาแลงที่นำมาใช้ในการก่อสร้างอาคารขนาดใหญ่และก่อสร้างกำแพงที่ยาวมากกว่านำวัตถุดิบมาจากที่ใด และยังมีประเด็นให้ขบคิดเรื่องการขนย้ายและแรงงานก่อสร้างอีกด้วย แม้ว่าศิลาแลงจะพบได้ทั่วไปในเขตร้อนชื้นอย่างประเทศไทย แต่ศิลาแลงที่สามารถนำมาใช้เป็นวัสดุก่อสร้างได้นั้นก็มีใช้จะพบได้ทั่วไป และแหล่งโบราณสถานภาคตะวันตกที่กล่าวถึงข้างต้นนั้นก็ไม่มีพบว่ามีแหล่งศิลาแลงบริเวณใกล้เคียงแต่อย่างใด การใช้ศิลาแลงในการก่อสร้างนั้นพบมาตั้งแต่สมัยทวารวดี แต่พบว่าส่วนใหญ่จะใช้เป็นส่วนองฐานล่าง อย่างไรก็ตามก็ยังมีผู้ตั้งข้อสังเกตว่าการเปลี่ยนประเภทวัสดุในการก่อสร้างจากหินทรายหรืออิฐดินเผามาเป็นศิลาแลงนั้นแสดงถึงการเสื่อมถอยของเทคโนโลยีด้านสถาปัตยกรรม คือเป็นการลดความสำคัญของความวิจิตรประณีตของการก่อสร้างลงมา (สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์ 2530b) อาจเป็นเพราะการก่อสร้างด้วยศิลาแลงทำได้รวดเร็วกว่า และการประดับอาคารด้วยปูนปั้นก็ใช้ทักษะความชำนาญเทียบไม่ติดกับการสลักลวดลายบนหินทราย ส่วนการเปลี่ยนแปลงมาใช้ศิลาแลงเป็นวัสดุหลักในงานก่อสร้างในช่วงพุทธศตวรรษที่ 18 นั้น จะมีนัยยะทางสังคมหรือทางการเมืองที่เกี่ยวข้องกับการริบเร่งก่อสร้างศาสนสถานหรือไม่นั้นก็ต้องมีการศึกษาวิเคราะห์กันต่อไป

เมื่อพิจารณาถึงการสร้างสถาปัตยกรรมในลุ่มแม่น้ำท่าจีน ชากโบราณสถานที่พบส่วนมากก่อด้วยอิฐดินเผา โดยที่บางแห่งพบร่วมกับก้อนศิลาแลงขนาดใหญ่จำนวนหนึ่งด้วย แต่เป็นที่น่าเสียดายที่โบราณสถานที่พบในลุ่มน้ำท่าจีนนี้ทุกแห่งอยู่ในสภาพปรักหักพังจนแทบไม่เหลือร่องรอยที่แสดงขอบเขตหรือรูปทรงของโบราณสถานไว้เลย แต่ยั้งดีที่หลักฐานที่แหล่งโบราณสถานสำคัญๆ เช่น ที่บ้านหนองแจง และที่เนินทางพระยังหลงเหลือชิ้นส่วนประดับโบราณสถานที่เป็นรูปกลีบบนุน ที่ทำให้พอสันนิษฐานได้ว่าชากก่อสร้างเหล่านั้นเดิมเป็นสถูปทรงปรางค์เขมร นอกจากแหล่งโบราณคดีสองแห่งนี้แล้วชากโบราณสถานที่พบที่แหล่งอื่นๆก็ก่อด้วยอิฐดินเผาเช่นกัน ได้แก่ แหล่งโบราณคดีบ้านท่าโป่ง บ้านดอนนอก บ้านดงเชือก แต่ทั้งสามแหล่งนี้ได้สันสภาพไปแล้ว แม้แต่ตำแหน่งเดิมของโบราณสถานก็ไม่อาจระบุได้ เพราะการขุดหาของโบราณทำให้สถูปพังทลายลงมา และการใช้พื้นที่สำหรับการเพาะปลูกที่ต้องมีการปรับและไถพรวนดิน จึงทำให้ไม่พบตำแหน่งเดิมของโบราณสถานและเหลือเพียงชากอิฐและเศษปูนขาวกระจายอยู่ตามพื้นดิน ส่วนชากอิฐก้อนใหญ่ๆจะถูกเคลื่อนย้ายมากองรวมกันอยู่ตามชายไร่ ส่วนชิ้นส่วนปูนขาวที่เชื่อว่าเป็นส่วนหนึ่งของสิ่งก่อสร้างที่เหลือเป็นเพียงชิ้นส่วนขนาดเล็กมาก ที่ยังมีหลงเหลืออยู่และน่าสนใจก็คือที่แหล่งบ้านท่าโป่งที่คล้ายกับบราลีที่ใช้เป็นส่วนประดับหลังคาในสถาปัตยกรรมเขมร จำนวน 3 ชิ้นด้วยกัน แต่ก็ยังไม่อาจด่วนสรุปในขั้นนี้ได้ว่าเป็นอาคารรูปทรงใด แม้ว่าจากสภาพของหลักฐานโบราณคดีในปัจจุบันจะไม่สามารถศึกษาทั้งรูปทรงหรือเทคนิคการก่อสร้างได้ แต่ที่น่าสนใจคือขนาดของก้อนอิฐดินเผาที่อยู่ตามชากโบราณสถานเหล่านั้น แหล่งที่ยังพบก้อนที่ค่อนข้างสมบูรณ์ก็พบว่าอิฐดินเผามีขนาดใกล้เคียงกับขนาดของอิฐสมัยทวารวดี ซึ่งพบตามแหล่งสมัยลพบุรีที่กล่าวมาในข้างต้น ยกเว้นแหล่งบ้านดงเชือกและบ้านดอนนอกที่พบเพียงเศษอิฐขนาดเล็กเท่านั้น อย่างไรก็ตามจากข้อมูลเชิงประจักษ์ที่มีในปัจจุบันยังไม่อาจสรุปได้ว่าสถาปัตยกรรมสมัยลพบุรีทุกแห่งในลุ่มน้ำท่าจีนก่อสร้างด้วยอิฐดินเผาเป็นวัสดุหลัก เพราะอิฐศิลาแลงก็มีให้เห็นเช่นกันและที่สำคัญชื่อเรียกหมู่บ้าน ‘บ้านหินแลง’ ที่เป็นส่วนหนึ่งของเมืองโบราณที่บ้านหนองแจงนั้นอาจจะมีที่มาจากชากโบราณสถานที่ก่อด้วยศิลาแลงหรืออาจใช้ศิลาแลงเป็นวัสดุฐานล่างก็ได้ แต่อย่างไรก็ตาม จากที่กล่าวมานี้จะเห็นได้ว่าประเพณีการก่อสร้างสมัยลพบุรีในลุ่มแม่น้ำท่าจีนนี้ผิดแผกไปจากภูมิภาคอื่นในประเทศไทย เพราะเมื่อล่วงเข้าพุทธศตวรรษที่ 18 แล้ววัสดุหลักที่ใช้ก็คือศิลาแลง ซึ่งการเลือกใช้วัสดุที่แตกต่างเช่นนี้อาจจะเป็นเพราะความนิยมหรือความชำนาญที่แตกต่างกัน หรืออาจมีนัยยะอื่นทางสังคม-วัฒนธรรมก็ต้องมีการศึกษาวิเคราะห์กันต่อไป เพราะหากจะกล่าวไปแล้วการใช้อิฐดินเผาในการก่อสร้างก็ย่อมต้องมีความพิถีพิถันและใช้เวลามากกว่าการใช้ศิลาแลงอย่างแน่นอน

นอกจากประเพณีการก่อสร้างที่ต่างกันแล้ว ชุมชนสมัยลพบุรีบนลุ่มน้ำท่าจีนและลุ่มน้ำแม่กลองยังมีความนิยมในเรื่องรูปเคารพที่แตกต่างกันด้วย แม้ว่าจะเป็นรูปเคารพเนื่องในศาสนาพุทธนิกายมหายาน เช่นเดียวกันและเป็นศิลปะร่วมสมัยกัน แต่ความแตกต่างที่จะกล่าวถึงในที่นี้จะจำกัดเฉพาะหลักฐานประเภท

รูปเคารพที่มีขนาดใหญ่ที่สลักด้วยศิลาเท่านั้น จากหลักฐานทางโบราณคดีพบว่าบนลุ่มน้ำแม่กลองนั้นมีการสร้างรูปเคารพพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรจำนวนมาก แต่ในขณะที่ในลุ่มน้ำท่าจีนพบพระพุทธรูปขนาดปรกจำนวนมาก มีการกล่าวกันว่าที่วัดปู่บัวเคยมีพระพุทธรูปขนาดปรกศิลปะสมัยลพบุรีอยู่ถึง 32 องค์ แต่ไม่ทราบที่มาว่ามารวมอยู่ที่วัดปู่บัวได้อย่างไร (มนัส โอภาสกุล 2543:74) ปัจจุบันพระพุทธรูปขนาดปรกก็ได้ถูกเคลื่อนย้ายออกไปเกือบทั้งหมดแล้ว และไม่ทราบชัดเจนอีกเช่นกันว่าไปอยู่ที่ใดบ้าง ซึ่งอาจจะจะเป็นพระพุทธรูปขนาดปรกที่พบอยู่ตามวัดต่างๆ ใน จ.สุพรรณบุรี เช่น วัดพระลอย วัดคลองชะโด วัดวังหิน เป็นต้น (ภาพที่ 4.2) และที่เก็บรักษาในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติสุพรรณบุรี หรืออาจจะรวมถึงองค์ที่เก็บรักษาอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานจิมนทอมป์สัน ด้วยก็เป็นได้ ที่น่าสนใจก็คือพระพุทธรูปขนาดปรกเหล่านั้นมีลักษณะที่ใกล้เคียงกันหลายประการที่สำคัญคือขนาดขององค์พระและรูปพระพักตร์ของพระพุทธรูปที่มีความละม้ายคล้ายกัน และความนิยมในการสร้างพระพุทธรูปขนาดปรกในลุ่มแม่น้ำท่าจีนนี้ก็คล้ายๆ กับในลุ่มน้ำลพบุรี-ป่าสัก คือในแถบ จ.ชัยนาท และ จ.ลพบุรี ที่นิยมสร้างขนาดใหญ่เกือบเท่าขนาดบุคคลจริง หรือที่พบใน จ.ลพบุรีที่บางองค์มีขนาดใหญ่กว่าบุคคลจริงเสียอีก ในขณะที่ลุ่มน้ำแม่กลองนั้นพบพระพุทธรูปขนาดปรกจำนวนไม่กี่ชิ้นและมีขนาดเล็กกว่า แต่กลับนิยมรูปเคารพพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรมากกว่า ซึ่งพบจำนวนหลายองค์โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่ปราสาทเมืองสิงห์ และในทางกลับกันก็พบรูปเคารพพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรเพียงไม่กี่องค์บนลุ่มน้ำท่าจีน

ภาพที่ 4.2 พระพุทธรูปปางนาครูปที่พบในจังหวัดสุพรรณบุรี ปัจจุบันประดิษฐานอยู่ที่ (จากซ้ายไปขวา) วัดพระลอย วัดวังหิน วัดคลองชะโด และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติสุพรรณบุรี (ภาพขวาสุดสององค์)

รูปเคารพที่สำคัญมากก็คือพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรเปล่งรัศมีที่พบจำนวน 3 องค์บนลุ่มแม่น้ำแม่กลอง ซึ่งเป็นประเด็นถกเถียงว่าการพบรูปเคารพประเภทนี้ในภาคตะวันตกจะเกี่ยวข้องกับการรับอิทธิพลทางการเมืองจากเขมรด้วยหรือไม่อย่างไร เพราะรูปเคารพประเภทนี้พบจำนวนน้อย ในประเทศไทยพบเฉพาะในภาคกลาง (พบที่จังหวัดลพบุรีจำนวน 2 องค์) แต่ไม่พบในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งนักวิชาการบางท่านมีความเห็นว่าการพบรูปเคารพพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรเปล่งรัศมีในภาคกลางของไทยน่าจะหมายถึงการยอมรับอำนาจของเขมรซึ่งอาจจะเพียงช่วงเวลาหนึ่งเท่านั้น และการที่ไม่พบรูปเคารพประเภทนี้ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทยก็เป็นเพราะพื้นที่นั้นเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรเขมรอยู่แล้ว (รุ่งโรจน์ ภิรมย์อนุกูล 2547) อีกทั้งพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรเปล่งรัศมีที่พบในภาคตะวันตกก็มีลักษณะทางศิลปะที่คล้ายกับที่พบที่เมืองพระนคร จนทำให้มีข้อถกเถียงว่าเป็นรูปเคารพนี้เป็นฝีมือสกุลช่างหลวงจากเมืองพระนครหรือไม่ (ดู สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, ม.ร.ว. 2530) และยังมีประเด็นถกเถียงต่อไปอีกว่ารูปพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรเปล่งรัศมีนั้นเกี่ยวข้องกับอันใดหรือไม่กับ ‘พระชัยพุทธมหานาถ’ ที่กล่าวถึงในจารึกปราสาทพระขรรค์ที่ว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงสถาปนาเพื่อส่งไปประดิษฐานยังศาสนสถาน 23 แห่งตามเมืองต่างๆ รวมทั้งเมืองที่เชื่อว่าอยู่ในภาคกลางของไทยด้วย (สุภัทรดิศ ดิศกุล, ม.จ. 2509:56) แต่ด้วยเหตุที่ในเอกสารโบราณมิได้อธิบายถึงลักษณะของ ‘พระชัยพุทธมหานาถ’ ไว้ว่าหมายถึงองค์ใด จึงทำให้เกิดการตีความที่แตกต่างกันออกไป ส่วนจำนวน 23 แห่งที่ระบุในจารึกนั้น จะหมายถึงจำนวนรูปเคารพหรือจำนวนสถานที่ที่รูปเคารพไปประดิษฐานก็ไม่อาจทราบได้ แต่ก็มีผู้วิเคราะห์และเสนอข้อสันนิษฐานที่แตกต่างกันออกไป บางท่านก็เสนอว่าพระชัยพุทธมหานาถน่าจะหมายถึงพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรเปล่งรัศมี (Woodward 1994/1995) โดยให้เหตุผลว่าคำว่า ‘มหานาถ’ ที่หมายถึงพระเป็นเจ้าผู้ยิ่งใหญ่ หรือพระผู้คุ้มครอง ซึ่งพบบ่อยว่าเป็นความหมายของพระนามของพระอวโลกิเตศวร และ ‘พุทธมหานาถ’ หมายถึงพระพุทธรูปเจ้าผู้ยิ่งใหญ่ และคำว่า ‘ชัย’ ที่อยู่ข้างหน้า หมายถึง ชัยชนะของซึ่งในที่นี้ก็หมายถึง ของกษัตริย์นั่นเอง นอกจากนี้แล้วหลักฐานที่ระบุเบี่ยงคดด้านหนึ่งของปราสาทบายนมีจารึกบนผนังว่าเป็นที่ประดิษฐานของพระชัยพุทธมหานาถแห่งศรีชัยราชปุระ และอีกแห่งหนึ่งกล่าวถึงพระชัยพุทธมหานาถส่งไปยังศรีชัยราชปุระ ซึ่งเมืองทั้งสองนี้ก็หมายถึงเมืองราชบุรีและเมืองเพชรบุรี ซึ่งเมืองโบราณเพชรบุรีพบรูปเคารพพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรเปล่งรัศมี แต่หารูปเคารพนี้ที่พบนอกเมืองพระนครก็พบเพียงไม่กี่องค์ แต่ก็มั่นนักวิชาการบางท่านที่วิเคราะห์ว่าพระชัยพุทธมหานาถหมายถึงพระพุทธรูปรางค์นาครกด้วยเหตุผลด้านวัฒนธรรมความเชื่อเรื่องรัตนตรัยมหายานของเขมร ซึ่งในศิลปะบายนพระพุทธรูปที่สร้างนั้นเป็นรางค์นาครกทั้งสิ้น และพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงถือพระองค์ว่าเป็นภาคหนึ่งของพระพุทธรูปเจ้า พระชนกทรงเปรียบเสมือนพระโพธิสัตว์โลกเตศวร และพระมารดาคือพระนางปรัชญาปารมิตา (สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, ม.ร.ว. 2530) อีกทั้งพระพุทธรูปนาครกก็พบที่เมืองโบราณในภาคกลางเกือบทุกแห่ง (สุภัทรดิศ ดิศกุล, ม.จ. 2524; 2533) อย่างไรก็ดี ข้อสมมุติฐานประการหลังนี้ จจริงอยู่ที่พบพระพุทธรูปนาครกตามเมืองโบราณ

สมัยลพบุรีแทบทุกเมือง แต่จากหลักฐานพระพุทธรูปขนาดปรกที่พบบนลุ่มแม่กลองพบว่า มีลักษณะของศิลปะท้องถิ่นมากและไม่ค่อยประณีตนัก หากสรุปเคารพเหล่านั้นคือ ‘พระชัยพุทธมหานาถ’ ที่ถูกกล่าวถึงในจารึกปราสาทพระขรรค์ และที่จารบนผนังระเบียงคดปราสาทบายน ก็น่าแปลกที่ว่าเป็นรูปเคารพที่ ‘สถาปนา’ โดยกษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่ แต่เหตุใดศิลปกรรมจึงดูธรรมดาสามัญ ไม่วิจิตรพิสดารสมกับเป็นพุทธประติมาที่กษัตริย์แห่งอาณาจักรอันเกรียงไกรจะพระราชทานแก่หัวเมืองน้อยใหญ่ที่อยู่ใต้อิทธิพลของพระองค์ ดังนั้นเรื่องนี้ก็ยังไม่ควรสรุป แต่ควรที่จะต้องมีการศึกษาค้นคว้ากันต่อไปอีก ถึงแม้ว่าในสมัยลพบุรีนั้นภาคตะวันตกจะอยู่ในยุคที่ไม่รุ่งเรืองดังเก่า แต่บทบาทของชุมชนในภูมิภาคนี้ก็ไม่ควรมองข้าม ด้วยทรัพยากรแร่ธาตุที่เป็นที่ต้องการอย่างดีบุกและของป่าทั้งหลาย อีกทั้งที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ที่เป็นทางผ่านออกไปสู่ทะเลทั้งทางฝั่งอ่าวไทยและฝั่งอันดามัน มิเช่นนั้นแล้วกษัตริย์เขมรก็ไม่พยายามแผ่อิทธิพลเพื่อเข้ามาครอบครองดินแดนในแถบนี้ และความพยายามนี้คงเกิดขึ้นมาก่อนรัชสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เป็นแน่ หรืออาจจะย้อนหลังไปถึงพุทธศตวรรษที่ 16 เมื่อครั้งที่พระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 เข้ามาตีเมืองลพบุรีจนทำให้เมืองถึงกับร้างผู้คน (ดู ศานติ คำภักดี 2556) ความระส่ำระสายทางการเมืองในครั้งนั้นคงส่งผลลดความมั่นคงของบ้านเมืองในลุ่มน้ำฝั่งตะวันตกอยู่ไม่น้อยเลยทีเดียว

4.3 ‘ชายขอบ’ ของประวัติศาสตร์ที่ไม่อาจมองข้าม

การศึกษาค้นคว้าทางโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ในประเทศไทยในช่วงหลังสมัยทวารวดีก็คงหลีกเลี่ยงไม่ได้ที่จะกล่าวถึงอำนาจทางการเมืองของอาณาจักรเขมรที่มีต่อดินแดนที่เป็นประเทศไทยในปัจจุบัน ซึ่งดูจะเป็นประเด็นที่มีความเห็นขัดแย้งในทางวิชาการค่อนข้างมาก ความเห็นต่างที่ว่านี้น่าจะมาจากแง่มุมของการวิเคราะห์ ว่าควรจะมีอิทธิพลทางการเมืองแยกออกจากอิทธิพลทางศิลปวัฒนธรรมหรือไม่อย่างไร จากหลักฐานจารึกที่พบแล้วในปัจจุบันก็คงปฏิเสธไม่ได้ว่าอิทธิพลทางการเมืองของอาณาจักรเขมรนั้นเข้ามาถึงฝั่งตะวันออกของลุ่มน้ำเจ้าพระยาซึ่งก็คือลพบุรีหรือลพบุรี อย่างน้อยตั้งแต่ พ.ศ. 1545 คือในสมัยของพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 (ศานติ คำภักดี 2556) แต่หากกล่าวถึงประเด็นอิทธิพลทางการเมืองของเขมรที่ไกลออกไปจากลพบุรีจนถึงภาคตะวันตกของไทย ก็มีความเห็นแตกต่างในทางวิชาการกันค่อนข้างมากทีเดียว เหตุหนึ่งคือหลักฐานที่พบค่อนข้างคลุมเครือ หลักฐานทางอ้อมอย่างจารึกต่างๆ ก็ต้องอาศัยการตีความค่อนข้างมาก อีกทั้งหลักฐานวัตถุก็เสื่อมสลายไปเป็นอันมาก พื้นที่ในเมืองโบราณบางแห่งก็มีชุมชนปัจจุบันเข้าไปอยู่อาศัยอย่างหนาแน่นหรือกลายเป็นโรงงานอุตสาหกรรมไปแล้ว จนทำให้การศึกษาเพิ่มเติมจากพื้นที่นั้นๆ กระทำได้ยาก งานวิจัยชิ้นนี้ต้องการที่จะชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของการศึกษาประวัติศาสตร์โบราณคดีของทุกยุคสมัยของแต่ละภูมิภาค เพราะการศึกษาสังคมโบราณทั้งในช่วงที่มีความเจริญรุ่งเรืองสูงสุดและในช่วงที่สังคมมีการ

เปลี่ยนผ่านแล้วแต่มีความสำคัญต่อการทำความเข้าใจสังคมและวัฒนธรรมของมนุษย์ทั้งสิ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งการศึกษาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ในช่วงก่อนพุทธศตวรรษที่ 19 คือในช่วงที่มีกลุ่มก้อนทางการเมืองหลายกลุ่มกระจายอยู่ตามภูมิภาคต่างๆ ก่อนที่สุโขทัยบนลุ่มเจ้าพระยาจะรุ่งเรืองและบทบาทโดดเด่นขึ้นมา

ผังเมืองโบราณในสมัยลพบุรีที่มีรูปสี่เหลี่ยมและมีคูน้ำ-คันดินล้อมรอบเช่นที่พบในภาคตะวันตกนี้ ไม่พบในภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่าง แต่พบที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบน เพราะเหตุใดการสร้างเมืองที่มีปราการรอบด้านลักษณะนี้จึงเกิดขึ้นเฉพาะในพื้นที่ที่อยู่ห่างไกลจากเมืองพระนคร ซึ่งผังเมืองโบราณในภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบนที่ว่านี้ก็คือ เมืองหนองหานหลวง จังหวัดสกลนคร และเมืองหนองหานน้อย จังหวัดอุดรธานี เมืองหนองหานหลวงมีขนาดความยาว 1,600 เมตร กว้าง 1,500 เมตรโดยประมาณ ส่วนเมืองหนองหานน้อยมีขนาดความยาว 1,200 เมตรและความกว้าง 1,000 เมตรโดยประมาณ (ภาพที่ 4.4–4.5) เมืองโบราณทั้งสองแห่งนี้นับว่ามีความสำคัญต่อการทำความเข้าใจประวัติศาสตร์ในช่วงก่อนพุทธศตวรรษที่ 19 ไม่น้อย แต่ทว่ามีข้อมูลการศึกษาทางด้านโบราณคดีน้อยมาก เมืองหนองหานหลวงเป็นเมืองที่ตั้งอยู่ริมทะเลสาบน้ำจืดขนาดใหญ่ บริเวณไม่ห่างไกลจากเมืองหนองหานหลวงพบซากศาสนสถานฮินดูหลายแห่งที่น่าสนใจ คือ พระธาตุเชิงชุม พระธาตุนารายณ์แจงแวง และพระธาตุภูเพ็ก และพบจารึกภาษาขอมด้วยอักษรขอมโบราณที่กรอบประตูทางเข้าอุโมงค์วัดพระธาตุเชิงชุมวรวิหาร เป็นศิลาทรายสลัก มีอายุสมัยในราวพุทธศตวรรษที่ 17 เนื้อความกล่าวถึงการแบ่งเขตการปกครองที่ดินแก่หัวหน้าหมู่บ้านแต่ละแห่ง (อ่ำโพ คำไท 2529) จากข้อความในจารึกทำให้ได้ทราบถึงสภาพสังคมในสมัยนั้น และจากเอกสารโบราณที่สำคัญอีกชิ้นหนึ่งก็คือ ตำนานอุรังคธาตุ หรือตำนานการสร้างพระธาตุพนม เอกสารชิ้นนี้เป็นแหล่งข้อมูลที่สำคัญสำหรับการศึกษาบทบาทของศาสนาในสังคม แม้ว่าจะเป็นตำนานที่เขียนขึ้นไม่กี่ร้อยปีมานี้และมีเนื้อหาที่เป็นเรื่องเล่าที่ย้อนอดีตไปหลายร้อยปี แต่ตำนานนี้ก็ทำให้เห็นภาพความสัมพันธ์ของบ้านเมืองต่างๆ ที่อยู่บนสองฝั่งแม่น้ำโขง ที่มีวัฒนธรรมร่วมกันในเรื่องความเชื่อเกี่ยวกับพญานาคที่สามารถดลบันดาลให้เกิดอุทกภัยและแผ่นดินถล่มจนทำให้เกิดเป็นหนองน้ำขนาดใหญ่ทั้งสองแห่งที่เห็นทุกวันนี้ ในตำนานอุรังคธาตุกล่าวถึงตำนานเมืองหนองหานทั้งสองว่า เมืองหนองหานหลวงมีผู้ครองเมืองคือ พระยาสุวรรณภิงคาร เป็นผู้ซึ่งมีบทบาทสำคัญในการสร้างพระธาตุพนม ส่วนเมืองหนองหานน้อยมีผู้ครองเมืองคือพระยาคำแดง เจ้าเมืองทั้งสองนี้เป็นโอรสของพระยาอินทปัฐนคร ซึ่งก็คือกษัตริย์เขมรนั่นเอง และในตำนานก็กล่าวถึงเมืองหนองหานน้อย เดิมเรียกว่า ‘เมืองขุนขอม’ ครั้งหนึ่งขุนขอมไปฆ่าลูกของพญานาคตายแล้วแล้วเนื้อเอาไปกิน ทำให้พญานาคโกรธมากและพาเหล่าพญางูต่างๆ ไปพังทลายเมืองและจับผู้คนกินเป็นอาหาร ผู้ที่รอดชีวิตก็คือผู้ที่ไม่ได้กินเนื้อลูกพญานาค และได้รับความช่วยเหลือโดยพญานาคได้พาไปตั้งบ้านเรือนอยู่ริมหนองน้ำ (อุรังคธาตุ 2483:58–59) ตำนานเรื่องเล่าลักษณะนี้แม้ว่าจะสืบค้นอายุสมัยได้ไม่ถนัดนัก แต่ก็ทำให้เห็นว่ามีเรื่องเล่าใน

ตำนานที่กล่าวถึงอำนาจของขอมที่ขึ้นไปถึงภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบนด้วย แต่อำนำนนั้นก็ไม่ได้เป็นที่ยอมรับเสมอไป หน้าที่ยังถูกต่อต้านอย่างรุนแรงเมื่อกลุ่มอำนาจท้องถิ่นเข้มแข็งขึ้น ตำนานอุรังคธาตุนี้ น่าจะประพันธ์ขึ้นภายหลังพุทธศตวรรษที่ 19 ลงมาแล้ว ซึ่งเป็นยุคสมัยที่อำนาจขอมได้เสื่อมลงไปแล้ว และเมืองหนองหานในเวลานั้นก็ขึ้นกับอาณาจักรล้านช้าง และศาสนาพุทธนิกายเถรวาทก็รุ่งเรืองในแถบนี้ แต่หากมองย้อนกลับไปในช่วงที่ขอมยังมีอำนาจเหนือดินแดนในแถบนี้ศาสนาที่เป็นที่ยอมรับกันก็น่าจะเป็นศาสนาพราหมณ์-ฮินดู หรือศาสนาพุทธนิกายมหายานมากกว่า แต่น่าสนใจที่ตำนานอุรังคธาตุนี้ได้ผูกโยงเรื่องราวระหว่างพระยาสุววรรณภังคาร ผู้เป็นเจ้าเมืองที่สืบเชื้อสายตรงมาจากกษัตริย์ขอม กับบทบาทสำคัญในการทำนุบำรุงศาสนาพุทธนิกายเถรวาทในการสร้างเจดีย์เพื่อประดิษฐานพระอุรังคธาตุของพระพุทธเจ้าไว้อย่างลงตัว และที่น่าสนใจมากในประเด็นนี้ก็คือจากหลักฐานทางโบราณคดีที่พบคือพระธาตุพนมนั้นสร้างขึ้นบนฐานของศาสนสถานพราหมณ์-ฮินดู เพราะจากเมื่อครั้งที่พระธาตุพนมถล่มลงมาเมื่อ พ.ศ. 2518 นั้นได้พบท่อโสมสูตรอยู่ในชั้นใต้ดินด้วย (ภาพที่ 4.5) ซึ่งก็เป็นหลักฐานสำคัญอีกชิ้นหนึ่งที่ยืนยันถึงความสัมพันธ์ระหว่างภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบนของไทยกับอาณาจักรเขมรที่มีอย่างน้อยตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 16 เป็นต้นมา

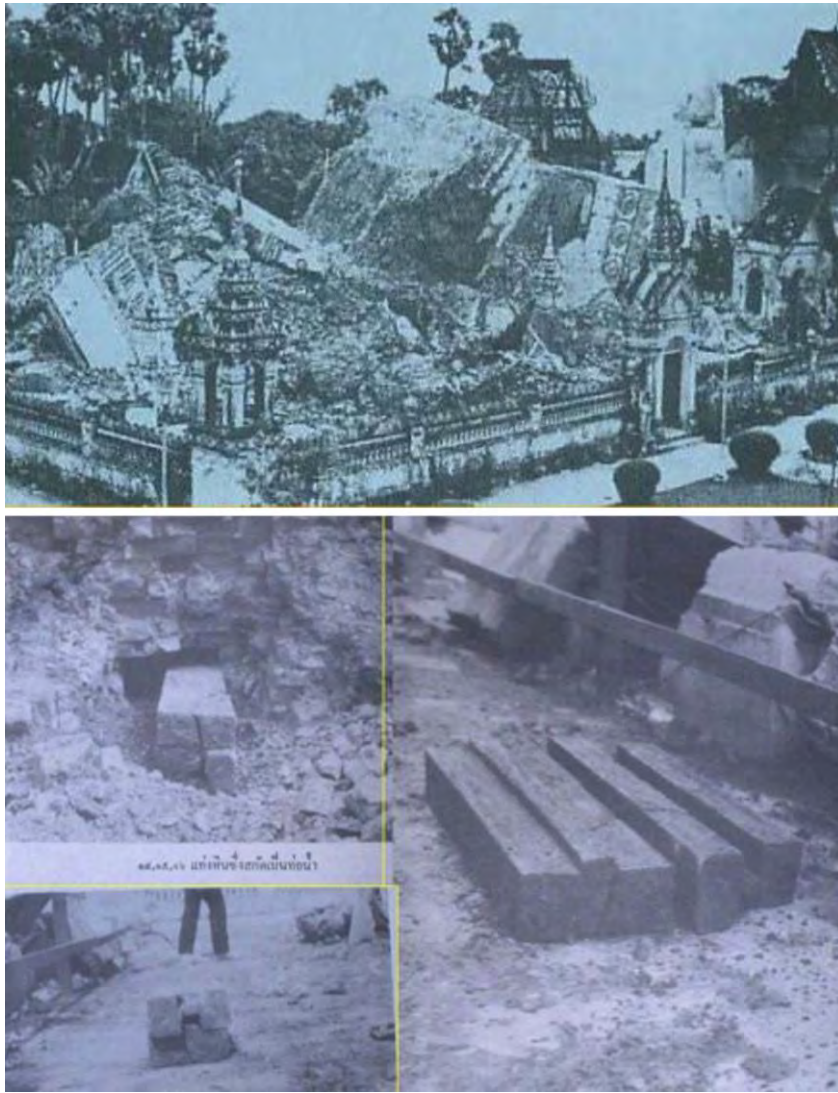
จากหลักฐานที่หยิบยกมาในข้างต้นนี้ก็เพื่อที่จะแสดงให้เห็นถึงสถานการณ์บ้านเมืองในช่วงพุทธศตวรรษที่ 16-18 ของภูมิภาคที่อยู่ห่างไกลจากศูนย์กลางอำนาจทางเศรษฐกิจซึ่งก็คือเมืองพระนคร และเมื่อพิจารณาประกอบกับหลักฐานจากเอกสารโบราณทั้งจารึกที่พบที่ประเทศกัมพูชา รวมทั้งจารึกปราสาทพระขรรค์ที่กล่าวถึง สุววรรณปุระ ศรีคัมพูกัญญาณะ ชัยราชบุรี ศรีสิงหบุรี และศรีชัยวัชรบุรี ที่สะท้อนให้เห็นถึงสถานการณ์บ้านเมือง อีกทั้งคุตโลบายในด้านการเมืองการปกครองและการศาสนาของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่มีความสลับซับซ้อนในช่วงพุทธศตวรรษที่ 18 และหากเชื่อว่าแคว้นเจนลีพูที่ถูกกล่าวถึงในพงศาวดารราชวงศ์ซ่งคือบ้านเมืองที่อยู่บนลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่างฝั่งตะวันตกดังที่นักวิชาการบางท่านวิเคราะห์ไว้ตามที่ได้อภิปรายไว้ในบทที่ 2 การส่งราชทูตไปเจริญสัมพันธไมตรีกับราชสำนักจีนก็เป็นการเคลื่อนไหวทางการเมืองที่มีนัยยะสำคัญทีเดียว และก็คงปฏิเสธไม่ได้ถึงอำนาจของอาณาจักรเขมรว่าเคยมีอยู่ในภาคตะวันตกของไทย แต่อิทธิพลทางการเมืองนั้นก็คงจะลุ่มๆดอนๆ เพราะเป็นภูมิภาคที่อยู่ห่างไกล ประกอบกับสถานการณ์ภายในของราชสำนักเขมรเองที่ต้องรบทัพจับศึกกับเพื่อนบ้านข้างเคียงอยู่ตลอดเวลา และการเคลื่อนไหวทางการเมืองโดยใช้วิธีการทูตในลักษณะนี้ ลวปุระหรือลพบุรีเองก็เคยทำมาก่อนใน พ.ศ. 1703 ที่ได้ส่งราชทูตพร้อมเครื่องบรรณาการไปยังราชสำนักจีนในปีเดียวกับที่ราชสำนักเขมรเกิดความขัดแย้งกันภายใน (เดวิท แชนด์เลอร์ 2546: 78)

ภาพที่ 4.3 ภาพถ่ายทางอากาศเมืองหนองหานหลวง จ.สกลนคร Williams–Hunt Collection
(<http://gdap.crma.ac.th>)

ภาพที่ 4.4 ภาพถ่ายทางอากาศเมืองหนองหานหลวง จ.สกลนคร Williams–Hunt Collection (BN758 19/3/1945, F20, 648) (<http://gdap.crma.ac.th>)

ภาพที่ 4.5 พระธาตุพนมเมื่อครั้งที่พังถล่มลงมาใน พ.ศ. 2518 จากการขุดฐานรากโดยกรมศิลปากรเพื่อสร้างพระธาตุองค์ใหม่ ได้พบท่อโสมสูตรฝังอยู่ใต้ผนังทางด้านทิศเหนือของพระธาตุ

(ที่มาภาพ: <http://www.yclsakhon.com/index.php?lay=show&ac=article&id=539367953>, สืบค้นเมื่อ 2/2/2013)

ชุมชนโบราณในภาคตะวันตกของไทยคือแคว้นเจนลีพูหรือไม่ ก็คงยังสรุปชัดเจนไม่ได้เพราะยังต้องอาศัยการตีความจากหลักฐานแวดล้อมอยู่ แต่จากหลักฐานในตอนนี้อาณาจักรตะวันตกของไทยดูจะมีน้ำหนักมากที่สุด เหตุผลในเรื่องความต้องการที่จะขยายอำนาจมาทางตะวันตกของอาณาจักรเขมรก็คงมีความซับซ้อนมากเช่นกัน ความต้องการทรัพยากรธรรมชาติก็คงจะเป็นส่วนหนึ่ง การเป็นทางผ่านออกสู่ทะเลอันดามันก็คงสำคัญไม่น้อย แต่เหตุผลที่สำคัญอาจจะเป็นเรื่องความมั่นคงทางการเมือง เพราะจะเห็นได้ว่าหัวเมืองอย่างลพบุรีเองก็ตีตัวออกห่างจากเขมรเมื่อสบโอกาส ดังนั้นคงไม่ใช่ว่าเป็นผลดีสำหรับราชสำนักเขมรเป็นแน่หากจะปล่อยให้สุวรรณปุระและเมืองอื่นๆทางฝั่งตะวันตกได้ใกล้ชิดกับลพบุรี จนกลายเป็นหอกข้างแคร่ที่ทำให้ลพบุรีเอนเอียงและคิดตั้งตนเป็นเอกเทศได้อย่างสะดวก ดังนั้นจึงเป็นไปได้มากที่เขมรจะรวบรวมหรือพยายามจะ

รวบรวมหัวเมืองทางตะวันตกมาไว้ในปกครองด้วย แต่เขมรเองก็ไม่อาจที่จะมีการควบคุมดินแดนในแถบนี้ได้ตลอดเวลา ด้วยระยะทางที่ห่างไกลและการต่อต้านที่คงมีอยู่ตลอดเวลา แต่ถึงกระนั้นอิทธิพลวัฒนธรรมชั้นสูงในด้านศิลปะวิทยาการทั้งหลายของเขมรก็คงเป็นที่ยอมรับกันอยู่พอสมควร แต่วัฒนธรรมท้องถิ่นก็ยังคงมีอยู่และมีการแสดงออกทางศิลปกรรมที่เป็นการผสมผสานกันระหว่างวัฒนธรรมใหม่กับความนิยมดั้งเดิมที่มาตอบสนองความต้องการและรับกับรสนิยมของท้องถิ่นเอง

บ้านเมืองในภาคตะวันตกของไทยจากที่เคยรุ่งเรืองจากการค้าทางไกลกับโลกตะวันตกจนเติบโตมาเป็นบ้านเมืองในยุคทวารวดี ก็ต้องมาถึงยุคเสื่อมเมื่อการค้ากับชุมชนโพ้นทะเลได้เสื่อมซาลง แคว้นแคว้นที่เติบโตมาจากการเป็นเมืองท่าค้าขายก็มีอันซบเซาลงไปด้วย จนมาถึงยุคที่การค้าระหว่างภูมิภาคในภาคพื้นทวีปมีความสำคัญมากขึ้น ดังจะเห็นได้จากศูนย์กลางทางเศรษฐกิจอย่างอาณาจักรเขมรและอาณาจักรพุกามที่ตั้งอยู่ลึกเข้าไปในภาคพื้นทวีปและกลายเป็นหน่วยทางการเมืองที่มีขนาดใหญ่โตขึ้นมาก เครือข่ายการติดต่อแลกเปลี่ยนภายในภูมิภาคมีความสำคัญและขยายวงกว้างมากขึ้น บ้านเมืองในภาคตะวันตกของไทยก็คงเป็นเช่นเดียวกับบ้านเมืองร่วมสมัยในภูมิภาคอื่นๆ ที่ได้รับผลกระทบจากระบบเศรษฐกิจและการเมืองที่มีการแข่งขันกันอย่างรุนแรงมากขึ้น แม้ว่าจะมีกระแสวัฒนธรรมใหญ่หรือวัฒนธรรมหลวงจะเข้ามาเบียดบังหรือกดทับวัฒนธรรมท้องถิ่นไว้ก็ตาม แต่กลุ่มสังคมชายขอบก็คงมิได้สยบยอมแต่กลับแสดงออกทางวัฒนธรรมที่เป็น การต่อต้านกับอำนาจซึ่งก็ไม่จริงยั่งยืนเช่นกัน

บทที่ 5

ร่องรอยที่รอกการพิสูจน์

งานศึกษาชิ้นนี้เป็นนำเอาเทคโนโลยีสำรวจทางไกล (Remote Sensing) มาประยุกต์ใช้ในการสำรวจร่องรอยวัฒนธรรมโบราณในช่วงพุทธศตวรรษที่ 16-18 บนลุ่มแม่น้ำแม่กลอง-ท่าจีน ซึ่งเป็นการใช้ประโยชน์จากข้อมูลภาพถ่ายดาวเทียมและภาพถ่ายทางอากาศมาประกอบกับการสำรวจในภาคพื้นดิน จากการศึกษาก็พบว่าการสำรวจระยะไกลด้วยข้อมูลภาพถ่ายดาวเทียมและภาพถ่ายทางอากาศนั้นให้ข้อมูลที่เป็นประโยชน์แตกต่างกันไป ด้วยเทคโนโลยีที่ก้าวรุดหน้าในปัจจุบันทำให้มีภาพถ่ายดาวเทียมที่มีความละเอียดสูงและการวิเคราะห์ด้วยเทคนิคคอมพิวเตอร์โดยใช้การผสมสีเทียมสามารถช่วยให้เห็นร่องรอยต่าง ๆ บนภูมิทัศน์ได้ชัดเจนขึ้น แต่การที่จะตรวจสอบว่าร่องรอยดังกล่าวจะเป็นร่องรอยทางโบราณคดีหรือไม่ก็จำเป็นต้องอาศัยข้อมูลจากภาพถ่ายทางอากาศที่ถูกบันทึกไว้เมื่อหลายสิบปีที่ ซึ่งจะแสดงลักษณะของภูมิทัศน์ที่ย้อนกลับไปในอดีตได้ได้มากกว่า แต่ที่สำคัญการสำรวจภาคสนามก็เป็นสิ่งที่จำเป็นอย่างยิ่ง ทั้งการเดินสำรวจและการสัมภาษณ์ชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ ที่ทราบประวัติการค้นพบหลักฐานโบราณคดีและตำแหน่งที่พบ ตลอดจนข้อมูลด้านกายภาพของแหล่งโบราณคดีที่มีการเปลี่ยนแปลงในอดีตเท่าที่จะสามารถย้อนกลับไปได้ ซึ่งการสำรวจแบบครอบคลุมพื้นที่กว้างในลักษณะนี้ก็สามารถนำไปสู่การศึกษาในเชิงลึกในอนาคตด้วย

การศึกษาทางโบราณคดีครั้งนี้ทำให้เห็นว่าภาคตะวันตกของประเทศไทยภายหลังการเสื่อมถอยลงของวัฒนธรรมทวารวดีก็ยังมีชุมชนขนาดใหญ่อาศัยอยู่หลายแห่งด้วยกัน แม้ว่าศูนย์กลางชุมชนจะเปลี่ยนแปลงไปแต่ผู้คนและสังคมยังคงดำรงอยู่ แต่เครือข่ายชุมชนโบราณบนลุ่มแม่น้ำแม่กลอง-ท่าจีนก็ได้มีการปรับตัวไปตามสถานการณ์บ้านเมืองที่เกิดขึ้น พัฒนาการทางสังคมของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในภาพรวมมีความสลับซับซ้อนมากขึ้นด้วยเครือข่ายความสัมพันธ์ทางการเศรษฐกิจที่ขยายวงกว้างขึ้น กัมพูชาและพุกามเป็นหน่วยทางสังคมที่มีขนาดใหญ่มาจนอาจเรียกว่าเป็น ‘จักรวรรดิ’ ก็ว่าได้ แต่การเคลื่อนไหวของบ้านเล็กเมืองน้อยต่าง ๆ ก็คงไม่อาจมองข้ามไปได้ เพราะยิ่งเศรษฐกิจและการเมืองมีความซับซ้อนเท่าไรความมั่นคงทางการเมืองและการทหารของอาณาจักรก็ยิ่งต้องมีความซับซ้อนมากขึ้นเท่านั้น และการพึ่งพาแหล่งทรัพยากรจากภายนอกก็เป็นเรื่องที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ ดังนั้นการศึกษาและทำความเข้าใจประวัติศาสตร์ที่นอกเหนือจากช่วงเวลาที่มีชุมชนมีความรุ่งเรืองสูงสุดจึงมีความสำคัญมาก อย่างเช่น ประวัติศาสตร์ของผืนแผ่นดินไทยในช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อ ในช่วงเวลาที่เขมรกำลังอ่อนแอและเสื่อมอำนาจลง ขณะเดียวกันสุโขทัยก็กำลังก่อตัวจนกลายเป็น ‘อาณาจักร’ ที่ในหลายร้อยปีต่อมาถูกนับว่าเป็นราชธานีของชาติ ‘ไทย’ ซึ่งแม้ที่จริงแล้วยังมีกลุ่มก้อนทางสังคมอื่นๆอีกมากมายบนผืนแผ่นดินไทยที่เป็นรากเหง้าสำคัญทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของ ‘ไทย’

5.1 ประวัติศาสตร์ที่ไม่ขาดหาย

งานวิจัยชิ้นนี้ได้ทำการรวบรวมและสำรวจพบหลักฐานทางโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 16–18 การค้นพบใหม่ของการศึกษานี้ที่สำคัญก็คือร่องรอยเมืองโบราณขนาดใหญ่บนภาพถ่ายทางอากาศที่บ้านหนองแจง ต.หนองแจง อ.ดอนเจดีย์ จ.สุพรรณบุรี ที่งานศึกษานี้เสนอว่าเป็นเมือง *สุวรรณปุระ* ที่กล่าวถึงในจารึกสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่พบในประเทศกัมพูชา แหล่งโบราณคดีแห่งนี้เป็นที่รู้จักกันมาช้านานแล้วว่าเป็นชุมชนขนาดใหญ่จากการค้นพบหลักฐานวัตถุจำนวนมากและร่องรอยศาสนสถานหลายแห่งในบริเวณใกล้เคียง แต่ก็เป็นที่น่าเสียดายที่หลักฐานวัตถุที่สำคัญจำนวนมากได้ถูกเคลื่อนย้ายออกจากพื้นที่ไปแล้ว และซากโบราณสถานต่างๆ เหล่านั้นก็ถูกรื้อทำลายจนแทบไม่เหลือร่องรอยอะไรในปัจจุบัน แต่แหล่งโบราณคดีแห่งนี้ก็ควรที่จะต้องมีการศึกษากันไปอีก อย่างน้อยก็ศึกษาจากหลักฐานที่ยังหลงเหลืออยู่เช่น วัตถุที่เก็บรักษาไว้ที่พิพิธภัณฑ์โรงเรียนวัดหนองแจง และตำแหน่งที่พบร่องรอยโบราณสถานบนภาพถ่ายทางอากาศ นอกจากนี้แล้วก็ควรที่จะต้องการศึกษาเพิ่มเติมจากการค้นพบข้อมูลใหม่อีกประการหนึ่งของงานศึกษานี้ ก็คือศึกษาผังบริเวณที่เป็นคันดินรูปสี่เหลี่ยมที่มีสระน้ำอยู่ตรงกลาง ที่สันนิษฐานว่าเป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรม ซึ่งพบที่แหล่งโบราณคดีบ้านดอนกอกและที่บ้านหลุมดิน ที่ควรจะมีการสำรวจและศึกษาในเชิงลึกเพื่อให้ทราบถึงอายุสมัยและทำการศึกษาเปรียบเทียบเพื่อให้เข้าใจถึงพิธีกรรมและความเชื่อในวัฒนธรรมนี้ด้วย

จากงานศึกษาครั้งนี้ทำให้มองเห็นถึงความเป็นท้องถิ่นของภาพตะวันตก ข้อสังเกตต่างๆ ที่ได้ตั้งไว้ในงานศึกษานี้คือ ประเพณีการก่อสร้างศาสนสถานและความนิยมในการสร้างรูปเคารพที่แตกต่างกันระหว่างชุมชนบนลุ่มน้ำแม่กลองกับลุ่มน้ำท่าจีน ซึ่งในลุ่มแม่กลองนั้นการก่อสร้างศาสนสถานก่อด้วยอิฐศิลาแลง ในขณะที่บนลุ่มน้ำท่าจีนกลับพบว่าการก่อสร้างด้วยอิฐดินเผาบนฐานศิลาแลงเป็นส่วนใหญ่ และรูปเคารพพระโพธิสัตว์ดอโลกิเตศวรพบหลายองค์ในลุ่มน้ำแม่กลอง แต่ในลุ่มน้ำท่าจีนนั้นให้ความสำคัญกับพระพุทธรูปปางนาคปรกมากกว่า ความนิยมนี้คล้ายๆ กับที่พบในจังหวัดลพบุรี ซึ่งความคล้ายคลึงกันทางวัฒนธรรมของสองพื้นที่ก็น่าสนใจอยู่ไม่ เป็นไปได้หรือไม่ที่สุพรรณบุรีจะมีความสัมพันธ์กันทางเครือญาติใกล้ชิดกับลพบุรีมาตั้งแต่ก่อนสมัยกรุงศรีอยุธยา

การศึกษาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ในภาคตะวันตกก็คงจะมีประเด็นที่ต้องถกเถียงกันต่อไปอีกมาก ประเด็นคำถามหลายๆ ประเด็นก็อาจจะยังเป็นคำถามต่อไปอีก เพราะไม่สามารถพิสูจน์ข้อเท็จจริงได้และยังต้องอาศัยการแปลความจากข้อความในเอกสารโบราณต่างๆ เป็นต้นว่า แคว้นเจนลีพู่หมายถึงบ้านเมืองแห่งใด ก็ยังมีอาจจะระบุได้ชัดเจน อักษรบนจารึกที่พบที่ปราสาทเมืองสิงห์จะเป็นรูปแบบของอักษรไทยที่มีพัฒนาการมาก่อนสมัยสุโขทัยตามที่นักวิชาการบางท่านได้เสนอไว้หรือไม่ หรือปราสาทเมืองสิงห์นั้นแท้ที่จริง

แล้วสร้างขึ้นในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 18 ที่เป็นการลอกเลียนแบบสถาปัตยกรรมจากเขมร หากได้มีนัยยะสำคัญทางการเมืองแต่อย่างใดไม่ แต่หากว่าเป็นเช่นนั้นจริงก็น่าแปลกตรงที่ว่า การลอกเลียนแบบนั้นกลับทำในสมัยที่อาณาจักรและวัฒนธรรมเขมรกำลังร่วงโรย แทนที่จะเลียนแบบศิลปะในขณะที่กำลังรุ่งเรือง ที่กล่าวมานี้ก็เพื่อจะชี้ให้เห็นว่าการแปลความหลักฐานทางประวัติศาสตร์โบราณคดีและการสร้างองค์ความรู้จากหลักฐานที่เป็นซากจากอดีตเพื่อส่งต่อไปยังคนรุ่นหลังนั้น อาจไม่ได้เกิดจากภววิสัยโดยแท้ คือไม่ได้ขึ้นอยู่กับเหตุผลและความหนักแน่นของข้อมูลหลักฐานเพียงอย่างเดียวเท่านั้น แต่บ่อยครั้งที่พบว่าอัตวิสัยและบริบททางสังคมในยุคสมัยที่ทำการศึกษานั้นก็มีผลอย่างมากต่อการสร้างองค์ความรู้ในลักษณะนี้ด้วยเช่นกัน

5.2 แนวทางการศึกษาต่อไป

ยังมีร่องรอยทางโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์อีกมากมายที่รอการศึกษาค้นคว้า ทั้งร่องรอยของเมืองโบราณในภาคกลางและภาคตะวันออกเฉียงเหนืออีกหลายแห่ง รวมทั้งร่องรอยต่างๆที่ปรากฏบนภาพถ่ายทางอากาศเป็นรูปคันดินแนวตรงยาว หรือเป็นรูปเลขาคณิตขนาดต่างๆ ซึ่งชัดเจนว่าสร้างขึ้นโดยฝีมือมนุษย์ อาจจะเป็นคันทำนบหรือฝายชะลอน้ำที่เป็นภูมิปัญญาเชิงนิเวศของผู้คนโบราณที่เรียนรู้ที่จะอยู่ร่วมกับธรรมชาติและนำสิ่งที่มีอยู่นั้นมาใช้ประโยชน์ให้เต็มที่ แต่เมืองโบราณหรือร่องรอยเหล่านั้นก็ไม่ค่อยเป็นที่รู้จักและยังไม่มีการบินที่หรือมีการศึกษาอย่างจริงจัง

การศึกษาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ก่อนพุทธศตวรรษที่ 19 ในภาคตะวันตกก็เช่นเดียวกับภูมิภาคอื่นๆ ที่ควรจะต้องมีการการสำรวจศึกษาอีกมาก และก่อนที่หลักฐานต่างๆจะถูกทำลายหรือถูกเคลื่อนย้ายออกไปมากกว่านี้ก็ควรที่จะต้องทำการศึกษาในเชิงลึกที่เป็นการขุดตรวจหรือขุดค้นต่อไป

บรรณานุกรม

- กรมศิลปากร. 2530. *เมืองสิงห์และปราสาทเมืองสิงห์ จังหวัดกาญจนบุรี*. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- ก่องแก้ว วีระประจักษ์. 2529. จารึกปราสาทเมืองสิงห์. ใน *จารึกในประเทศไทย เล่ม 4: อักษรขอม พุทธศตวรรษที่ 17-18*. กรุงเทพฯ: หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร. น. 153-155.
- น้ำ ทองคำวรรณ. 2529. *จารึกในประเทศไทย เล่ม 1: อักษรปัลลวะ หลังปัลลวะ พุทธศตวรรษที่ 12-14*. กรุงเทพฯ: หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร.
- ซอง บวสเชอลีเยร์. 2509. เมืองอุทองและความสำคัญของเมืองอุทองในประวัติศาสตร์ไทย, ใน *โบราณคดี วิทยาเรื่องเมืองอุทอง*. พระนคร: ศิวพร.
- เซเมม แก้วคล้าย. 2528. *จารึกพระเจ้าชัยวรมันที่ 7*. กรุงเทพฯ: หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร.
- ดุสิต ทุมมาภรณ์. 2551. ข้อคิดเห็นบางประการเกี่ยวกับปราสาทบ้านสำโรง จารึกปราสาทพระขรรค์ และ อำนาจการเมืองของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7, *เมืองโบราณ*, 34(2): 76-87.
- เดวิด แชนด์เลอร์. 2546. *ประวัติศาสตร์กัมพูชา (A history of Cambodia)*, พรณงาม เก้าธรรมสาร, สดใส ชันติวรพงศ์ แลงเดียน นาราลัจจ์ แปล. กรุงเทพฯ : มูนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.
- ตรี อมาตยกุล. 2507. *พระราชพงศาวดารกรุงสยามจากต้นฉบับที่เป็นสมบัติของบริติชมิวเซียม กรุงลอนดอน*. พระนคร: ก้าวหน้า.
- ธัสสร ตันติวงศ์. 2548. ร่องรอยวัฒนธรรมเขมรในบริเวณลุ่มแม่น้ำแม่กลอง-ท่าจีน. วิทยานิพนธ์ปริญญาโท คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ธัสสร ตันติวงศ์. 2548. ร่องรอยวัฒนธรรมเขมรในบริเวณลุ่มแม่น้ำแม่กลอง-ท่าจีน. วิทยานิพนธ์ปริญญาโท ภาควิชาโบราณคดี บัณฑิตศึกษาวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ธาดา สุทธิธรรม. 2547. ภูมิที่ตั้งรอยโรคยาศาลา: ความสัมพันธ์กับบริบททางผังเมือง. *เมืองโบราณ*, 30(3): 55-67.
- ธิดา สาระยา. 2532. (ศรี) *ทวารวดี: ประวัติศาสตร์ยุคต้นของสยามประเทศ*, กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ.

ธิดา สารยา. 2533. เจนลีฟ. *เมืองโบราณ*, 16(2): 67-70.

ธิดา สารยา. 2538. *อาณาจักรเจนละ: ประวัติศาสตร์อีสานโบราณ*, พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: มติชน.

นุชนารถ กิจงาม, บรรณาธิการ. 2548. *พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 1*. นครปฐม: กรมศิลปากร.

ปรียัตถธรรมธาดา (แพ), พระยา. 2510. *คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์*. พระนคร: คลังวิทยา.

ปรีชา กาญจนคมและคณะ. 2521. *รายงานเบื้องต้นการสำรวจโบราณคดีลุ่มแม่น้ำแควน้อยตอนบน อำเภอทองผาภูมิ และอำเภอลี้ขลับบุรี จังหวัดกาญจนบุรี*. กรุงเทพฯ: การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย.

ผ่องศรี วนาสิน และทิวา ศุภจรรยา 2523. *รายงานผลการวิจัยทุนวิจัยรัชดาภิเษกสมโภชเรื่องเมืองโบราณบริเวณชายฝั่งทะเลเดิมของที่ราบภาคกลาง การศึกษาตำแหน่งที่ตั้งและภูมิศาสตร์สัมพันธ์*. กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานวิจัย ฝ่ายวิจัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ผาสุก อินทรารุช. 2548. *สุวรรณภูมิ หลักฐานจากโบราณคดี*. กรุงเทพฯ: ภาควิชาโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.

ผาสุก อินทรารุช. 2542. *ทวารวดีการศึกษาเชิงวิเคราะห์จากหลักฐานทางโบราณคดี*. กรุงเทพฯ: อักษรสมัย.

พยุ่ง วงษ์น้อย, บรรณาธิการ. 2552. *วัดมหาธาตุวรวิหาร จังหวัดราชบุรี*. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร สำนักศิลปากรที่ 1 ราชบุรี.

พรอนันต์การช่าง, บริษัท. 2545. *รายงานวัดกำแพงแลง (PBR'02: KPL) ต.ท่าราบ อ.เมือง จ. เพชรบุรี*. เสนอสำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 1 ราชบุรี กรมศิลปากร.

พิเศษ เจียจันทร์พงษ์. 2530. *เมืองสิงห์และปราสาทเมืองสิงห์ที่แควน้อย ไม่ใช่ “ขอม” (เขมร)*. *ศิลปวัฒนธรรม*, 8(6): 106-113.

มนัส โอภาณกุล. 2516. *พระกรุเมืองสุพรรณ*. พระนคร: ศิลปบรรณาการ.

มนัส โอภาณกุล. 2543. *เมืองสมัยลพบุรีที่สุพรรณบุรี*. *เมืองโบราณ*, 26(3): 71-78.

-
- มโน กลีบทอง. 2544. พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติราชบุรีและจังหวัดราชบุรี. กรุงเทพฯ: พิพิธภัณฑ.
- ไมเคิล ไรท์. 2543. พระสงฆ์ลังกาวงศ์เข้ามาสยามครั้งแรกเมื่อไร? จากทิศทางไหน?. *ศิลปวัฒนธรรม*, 21(5): 102-109.
- ไมเคิล ไรท์. 2549. ยุคมืด หรือช่องว่างในประวัติศาสตร์สยาม. *ศิลปวัฒนธรรม*, 27(11): 123-131.
- เย็นจิต สุขวาสนา. 2535. ผลวิเคราะห์เครื่องมือเหล็กจากราชบุรีโดยวิธีทางวิทยาศาสตร์. *เมืองโบราณ*, 18(2): 147-154.
- รัศมี ชูทรงเดช. 2534. รายงานการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ก่อนประวัติศาสตร์กับสิ่งแวดล้อมในบริเวณลุ่มแม่น้ำแควตอนล่าง. นครปฐม: ศูนย์วิจัย มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- รุ่งโรจน์ ภิรมย์อนุกูล. 2547. อโรคยศาล: ความรู้เบื้องต้น. *เมืองโบราณ*, 30(3): 10-14.
- วลัยลักษณ์ ทรงศิริ. 2545. เมืองโบราณก่อนกรุงศรีอยุธยาที่ทุ่งพญาเมืองอำเภอสามโคก ปทุมธานี. *เมืองโบราณ*. 24(2): 146-153.
- วสันต์ เทพสุริยานนท์. 2548. สรุปรายงานเบื้องต้น ผลการขุดค้นทางโบราณคดีที่เมืองโบราณกลอนโด. สำนักศิลปากรที่ 2 สุพรรณบุรี กรมศิลปากร.
- วิษณุตา ทองแดง และศรัณย์ ทองปาน. 2551. เลขเด็ด เจ้าปู่ โฟพะเนียง แก้วธรรมศาลาฝั่งไทยในมุมมองของ “ผี”, *เมืองโบราณ*, 34(2): 94-113.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. 2524a. ข้อขัดแย้งเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ไทย. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. 2524b. จากพระเจ้าอู่ทองถึงพระเจ้าปราสาททอง. *เมืองโบราณ*, 7(3): 35-50.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. 2526. เนินทางพระ พุทธสถานมหายานที่สามชุก. *เมืองโบราณ*, 9(2): 46-52.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. 2538. ค้นหาอดีตของเมืองโบราณ. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. 2540. นครหลวงของไทย. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. 2543. สุวรรณภูมิอยู่ที่ไหน ที่ลุ่มน้ำจะเข้สามพัน. *ศิลปวัฒนธรรม*, 21(3): 26-45.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. 2545. สุวรรณภูมิ ดอนตาเพชร อู่ทอง และชิน อยู่ดี. *ศิลปวัฒนธรรม*, 23(8): 82-86.

ศรีศักร วัลลิโภดม. 2551. ศักยภาพเมืองพระนคร ต่อให้มากกว่า 10 เท่าจากที่เรารับรู้ ผมก็ยังไม่เชื่อว่าจะมี
ถนนยาวกว่า 200 กิโลเมตร. *เมืองโบราณ*, 34(2): 69.

ศักดิ์ชัย สายสิงห์. 2543. *ทวารวดี: ศิลปกรรมยุคแรกเริ่มในดินแดนไทย*. กรุงเทพฯ: ภาควิชาประวัติศาสตร์
ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร.

ศานติ คำภักดี. 2556. เมื่อ “ลวปุระ” หรือ “ลพบุรี” ถูกพระเจ้าสุริยวงษ์ที่ 1 “ทำลายกลายเป็นป่า”.
ศิลปวัฒนธรรม, 34(3): 108–115.

สถาพร ขวัญยืน. 2537. รายงานพิเศษ เมืองครุฑ. *สารกรมศิลปากร*, 7(3): 4–9.

สำนักงานพัฒนาเทคโนโลยีอวกาศและภูมิสารสนเทศ. 2552. *ตำราเทคโนโลยีอวกาศและภูมิสารสนเทศ*
ศาสตร์. กรุงเทพฯ: สำนักงานพัฒนาเทคโนโลยีอวกาศและภูมิสารสนเทศ (องค์การมหาชน).

สุจิตต์ วงษ์เทศ. 2549. *สุวรรณภูมิ ต้นกระแสประวัติศาสตร์*. กรุงเทพฯ: มติชน.

สุเจน กรรพฤทธิ์. 2551. บันทึกการเดินทางตามหา “ราชมรรคา” ถนนแห่งศรัทธาของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7.
เมืองโบราณ, 34(2): 54–70.

สุภามาศ ดวงสกุล, ปาริฉัตร แสงศิริกุลชัย, อิศราวรรณ อยู่ป้อม, ปรัชญา รุ่งแสงทอง และณัฐพงศ์ ศิริวัฒน์
พิเชษฐ์. 2552. *ฐานข้อมูลโบราณคดีใน ‘วัฒนธรรมบ้านเก่า’*. กรุงเทพฯ: สำนักศิลปากรที่ 2
สุพรรณบุรี กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม.

สุภัทรดิศ ดิศกุล, ม.จ. 2509. ศิลปินกปราชยาพระขรรค์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7. *ศิลปากร*, 10(2): 52–62.

สุภัทรดิศ ดิศกุล, ม.จ. 2510. *ศิลปะสมัยลพบุรี*. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.

สุภัทรดิศ ดิศกุล, ม.จ. 2524. ความก้าวหน้าในการศึกษาประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์สมัยโบราณ.
ศิลปวัฒนธรรม, 2(9): 66–79.

สุภัทรดิศ ดิศกุล, ม.จ. 2533. ความคิดเกี่ยวกับพระพุทธรูปนาคนปรก ของศาสตราจารย์ ชอง บวสเชอลีเย่.
ศิลปวัฒนธรรม, 12(2): 148–157.

สุภัทรดิศ ดิศกุล, ม.จ. 2534. *ศิลปะในประเทศไทย*. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศิลปากร.

สุรินทร์ ภูขจร และคณะ. 2524. การสำรวจและขุดค้นวัฒนธรรมหินที่พบในถ้ำบริเวณบ้านเก่า อำเภอเมือง
จังหวัดกาญจนบุรี. กรุงเทพฯ: สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

สุรินทร์ เหลือลมัย. 2533. ตามรอยอดีตจากเจดีย์สามองค์ถึงคูบัว. *เมืองโบราณ*, 16(2): 58-66.

สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, ม.ร.ว. 2526a. ปราสาทเมืองสิงห์. *เมืองโบราณ*, 9(2): 90-103.

สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, ม.ร.ว. 2526b. ปราสาทเมืองสิงห์. *เมืองโบราณ*, 9(3): 102-111.

สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, ม.ร.ว. 2530a. เนินทางพระ: แหล่งโบราณคดีเขมรแบบบายนในจังหวัดสุพรรณบุรี. *เมืองโบราณ*, 13(4): 23-32, 112.

สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, ม.ร.ว. 2530b. ปราสาทเมืองสิงห์กับอำนาจทางการเมืองของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7.
ศิลปวัฒนธรรม, 8(8): 44-48.

สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, ม.ร.ว. 2537. ศิลปะร่วมสมัยเขมรในประเทศไทย. กรุงเทพฯ: มติชน.

แสง มนวิฑูร, 2529. จารึกเยธมฺมาฯ บนพระพุทธรูปศิลา, ใน *จารึกในประเทศไทย เล่ม 1: อักษรปัลลวะ
หลังปัลลวะ พุทธศตวรรษที่ 12-14*. กรุงเทพฯ: หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร.

หน่วยศิลปากรที่ 2. 2508. เอกสารบันทึกข้อความ ลงวันที่ 23 กรกฎาคม พ.ศ. 2508.

อนันต์ อมรรตัย, บรรณาธิการ. 2544. *คำให้การชาวกรุงเก่า*. นนทบุรี: จดหมายเหตุ.

อนุชิต สิงห์สุวรรณ. 2551. มุขปาฐะสถาน ว่าด้วยความสัมพันธ์ของผู้คนกับกุสั่นตรัตน์ มหาสารคาม. *เมืองโบราณ*, 34(2): 114-122.

อนุวิทย์ เจริญศุภกุล. 2524. แบบโครงสร้างและระเบียบการก่ออิฐสถาปัตยกรรมสกุลช่างเขมรและศรีวิชัย.

กรุงเทพ: สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ สยามสมาคมฯ และมูลนิธิ เจมส์ ทอมป์สัน.

อภิลิทธิ ชีระจารุวรรณ. 2552. ราชมรรคาของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 หรือเป็นแค่ทำนบ. *ศิลปวัฒนธรรม*, 31(2): 40-45.

อรุณศักดิ์ กิ่งมณี, วสันต์ เทพสุริยานนท์ และภัทรพงษ์ เงินเก่า. 2545. *โบราณคดีเมืองอุทอง*. กรุงเทพฯ:

สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติแห่งที่ 2 สุพรรณบุรี, กรมศิลปากร.

อาจารย์ และนักศึกษาคณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร. 2526. *เส้นทางเดินทัพ (พม่า-ไทย)*. กรุงเทพฯ: มติชน.

อำไพ คำโท. 2529. จารึกวัดพระธาตุเชิงชุม. ใน *จารึกในประเทศไทย เล่ม 3: อักษรขอม พุทธศตวรรษที่ 15-16*. กรุงเทพฯ: หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, น. 284-286.

อุรังคธาตุ (ตำนานพระธาตุพนม). 2483. กรุงเทพฯ: ไทยเชชม.

อุษา จ้วนเพียรภาค. 2548. *โบราณวัตถุในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระปฐมเจดีย์*. นนทบุรี: สำนักพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม.

Bellina, Bérénice, 2003. Beads Social Change and Interaction between India and South-East Asia. *Antiquity*, 77: 286-97.

Bennett, Anna and Glover, Ian. 1992. Decorated High-Tin Bronze Bowls from Thailand's Prehistory, in *Southeast Asian Archaeology 1990*, (ed. I. C. Glover). University of Hull: Centre for South East Asian Studies, pp. 187-208.

Boyce, Joseph I., Reinhardt, Eduard G. and Goodman, Beverly N. 2009. Magnetic Detection of Ship Ballast Deposits and Anchorage Site in King Herold's Roman Harbour, Caesarea Maritima, Israel. *Journal of Archaeological Science*, 36: 1516-1526.

Briggs, Lawrence Palmer. 1950. The Khmer Empire and the Malay Peninsula. *Far Eastern Quarterly*, 9(3): 256-305.

Briggs, Lawrence Palmer. 1951. The Ancient Khmer Empire. *Transactions of the American Philosophical Society*, 41(1): 1-295.

Casson, Lionel. 1989. *The Periplus Maris Erythraei*. Princeton: Princeton University Press.

Evans, Damian, Pottier, Christophe, Fletcher, Roland, Hensley, Scott, Milne, Anthony and Barbetti, Michael. 2007. A Comprehensive Archaeological Map of the World's Largest Preindustrial Settlement Complex at Angkor, Cambodia. *Proceedings of the National Academy of Sciences*,

-
- 104(36): 14277–14282. <http://www.pnas.org/content/104/36/14277.full.pdf+html> (retrieved 5/3/2011).
- Franco, Leopoldo. 1996. Ancient Mediterranean Harbours: A Heritage to Preserve. *Ocean & Coastal Management*, 39(2–3): 115–151.
- Gerini, G.E., Colonel. 1909. *Researches on Ptolemy's Geography of Eastern Asia (Further India and Indo-Malay Archipelago)*. London: Royal Asiatic Society, Royal Geographical Society.
- Glover, I. C. 1989. *Early Trade between India and Southeast Asia: A Link in the Development of a World Trading System*. University of Hull: Centre for South–East Asian Studies.
- Glover, I. C. 1996. The Southern Silk Road: Archaeological Evidence for Early Trade between India and Southeast Asia. In *Ancient Trades of Cultural Contacts in Southeast Asia*, (ed. A. Srisuchat). Bangkok: The Office of the National Culture Commission, pp. 57–93.
- Hall, Kenneth R., 1985. *Maritime Trade and State Development in Early Southeast Asia*, Honolulu: University of Hawaii Press.
- Higham, Charles. 2002. *Early Cultures of Mainland Southeast Asia*. Bangkok: River Books.
- Hirth, Friedrich and Rockhill, W. W. 1911. *Chau Ju-Kua: His Work on the Chinese and Arab Trade in the Twelfth and Thirteenth Centuries, Entitled Chu-fan-chi*. St. Petersburg: Printing Office of the Imperial Academy of Sciences.
- Htin Aung, Maung. 1967. *A History of Burma*. New York: Columbia University Press.
- Khoo, James C. M. ed. 2003. *Art and Archaeology of Fu Nan: Pre-Khmer Kingdom of the Lower Mekong Valley*. Bangkok: Orchid Press.
- Mackay, Richard and Sullivan, Sharon. 2008. *Angkor: Heritage Values and Issues*. http://acl.arts.usyd.edu.au/angkor/lwh/index.php?option=com_content&task=view&id=241&Itemid=0 (retrieved 4/3/2011).

-
- Moore, Elizabeth H. and Freeman, Anthony. 1997. Circular Sites at Angkor: a Radar Scattering Model. *Journal of the Siam Society*, 85, part 1 & 2: 107–119.
- Moore, Elizabeth. 1988. *Moated Sites in Early Northeast Thailand*. Oxford: British Archaeological Reports (BAR), International Series no. 400.
- Morrison, Dan. 2007. Vast Buried ‘Fossil Lake’ Reported in Darfur. *National Geographic News*, July 19, 2007. <http://news.nationalgeographic.com/news/2007/07/070719-darfur-water.html> (retrieved 11/3/2011).
- Pacak, Sarah H. 2009. *Satellite Remote Sensing for Archaeology*. New York: Routledge.
- Pryce, T. O. and Abrams, M. J. 2010. Direct Detection of Southeast Asian Smelting Sites by ASTER Remote Sensing Imagery: Technical Issues and Future Perspectives. *Journal of Archaeological Science*, 37: 3091–3098.
- Rajpitak, Warangkhan and Seeley, Nigel J. 1979. The Bronze Bowls from Ban Don Ta Phet, Thailand: an Enigma of Prehistoric Metallurgy. *World Archaeology*, 2 (1): 26–31.
- Ray, Himanshu Prabha. 1990. In search of Suvarnabhumi: Early Sailing Networks in the Bay of Bengal. *Indo-Pacific Prehistoric Association Bulletin*, 10: 357–65.
- Scott, Michon. 2004. Mayan Mysteries. <http://earthobservatory.nasa.gov/Features/Maya/> (retrieved 1/3/2011).
- Sharan, Mahesh Kumar. 1974. *Studies in Sanskrit inscriptions of ancient Cambodia (on the basis of first three volumes of Dr. R.C. Majumdar's edition)*, New Delhi: Abhinav Publications.
- Sørensen, Per and Hatting, T. 1967. *The Thai–Danish Prehistoric Expedition 1960–1962 Archaeological Excavation in Thailand Vol. II: Ban Kao Neolithic Settlement with Cemeteries in the Kanchanaburi Province, Part One: the Archaeological Material from the Burials*. Copenhagen: Munksgaard.

Ten, Pe Maung and Luce, G.H. trans. 1960. *The Glass Palace Chronicle of the Kings of Burma*. Rangoon: Rangoon University Press.

Walter, O. W. 1960. Chen-Li-Fu: a State on the Gulf of Siam at the Beginning of the 13th Century. *Journal of Siam Society*, 48(2): 1-135.

Wheatley, Paul. 1961. *The Golden Khersonese: Studies in the Historical Geography of the Malay Peninsula before A.D. 1500*. Kuala Lumpur: University of Malaya Press.

Wilford, John Noble. 1992. The Frankincense Route Emerges from the Desert. *The New York Times*, April 21, 1992. <http://query.nytimes.com/gst/fullpage.html?res=9E0CE7D81E3FF932A15757C0A964958260&sec=&spon=&pagewanted=print> (retrieved 10/2/2011).

Woodward, Hiram W., Jr. 1994/1995 The Jayabhuddamahanaths Images of Cambodia. *The Journal of the Walters Art Gallery* 52/53:105-111

เว็บไซต์

gdap.crma.ac.th

<http://irrigation.rid.go.th/damneonsaduak/5prawatt.php>

<http://ridceo.rid.go.th/petchbur/Home.html>

<http://www.bangkrok.com/general.php>

http://www.sac.or.th/databases/inscriptions/inscribe_detail.php?id=931

<http://www.saranugrompra.com>

<http://www.sitluangporsungwarn.com>

<http://www.yclsakhon.com/index.php?lay=show&ac=article&Id=539367953>

ภาคผนวก

แหล่งโบราณคดีที่พบในภาคตะวันตกที่กล่าวถึงในรายงาน

ภาคผนวก: แหล่งโบราณคดีสมัยลพบุรีในภาคตะวันตกที่กล่าวถึงในงาน

แหล่งโบราณคดี	ตำบล	อำเภอ	จังหวัด	หลักฐานโบราณคดี	Lat/Long
เนินทางพระ	บ้านสระ	สามชุก	สุพรรณบุรี	โบราณสถาน	14°42'23"N 100° 3'50"E
บ้านดงเชือก 1	แจงงาม	หนองหญ้าไซ	สุพรรณบุรี	ซากโบราณสถาน	14°48'21.98"N 99°45'34.46"E
บ้านดงเชือก 2	แจงงาม	หนองหญ้าไซ	สุพรรณบุรี	ชิ้นส่วนภาชนะจำนวนมาก (บริเวณเนินดินโคนต้นมะขาม)	14°48'28.76" N 99°45'41.08"E
บ้านดงเชือก 3	แจงงาม	หนองหญ้าไซ	สุพรรณบุรี	ซากเจดีย์? ชิ้นส่วนภาชนะจำนวนมาก	14°48'29.10" N 99°45'36.60" E
บ้านดอนนอก 1	บ้านไช้	อู่ทอง	สุพรรณบุรี	ผังบริเวณรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ล้อมรอบด้วยคันดิน มีสระน้ำกลางผัง	14°36'49.97"N 99°48'37.14"E
บ้านดอนนอก 2	บ้านไช้	อู่ทอง	สุพรรณบุรี	ซากเจดีย์และซากเตาเผา	14°36'46.6" N 99° 48' 29.1" E
บ้านดอนนอก 3	บ้านไช้	อู่ทอง	สุพรรณบุรี	ชิ้นส่วนภาชนะหนาแน่น	14°36'48" N 99°48'14" E
บ้านดอนคา	หนองสาหร่าย	ดอนเจดีย์	สุพรรณบุรี	ซากโบราณสถานจำนวนมาก เล็กน้อย, เคยพบพระพุทธรูปนาคปรก	14°40'9.65"N 100° 3'19.52"E
บ้านท่าโป่ง	หนองหญ้าไซ	หนองหญ้าไซ	สุพรรณบุรี	ซากเจดีย์ข้างสำนักสงฆ์สามยอดฯ	14°46'15.86"N 99°55'0.58"E
บ้านหนองแจง	ไร่จรด	ดอนเจดีย์	สุพรรณบุรี	เมืองโบราณมีคูน้ำคันดินรูปสี่เหลี่ยม	14°37'11.80"N 99°54'39.66"E
บ้านหนองแจง	ไร่จรด	ดอนเจดีย์	สุพรรณบุรี	ร่องรอยโบราณสถาน	14°36'41.66"N 99°55'22.35"E
บ้านหนองหลวง	หนองหญ้าไซ	หนองหญ้าไซ	สุพรรณบุรี	ซากโบราณสถาน	14°46'32.20"N 99°54'44.84"E

บ้านหลุมดิน	หลุมดิน	เมือง	ราชบุรี	ผังบริเวณรูปสี่เหลี่ยม มีสระ น้ำตรงกลาง	13°33'31.97"N 99°48'44.56"E
บ้านหัวเกาะ	พิหาร	เมือง	สุพรรณบุรี	กรุพระเครื่อง	14°29'51.41"N 100° 7'50.86"E
เมืองกลอนโด	กลอนโด	ด้านมะขาม เดี่ยว	กาญจนบุรี	เมืองโบราณ?	13°55'20"N 99°25'27"E
เมืองโกสินารายณ์	ท่าพา	บ้านโป่ง	ราชบุรี	เมืองคูน้ำคันดิน	13°51'19.32"N 99°50'59.13"E
เมืองครุฑ	สิงห์	ไทรโยค	กาญจนบุรี	ผังคันดิน, ซากโบราณสถาน	14° 2'11.92"N 99°17'48.05"E
เมืองเพชรบุรี	ท่าราบ	เมือง	เพชรบุรี	เมืองคูน้ำคันดิน, โบราณสถาน	13° 6'19.41"N 99°57'21.04"E
เมืองสิงห์	สิงห์	ไทรโยค	กาญจนบุรี	เมืองสิงห์	14° 2'18"N 99°14'30"E
เลาขวัญ	เลาขวัญ	เลาขวัญ	กาญจนบุรี	ซากเจดีย์ ?	14°35'19.90"N 99°45'57.16" E
วัดมหาธาตุ	หน้าเมือง	เมือง	ราชบุรี	เมืองคูน้ำคันดินราชบุรี	13°32'47.67" N 99°48'52" E
วัดลาวทอง	พิหาร	เมือง	สุพรรณบุรี	กรุพระเครื่อง	14°29'43.04"N 100° 7'51.02"E
วัดสระกระเทียม	สระกระเทียม	เมือง	นครปฐม	สระน้ำและซากอิฐ	13°45'38.56"N 99°57'49.69"E
หนองราชวัตร	หนองหญ้าไซ	หนองหญ้าไซ	สุพรรณบุรี	แหล่งเตาเผา	14°40'58"N 99°56'57"E